

**T.C. KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
GAZETECİLİK ANABİLİM DALI**

TEZ BAŞLIĞI

**1987- 1994 YILLARINDA DAĞLIK KARABAĞ
SAVAŞININ YAZILI BASINA YANSIMASI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**Öğrencinin Adı SOYADI
Susana VALİYEVA**

KOCAELİ YIL 2016

**T.C. KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
GAZETECİLİK ANABİLİM DALI**

TEZ BAŞLIĞI

**1987- 1994 YILLARINDA DAĞLIK KARABAĞ
SAVAŞININ YAZILI BASINA YANSIMASI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Öğrencinin Adı SOYADI

Susana VALİYEVA

Danışmanın Unvanı Adı SOYADI

Yrd. Doç. Dr. Kerim KARAGÖZ

KOCAELİ YIL 2016

T.C. KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
GAZETECİLİK ANABİLİM DALI

TEZ BAŞLIĞI

1987- 1994 YILLARINDA DAĞLIK KARABAĞ
SAVAŞININ YAZILI BASINA YANSIMASI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Tezi Hazırlayan: Adı SOYADI: Susana VALİYEVA

Tezin Kabul Edildiği Enstitü Yönetim Kurulu Karar ve No: ...12.../15.06.2016

Jüri Başkanı: Doç.Dr. Şebnem ÇAĞLAR

Jüri Üyesi: Yrd.Doç.Dr. Kerim KARAGÖZ (Danışman)

Jüri Üyesi: Yrd.Doç.Dr. Ebru TURANLI

(Jüri, Yüksek Lisans için en az üç, Doktora için en az 5 öğretim üyesi ile oluşur)

KOCAELİ YIL 2016

ÖNSÖZ

Üniversite eğitimim süresince beni her türlü bilgisiyle aydınlatan ve tez çalışmamda bana gösterdiği destek, anlayış ve yardımlarından dolayı değerli hocam Sayın Yrd.Doç.Dr. Kerim KARAGÖZ'e ve bana her zaman destek olan nişanlıma teşekkür eder, sonsuz saygılarımı sunarım.

Kocaeli, Mayıs, 2016

Susana VALİYEVA

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	İV
ABSTRACT	V
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

DAĞLIK KARABAĞ'IN COĞRAFI YAPISI, STRATEJİK ÖNEMİ BAĞLAMINDA SORUNUN TARİHSEL TEMELLERİ	4
1.1. DAĞLIK KARABAĞ'IN COĞRAFI YAPISI VE STRATEJİK ÖNEMİ	4
1.2. ÇARLIK RUSYA DÖNEMİNDE ERMENİ POLİTİKASININ OLUŞUMU.....	6
1.3. ERMENİSTAN-AZERBAYCAN, DAĞLIK KARABAĞ ÇATIŞMASININ NEDENLERİ VE MAHİYETİ 8	
1.4. DAĞLIK KARABAĞ SORUNUNA İLİŞKİN ERMENİ İDDİALARI.....	10

İKİNCİ BÖLÜM

ARAŞTIRMANIN İNCELENMESİ VE AZERBAYCAN, DAĞLIK KARABAĞ ÇATIŞMASI ULUSAL YAZILI BASINA YANSIMASI.....	13
2.1. AMAÇ	13
2.2. PROBLEM	14
2.3. SORULAR	14
2.4. ARAŞTIRMA TEKNİĞİ VE YÖNTEMİ	15
2.5. KAPSAM VE OBJE.....	15
2.6. DAĞLIK KARABAĞ ÇATIŞMASINA İLİŞKİN YAZILI BASINDA İLK TEPKİLER	16
2.6.1. “Bakinskiy Raboçi”Gazetesi.....	17
2.6.2. “Komünist” Gazetesi.....	18
2.6.3. “İzvestiya” Gazetesi.....	20
2.6.4. “Sovetskiy Karabah” Gazetesi.....	21
2.7. ETNİK ÇATIŞMALARDAN SİYASİ ÇATIŞMAYA: BASINDA PASİF GÖZLEMCİLİKTEN SOSYAL YÖNELİŞE DOĞRU	21

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MİHAİL GORBOÇOV DÖNEMİ, SSCB'NİN ÇÖKÜŞ SÜRECİ VE YAZILI BASINA YANSIMASI..... 25

- 3.1. M. GORBAÇOV DÖNEMİ: PERESTROYKA VE GLASTNOST..... 25
- 3.2. SUMGAYIT OLAYLARININ BAŞLANMASI VE YAZILI BASINA YANSIMASI..... 28
- 3.3. GORBAÇOV'UN AGANBEKYANLA İLİŞKİSİ, AGANBEKYANIN FRANSA'NIN "L HUMANİTE" GAZETESİNDE RÖPORTAJI: "DAĞLIK KARABAĞ ERMENİSTAN'A BİRLEŞMELİ" 31
- 3.4. KARABAĞ'DA ŞİDDET OLAYLARIN BAŞLAMASI (1988- 1989)..... 32
- 3.5. SSCB'NİN ÇÖKÜŞ SÜRECİ VE AZERBAYCAN İLE ERMENİSTAN'IN BAĞIMSIZLIK KAZANMASI . 35

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

HOCALI'DA YAŞANANLAR VE HOCALI KATLİAMI'NIN YAZILI BASINA YANSIMASI 39

- 4.1. HOCALI 'DA YAŞANANLAR..... 39
- 4.2. SOYKIRIM SUÇU AÇISINDAN HOCALI KATLİAMI 43
- 4.3. HOCALI KATLİAMI YERLİ VE YABANCI BASINDA..... 45

BEŞİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE YAZILI BASINININ KAMUOYUNA YAKLAŞIMI VE ULUSLARARASI KURULUŞLARIN BU ALANDA FAALİYETLERİ..... 48

5. 1. DAĞLIK KARABAĞ SORUNUNUN ÇÖZÜM SÜRECİ VE HAYDAR ALİYEV DÖNEMİ..... 49
- 5.1.1. Türkiye- Ermenistan İlişkileri Bağlamında Dağlık Karabağ Sorunu..... 50
- 5.1.2. Dağlık Karabağ Sorununun Türkiye Yazılı Basınında Ele Alınış Biçimi ve Soruna Yaklaşımı 52
- 5.1.3. BM'nin Sorunun Çözümü Yönünde Faaliyeti ve Basına Yansımaları..... 56
- 5.1.4. Ermenistan Sorunu: İKÖ'nün Bu Alandaki Faaliyetinin Basında Değerlendirilmesi 61
- 5.1.5. Dağlık Karabağ Sorunu ve Azerbaycan- Türkiye İlişkileri 64
- 5.1.6. Ateşkesin İmzalanması ve Bu Sürecin Yazılı Basına Yansımaları..... 67

SONUÇ 72

KAYNAKÇA 76

ÖZGEÇMİŞ 85

ÖZET

Binlerce insanın hayatını kaybettiği, yüzbinlerce insanın maddi ve manevi zarar gördüğü Dağlık Karabağ Savaşı, her zaman iyi incelenmesi gereken Azerbaycan'ın temel sorunlarından biridir. Dağlık Karabağ savaşı Azerbaycan ve Ermenistan arasında 1988 Şubatında başlayıp 1994 Haziranına kadar süren ve 20. yüzyılın en acı mülteci manzaralarına sahne olan kanlı olaydır. O dönem basın organlarında savaşla ilgili yalan haberler de yayınlanıyordu.

Ermeni iddialarıyla ilgili tarihi ve siyasi olguların ortaya çıkarılması için basın her zaman önemli rol oynamıştır. Dağlık Karabağ etrafında olayların gerginleşmesinde Ermeni ve ermeni yönlü yayın bilgilerinin geniş yayılmasına karşı direnmeye çalışan Azerbaycan basını, Rus ve yabancı ülke basının çıkışlarına karşılık vermeye çalışıyordu. Ancak, Dağlık Karabağ sorunu çeşitli kontekste: siyasi, tarihi ve hukuki açılardan araştırılsa da, gazetecilik alanında tam araştırma konusu olmamıştır. 1994 yılında yapılan ateşkesle savaş geçici olarak durdurulsa da, Dağlık Karabağ sorunu henüz çözümlenememiştir.

Anahtar Kelimeler: Dağlık Karabağ sorunu, Ermenistan, Azerbaycan, Basın

ABSTRACT

Thousands of people lost their lives, hundreds of thousands of people were economic and intangible damaged in Nagorno-Karabakh War, always need to investigate good, which is one of the main problems of Azerbaijan. The Nagorno-Karabakh war between Azerbaijan and Armenia was started in February 1988, ongoing until June 1994 and this view of refugees has been seen the most painful and bloody events of the 20th century. At the time, the press organ was also published false news about the war.

To uncover historical and political phenomenon about Armenian allegations, the press has always played an important role. About the tension of the events around Nagorno-Karabakh, Armenian and Armenian-way broadcast information despite the wide spread the Azerbaijani press trying to respond to the Russian and foreign press outlet. However, the Nagorno-Karabakh problem in various contexts: has been a political, historical and legal aspect of the research, but it has not been completely research in the field of journalism. If the fight is stopped temporarily, because truce made in 1994, but the Nagorno-Karabakh conflict has not been resolved.

Keywords: Nagorno-Karabakh conflict, Armenia, Azerbaijan, Press

KISALTMALAR LİSTESİ

S	Sayfa
Age	Adı geçen eser
Agm	Adı Geçen Metin
SSCB	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
ABD	Amerika Birleşik Devleti
SSC	Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti
YKÖB	Yukarı Karabağ Özerk Bölgesi
AHC	Azerbaycan Halk Cumhuriyeti
AGİT	Avrupa Birliği ve İş Birliği Teşkilatı
BM	Birleşmiş Milletler
İKÖ	İslam Konferansı Örgütü
BDT	Bağımsız Devletler Topluluğu
GK	Güvenlik Konseyi

TABLULARIN LİSTESİ

Tablo 1: 1988-1994 yılları arası yayınlanan gazete ve dergiler

GİRİŞ

Dağlık Karabağ savaşı Soğuk Savaş sonrası dönemin büyük ihtimalle en karmaşık ve uzun soluklu sorunlarından biridir. Sovyetler Birliği'nin çöküşünün ardından, dünya pek çok değişime tanıklık etse de, Dağlık Karabağ sorunu Mayıs 1994'te imzalanan ateşkes anlaşmasından sonra ciddi bir değişiklik geçirmeden yirmi yıldan uzun bir süredir ciddiyetini korumuştur. Çatışma kesinlikle donmuş değil, sürekli devam eden ve keskin nişancı savaşlarıyla iki tarafın da kayıp vermeye devam ettiği bir döngü içerisinde sürmektedir.

Durumun git gide daha da zor hale geldiği, (1987) Ermenistan'dan Azerbaycan'a mültecilerin devam ettiği bir dönemde gazeteler (“Bakinski raboçi”, “Komünist”, “Sovetskiy Karabah” vb.) bu konuda bilgi vererek, bolşeviklerin propagandasını yapmaktaydı.

Bu gazetelerden biri de “Bakinskiy Raboçi” gazetesi idi. Olayların daha da zor hale geldiği bir zamanda, Karabağ'da mitinglerin başlanmasına rağmen “Bakinskiy Raboçi” gazetesi yayınladığı bir haberde şöyle diyordu: “Yukarı Karabağ Özerk Bölgesi dinamik şekilde gelişiyor. Demiryolu, elektrik hattı gibi temel ihtiyaçlar - YKÖB’ni Azerbaycan SSC ile sıkı bir şekilde bağlamakta. Vilayette çok sayıda sanayi kuruluşları faaliyet gösteriyor. Stepanakert (Hankenti) büyük sanayi ve kültür merkezine dönüşmüştür. YKÖB ekonomik ve sosyal gelişim göstergeleriyle orta ölçekli bir ülkenin göstergeleri ile aynı düzeyde yer almaktadır”.

Ayrıca, o dönem çıkan haberlerde güya YKÖB’nin durumunun ağır olduğunu, Ermeni nüfusunun ayrımcılığa maruz kaldığını ve bu tür propagandanın sonucunda Ermeni topluluğunun mitingleri günden güne daha da büyüyordu.

1987 yılından ise M. Gorbaçov’un Sovyetler Birliği’nde iktidara gelmesi Ermenileri daha da cesaretlendirdi. Partide ve devlet işlerinde onun yardımcıları Ermeni asıllı Şahnazarov ve Brutens, ekonomide yardımcısı Ermeni asıllı akademisyen A. Aganbekyan’dır. Ve böyle bir durumdan cesaretlenen Ermeniler Erivan’da “Karabağ” cemiyeti kurmuş ve Ekim 1987’de ilk mitinglerini gerçekleştirmişlerdir.

Kasım 1987 tarihinde Fransa'daki Ermeni enstitüsü ve Ermeni Emektarlar Cemiyeti'nin davetlisi olarak Paris'te bulunan Aganbekyan katıldığı bir toplantıda bir ekonomi uzmanı olarak YKÖB'in Azerbaycan'a göre Ermenistan'a daha fazla bağlı olduğunu ve Ermenistan'a verilmesini söylemiştir. Aganbekyan'ın bu konuşması Kasım ayı 1987 tarihinde Fransa'nın "L Humanite" gazetesinde yayınlanmıştır.

Bu tarihten başlayarak hadiselerin cereyanı hızlanmıştır. Yukarı Karabağ'ın merkezi olan Stepanakert (Hankenti) kentinde ve ona paralel olarak da Ermenistan'ın başkenti Erivan'da sürekli mitingler yapılarak bölgenin Ermenistan'a verilmesi talepleri ileri sürülmüştür.

Dağlık Karabağ olayının başlanmasının hemen ardından, 1988 yılında Ermenistan Bilimler Akademisi kolektif eser - "Nagorniy Karabah. İstoriçiskiy sprafka" rusça kitabını baskı yaptı ve YKÖB'i ile ilgili ilk dezenformasyonu yaydı.

Hemen ardından ise Erivan'da iki bölümden oluşan "Sobitiya Nagornem Karabaxe. Xronika " rusça kitabı baskı yapıldı. Ve Azerbaycan tarafı bu duruma yine suskun kaldı.

1989 yılından ise yayına başlayan "Azerbaycan" gazetesinin "Uçurum kenarında" başlıklı yazıya göre, artık Azerbaycan'da yeni bir dönemin başladığını söylemek mümkündür. O dönem yayın hayatına başlayan gazete ve dergilerde dönemin genel basınından farklı olarak daha sert bir tutum sergiliyordu. Bu tür basın organlarından "Azerbaycan" gazetesi ile birlikte, "Gençlik" dergisi, "Aydınlık", "Odlar yurdu", "Meydan", "Dirçeliş", "Hayat" vb. gazete ve dergileri söylemek mümkündür. Bu basın organları Azerbaycan'da sosyal ve siyasi durumu analiz ediyor, bilgi blokadasından çıkarmak için mücadele yapıyorlardı.

Karabağ'da çatışmalar Şubat ayı 1992 yılında daha da arttı. Bunun en büyük göstericisi ise Hocalı Katliamı'nın yapılması idi. Hocalı katliamı ister Azerbaycan kamuoyunda, isterse de dünyada büyük infial uyandırdı.

Hocalı Katliamı Türkiye'de de büyük duyarlılık yarattı. İstanbul'da protesto gösterileri yapıldı. Dönemin Cumhurbaşkanı T. Özal, İngiliz "Finansal Times"

gazetesine verdiği bir demeçte Azerbaycan'ının desteklenmesi için Ermenistan'a abluka uygulanması fikrini ortaya atmıştır.

Karabağ sorunu bazı uluslararası kuruluşlarca da ele alınmıştır. Ancak, BM GK'nin, Ermenilerin toprak bütünlüğüne saygı göstermesi, sınırların dokunulmazlığı, toprak elde etmek için kuvvet kullanmanın kabul edilmezliğini 822, 853, 874 ve 884 sayılı kararları kabul etse de hala yerine getirilmemiştir. İşin ilginç yanı da buna karşın BM GK Ermenistan'ı saldırgan olarak göstermemiş ve kınamamıştır.

Türkiye de olaylara her zaman açıklık getirmeye çalışmış ve Türkiye'nin nüfuslu "Zaman", "Hürriyet", "Milliyet", "Cumhuriyet", "Yeni Yüzyıl", "Sabah", "Turkish Daily News" ve diğer basın organları da Ermenistan- Azerbaycan Dağlık Karabağ sorunu ve bu sorunla ilgili Türkiye'nin bu tutumu konularında özel araştırmalar konusu olmuştur.

BİRİNCİ BÖLÜM

DAĞLIK KARABAĞ'IN COĞRAFİ YAPISI, STRATEJİK ÖNEMİ BAĞLAMINDA SORUNUN TARİHSEL TEMELLERİ

Dağlık Karabağ sorunu, bölgenin coğrafi konumundan kaynaklı olarak yıllardan beri süregelen bir sorundur. Tarihsel sürece baktığımızda Azerbaycan'ın kültürel ve siyasi yapısı içerisinde kalan Karabağ, Ermenistan'ın etkin olma mücadelesi sebebiyle çatışmaların oluşmasına neden olmuştur. Bölgedeki bu güç mücadelesinin en önemli nedeni zengin doğal kaynaklara sahip olan Hazar Havzasına yakınlığı ve bu kaynakların özellikle Avrupa'ya ulaştırmada transit geçiş güzergâhında bulunmasıdır. Karabağ, emperyalizmin açıkça uygulandığı, yayılmacılık politikasının işlendiği ve bunun yanında bir de halkın soykırıma ve katliama maruz kaldığı karışık bir bölgedir (Yılmaz R, 2013).

1.1. Dağlık Karabağ'ın Coğrafi Yapısı Ve Stratejik Önemi

Bugün Ermenistan'ın işgali altında bulunan Karabağ, Azerbaycan Cumhuriyeti'ne ait, fiziki coğrafyası bakımından ise dağlık ve ovalardan oluşan bir bölgedir. Bölgenin doğal sınırlarını Kür ve Aras nehirleri ile Gökçe Gölü teşkil etmektedir. Azerbaycan'ın ve dünyanın siyasi gündemine Dağlık Karabağ Vilayeti olarak giren bölgenin toplam yüzölçümü 4.392 km²'dir. Kuzeyden güneye 120, doğudan batıya 35 ile 60 km arasından değişen ölçümleri ile Karabağ, Azerbaycan topraklarının sadece %5'ini, işgal edilmiş torakların ise %37'sini teşkil etmektedir. Karabağ, 1920 yılında Ermenistan'ın eline geçen İrevan, Zengezur, Gökçe bölgeleri ve şimdiki Nahcivan Özerk Cumhuriyeti ile bütünlük içermektedir. 1920 yılından günümüze, Ermenistan'ın Azerbaycan'dan işgal ettiği torakların tamamı, 34 bin km² yi bulmaktadır. Bugün Karabağ'ın nüfusu Ermenilerden müteşekkildir. 1979 sayımında ise Dağlık Karabağ Vilayetini oluşturan beş ille (Eskeran, Hadrut, Mardakert, Martuni ve Şuşa) birlikte bölgenin toplam nüfusu 162.2 bini buluyordu. Bunun

123.076'sını Ermeniler, 32.264'ünü de Azeriler oluşturmaktaydı. Bunun dışında bölgede 40'dan çok milletin temsilcisi de bulunuyordu (Attar A, 2005).

Karabağ bölgesinin coğrafi konumunu ve özelliklerini, Küçük Kafkasya dağlık sahasına özgü iklim özellikleri belirlemektedir. Karabağ, Ermenistan'la birlikte Küçük Kafkasya sahasının iki büyük bölgesinden biridir. Karabağ, Azerbaycan'a özgü olan dokuz iklim kuşağından üçüne sahiptir: orta sıcak, orta soğuk ve soğuk. Ortalama sıcaklık 0-10 C, ortalama yıllık yağış oranı ise 600- 1200 mm.dir. Coğrafi güzelliği ile dikkat çeken bölgenin Turşsu ve Şırlan gibi dünyaca ünlü soğuk mineral su kaynakları bulunmaktadır. Karabağ Vilayetinin dışında kalan Karabağ yaylası, bugün Kelbecer ile Laçın arazisine girmektedir. Karabağ Vilayeti doğuda Berde, Mirbeşir, Ağdam, Ağcabedi ve Füzuli rayonları (illeri) ; güneyde Cebrail, Gubadlı; batısında Lâçin, Kelbecer; kuzeyinden ise İsmailli rayonları ile çevrilidir. Bugün Karabağ Vilayeti çevresini saran bu illerin bir kısmı da dâhil olmakla beraber, Ermenilerin idaresi altında bulunmaktadır. İşgal edilen Azeri toprakları ise Karabağ'la birlikte ülke topraklarının %16 ile %20 'sini oluşturmaktaydı. Anlaşılabacağı gibi, Ermenistan üç Karabağ Vilayeti genişliğinde bir araziye işgali altında bulundurmaktadır (Aliyev İ, 1989).

Karabağ zengin bitki örtüsü, saf havası, su kaynakları, yeşil çimenleri ve kışın kalın kar örtüsü ile Azerbaycan edebiyatında "cennet" benzetmesiyle dikkat çekmektedir. Karabağ'ın ormanlık alanlarında fıstık, kayın, yerel ağızda adları göyrüş, veles, karaçehre olan ağaçlar bulunmaktadır. Bunun dışında yapraklarından in aşı maddesi olarak yararlanılan "kol bitkisi" bölgenin doğal güzelliğini teşkil eder. Yeraltı kaynakları bakımından bölge ünlüdür. Dostahir köyü yakınlarında gibs, Mehmane köyü ve çevresinde çeşitli metal filizleri, Hankenti, Şuşa ve Harov'da mermer, Hadrut'ta alçıtaşı ve kireç yatakları bulunmaktadır. Aynı zamanda Kelbecer bölgesinde de altın çıkarılmaktadır. Bunun dışında bakır, ateşe dayanıklı kil, tebeşir de bölgede üretilen maddeler arasındadır. Şuşa çevresinde ise "Harzan" karbon-demir karışımı su kaynakları yer almaktadır (Aliyev İ, 1989).

Karabağ bölgesinin bir diğer özelliği, Azerbaycan'ın en önemli turistik alanı olmasıydı. Bölge bu özelliği ile Sovyetler döneminde binlerce turiste ev sahipliği yapmaktaydı (Budagov B & Aliyev H, 1995). İşgal öncesinde bölge, gelişim açısından Azerbaycan'ın diğer bölgelerinin önünde gitmekteydi. Karabağ doğal güzelliği ile çok sayıda festivallere de ev sahipliği yapmaktaydı. Dünyada sadece

burada yetişen “*har-i bülbül*” denilen bir nevi gül – bülbül özleşmesini simgeleyen bitkinin adıyla gerçekleştirilen uluslararası müzik festivali büyük ilgi çekmekteydi. Maalesef, bütün bunlar bölgenin işgal edilmesiyle tarihe karışmış gözükmektedir.

1.2. Çarlık Rusya Döneminde Ermeni Politikasının Oluşumu

Safevi Devleti'nin Avrupa diplomatı sıfatıyla 20 yıl Avrupa'da dolaşan Ermeni İsrail Ori, Avrupa'nın kendi toplumuna karşı sergilediği kayıtsızlıktan yorularak, tek çıkış yolunun Rusya olacağı kanaatine varıyor. İşte, Ermenilerin Rusya'ya özel ilgisi böylece başlamış oluyor. 28 Ekim 1701 yılında keşiş Minas, Vartapet'le birlikte Baverya Knyazlığı'nın elçisi sıfatıyla Petro'nun kabulünde oluyorlar. Elçiler, çarı etkileyecek hediyeler getirmişlerdi. Uzun konuşmaların ardından elçiler, çarı İran'a karşı hareket etmeye ve bu seferin kalıcı olması için Kafkasya'da bir Ermeni Devleti'nin oluşturulmasına ikna edebildiler (Arzumanlı V & Mustafa N, 1998).

Bu gelişmelerin ardından, Çar I. Petro “ Kuzey Savaşı'nın” (1701- 1721) devam ettiği sırada deniz yoluyla Hazar kıyısı ülkelerinin işgalini planlamaya başladı. “İran Yürüyüşü” adı verilen bu işgal planının hazırlıkları öncesinde Petro, küçük bir diplomasi heyetini bölgeye seferber etti. Heyet, Derbent 'ten Mazandaran'a kadar kıyı bölgelerinin tamamını gezerek, gerçekleşecek olan herhangi bir işgal sırasında Rusya'ya karşı sergilenecek tutumu öğrenmeye çalışıyordu. Elçiler, özellikle Derbent, Bakü, Kubay bölgelerinde bulunmuş, yerel hâkimlerin, toplumun nabzını kontrol etmiştir. Elçileri en fazla etkileyen şey, buldukları şehirlerdeki Ermeni kilise cemaatinin Rusya'ya karşı gösterdikleri olumlu tepkiydi. Bu, çarla görüşmeye giden Ermeni din adamlarının, Rus elçilerin geleceği sırada gerçekleştirdikleri bir organizasyondur. Böylece altyapı başarıyla tamamlanmıştır. 1715 yılında A.P. Volinski liderliğinde yapılan gezi sonucunda hazırlanan raporda Safeviler Devletinin konumu, Azerbaycan şehirlerinin durumu hakkında geniş bilgiler bulunmaktadır. Volinski, raporunda bölgedeki Hıristiyan toplumların da durumuna dikkat çekerek, özellikle Ermenilerin Ruslara karşı duyduğu sempatiden geniş söz etmektedir (Volinski A, 1715).

Ruslar, Kafkasya'da kalıcı olmak için şehirlere dağılmış küçük Ermeni cemaatlerini bir araya getirmeye çalışıyorlardı. Bunun için Azerbaycan, İran ve

Türkiye'nin geneline yayılmış Ermeni nüfusun tespit çalışmasına başlandı. Rusya tarafından uygulamaya sokulan bu politikanın hala yürürlükte olmasına şaşırarak gerekir. Böylece, işgal edilen Türk toprakları hesabına Ermenistan ülkesinin oluşturulmasına başlandı. Petro'nun kararnamesi kilise liderlerine sunulmuş, onlar da kendi adlarına bunu Ermeni cemaatlerine tebliğine koyulmuşlardı. Petro imzasını taşıyan kararnamede şöyle denilmektedir : *“Bakü ve ona bağlı çevre eyaletlere Hıristiyan, özellikle de Ermeni nüfusunun yerleştirilmesi sağlanmalıdır”*(Attar A, 2005).

10 Kasım 1724 tarihinde Grigoryan cemaatinin dini lideri Patrik İsa ile Çar Petro'nun bir görüşmesi gerçekleşti. Görüşmeler sonucunda *“Bütün Ermeni cemaatinin Bakü'de, Gilan'da, Mazandaran'da yerleşmesi”* hakkında karar alındı (Gmelin S.G, 1785). Böylece Rusya'nın kontrolünde nüfusu genelde Ermenilerden oluşan bir güvenlik ağı oluşturulacaktı. Alınan karar Petro tarafından imzalanan bir fermanla onaylandı.

Ruslar 1735 yılına kadar işgal ettikleri Azerbaycan'ın Hazar kıyısı topraklarını ellerinde tutmayı başardılar. Bu sürede İran ve Türkiye geneline dağılmış Ermeniler Bakü, Derbent ve diğer bölgelere göç ettirilerek yerleştirildiler. Ancak, Ermeni göçlerinin geniş çaplı olmadıkları bilinmekteydi. Göçler, bölgede bir takım etnik çatışmalara da neden olmuyor değildi. Bu dönemde Rusların desteği ile birkaç Ermeni askeri birliği de oluşturulmuştu. Bu birlikler de Rus komutanlarının emrinde eğilmekteydi.

Petro'nun ölümü, Rusya'nın Kafkas politikasının yetmiş yıl ertelenmesine neden oldu. Çariçe II. Katerina dedesinin siyasetini hayata geçirmek ve mümkünse tamamlamak niyetindeydi. Bu konuda Ermenilerin teşvikini uzun süreden beri almaktaydı. Daha Çariçenin taç takma merasiminde Ermeni din adamları ve ileri gelenleri Katerina'yı etkilemeyi başarmışlardı. Çariçe, 22 Ocak 1791 tarihli mektubunda G. A. Potyomkin'e şöyle diyordu: *“Amerika ve Sibiryaya her zaman gitmek mümkündür, ancak Azerbaycan'a gitmek zordur”* (Esedov F & Kerimova S, 1994).

Mektup üzerine Potyomkin “Hazar Askeri Ekspedisyonu'nu” oluşturdu. Onun terkiğine Ermeni kökenli uzmanlar alınmışlardı. Bir takım hazırlıklardan sonra Graf. V. Zubov liderliğinde bir ordu oluşturuldu. Onun emrine 12'si seçme, toplam 30 bin

asker verilmişti. Zubov, Petro'nun işgal planı üzerinden hareket etmekteydi. Buna göre, ilk hedef de Derbent olacaktı. Ve Derbent işgal olundu (Attar A, 2005).

Derbent'in işgalinden sonra Ermeni Patriği Derbent Ermenilerine hitaben konuşmasında şöyle diyordu: *“Nihayet, Tanrı yüzünü Kafkasya'da yaşayan Hıristiyanlara çevirmiştir. Birlik olmalıyız, öyle davranmalıyız ki yüce komutan (Zubov) hareketlerimizden memnun kalsın. Ona sadakatimizle biz Kafkasya'yı Müslümanlardan arındırmalıyız. Oldukça uyanık olunuz, benim sevgili yurttaşlarım”* (Esedov F & Kerimova S, 1994).

Rusların Kafkasya'ya yaptıkları aralıklarla iki çıkarma Ermenilerin bölgede siyasi bakımdan aktifleşmesine yol açtı. Ermeniler birer kilise topluluğu olmaktan çıkıp, dışarıdan bir destek bulmanın etkisiyle siyasi bir topluluğa dönüştüler. Ve bu da neredeyse “Büyük Ermenistan” hayalinin ilk ayağını gerçeğe dönüştürüyordu.

1.3. Ermenistan- Azerbaycan, Dağlık Karabağ Çatışmasının Nedenleri ve Mahiyeti

Sovyetler Birliği'nin (SSCB) 1991 sonunda dağılması, bağımsızlığını elde eden cumhuriyetlerde ulusal kimliklerin yeniden inşası, ülke sınırlarının belirlenmesi, siyasal ve ekonomik sorunlar gibi birçok istikrarsızlık unsurunu beraberinde getirmiştir. SSCB'nin dağılmasıyla ortaya çıkan 15 bağımsız cumhuriyet arasında yer alan Azerbaycan ve Ermenistan da benzer sorunlarla karşı karşıya kaldılar (Öliyev İ, 1989). Azerbaycan ve Ermenistan'ı diğer birçok cumhuriyetten ayıran en önemli özellikleri ise Dağlık Karabağ üzerine aralarında yaşadıkları savaş olmuştur. Dağlık Karabağ sorunu, hem daha SSCB dağılmadan önce iki Sovyet cumhuriyetinin hem de dağılma sonrası iki bağımsız devletin ilişkilerinin en önemli ve tek belirleyen unsuru konumundadır. Bu anlamda, Dağlık Karabağ sorunu sadece Azerbaycan ile Ermenistan arasında ilişkileri olumsuz yönde belirleyen ve iki ülkenin sosyal, siyasal, ekonomik ve güvenlik sorunlarını daha da derinleştiren bir unsur olarak belirlenmiştir.

Azerbaycan'ın batısında yer alan, Ermeni nüfusunun yoğunluğuna rağmen Ermenistan ile hiçbir sınır bağlantısı olmayan, yaklaşık 4 bin kilometrekare alanı oluşturan Dağlık Karabağ bölgesine ilişkin asıl sorun, bölgenin kimin tarafından

kontrol edileceği üzerine gelişmiştir. Ermenistan, Dağlık Karabağ Bölgesi'nin kendi tarihsel, toplumsal ve ülkesel gelişimlerinin vazgeçilmez bir parçası olduğunu ifade ederek, kendi yönetimleri içinde yer alması gerektiğini savuna gelmişlerdir. Bu nedene bağlı olarak Dağlık Karabağ sorunu, Azerbaycan ile Ermenistan arasında bağımsızlık sonrası ilişkilerin en temel belirleyeni olurken, aynı sorun iki devletin Kafkasya'da ve ötesinde kurmaya çalıştıkları ve kurdukları ikili ve çok taraflı sosyal, siyasal, ekonomik, askerî ve stratejik ilişkilerin de en önemli unsuru olmuştur (Göyüşov R, 1993). Dağlık Karabağ'ın binlerce insanın ölümü ve yüzbinlerce insanın da yerlerinden edilmesine yol açan yoğun bir savaşa neden olması büyük ölçüde Güney Kafkasya coğrafyasının stratejik bakımdan son derece önemli bir yere sahip olmasından kaynaklanmaktadır. İzole bir toprak parçası olmaktan ziyade, Güney Kafkasya, Kuzey Kafkasya, Orta Asya ve Orta Doğu bölgeleri ile Türkiye, İran ve Rusya arasında güçlü etnik kimliklerin, kültürlerin ve dinlerin birleştiği veya ayrıştığı bir coğrafi bölgeyi oluşturmaktadır (Xəlilov X, 2002).

Dağlık Karabağ sorununun, etnik bir grubun (Ermeni) otonomi veya bağımsızlık gibi kendi kaderini belirleme arzusu dâhilinde ifade edilen bir hak arayışı olmaktan ziyade, dışsal bir aktör olan Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin (ErSSC) ve sonra da bağımsız Ermenistan'ın "Büyük Ermenistan"ı kurma hedefini gerçekleştirme doğrultusunda kullandığı önemli bir araç olduğu iddiasında bulunmaktadır. SSCB'nin dağılma sürecince ortaya çıkan otorite boşluğunu kendisi için bir avantaja çevirmeye çalışan Ermenistan, Dağlık Karabağ Ermeni otoritesiyle işbirliği yaparak bölgeyi Azerbaycan kontrolünden tamamen çıkarma amacı gütmüştür. Ermenistan için gerek "Büyük Ermenistan"ı tekrar kurma arzusu gerekse bu amaca hizmet edecek olan Dağlık Karabağ bölgesini kontrol etme isteği herkesin bildiği gibi tarihsel bir geçmişi var.

Dağlık Karabağ sorunu Azerbaycan ile Ermenistan arasında başlayan, gelişen ve devam eden bir konu olmanın yanında, Kafkasya coğrafyasının jeopolitiğini de belirleyen en önemli araçlardan birisi olma özelliğini taşımaktadır. Ermenistan işgalinin Azerbaycan aleyhine yol açtığı toprak kayıpları ve bir milyonu aşan mülteci ve yerlerinden edilmiş Azerbaycanlı konuları Azerbaycan'ı psikolojik ve materyal yönden olumsuz etkilemiştir. Azerbaycan için bağımsızlığın elde edilmesinden sonraki süreçte tek başına Dağlık Karabağ sorununun çözülmesi ve savaşta kaybedilen toprakların geri elde edilmesi ile yerlerinden edilmiş Azerbaycanlıların

topraklarına dönmeleri en önemli dış politika hedefi ve güvenlik sorununu oluşturmuştur (Deportasiya E, 1998). Ermenistan bakımından en önemli dış politika hedefi ise Dağlık Karabağ bölgesinin tekrar Azerbaycan yönetimi altında kalmayacak şekilde ya bağımsız bir devlet olarak tanınması ya da Ermenistan'a bağlanması olmuş, Azerbaycan'ı en önemli güvenlik tehdidi olarak görmüştür.

1.4. Dağlık Karabağ Sorununa İlişkin Ermeni İddiaları

Ermenilerin, ezeli Türk diyarı olan Azerbaycan'ın Karabağ ve Nahcivan Muhtar bölgelerini Ermenistan'a bağlama hususunda, Karabağ'ın idari merkezi Stepanekert'de, tarihi adı ile Hankendi'nde, başlattıkları gösteriler, Ermenistan'ın başşehri Erivan'a, ordan da, başta Amerika Birleşik Devleti (ABD) ve Fransa olmak üzere birçok yabancı ülkeye yayılmış, Sovyet Ermenilerinin iddialarını destekleyen gösteriler ve yayınlar yapılmıştır (İvan S, 1988). Bu gösteri ve yayınlarda, Karabağ ile başlayan Ermeni istekleri, “tek millet, tek cumhuriyet” sloganından, “Büyük Ermenistan” hayaline kadar genişlenmiştir. Bu gösteri ve yayınlara paralel olarak, Azerbaycan Komünist Partisi Dağlık Karabağ Bölgesi Komitesi, bölgenin Ermenistan'a bağlanması konusunda önce Moskova'dan, daha sonra da bağlı bulunduğu başta Azerbaycan'dan resmi talepte bulunmuştur. Gerek bu resmi talepler, gerekse başta Ermenistan Bilimler Akademisi tarafından yayınlanan “Dağlık Karabağ” isimli kitap olmak üzere, bütün yayınlarda Ermenilerin iddiaları; bölgede, nüfusça çoğunluğu teşkil ettikleri, Karabağ'ın ekonomik açıdan geri bırakıldığı ve yapılan bir tarihi hata sonucu Karabağ ve Nahcivan'ın Azerbaycan'a bağlandığı şeklinde belirtilmektedir (Köçerli T.K, 1988).

Hâlbuki Karabağ ve Nahcivan bölgeleri, en az bin yıldır Azerbaycan Türk damgasını taşımaktadır. Ermenistan Bilimler Akademisi'nin yayınında da belirtildiği gibi, Karabağ'ın ismi dahi Türkçedir. Karabağ'ın bu özelliğinden dolayı, 17. yüzyıl Türk Seyyahı Evliya Çelebi, bölgeyi, Küçük Azerbaycan olarak tanımlamıştır (Yıldırım D & Özönder C, 1991).

Azerbaycan Türklerinin bir kısmının Ermenistan SSC'den tehcirinden sonra, Ermeniler o bölgede kalan diğer Azerbaycan Türklerinin de göçürülmesi, aynı

zamanda Yukarı Karabağ'ın Ermenistan'a birleştirilmesi faaliyetlerini gizli ve açık şekilde daim yürütmekte ve her fırsatta yeni yöntemler geliştirmekteydi. H.S.Hruşov döneminde Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nde (SSC) yaşayan Azerbaycanlılara karşı kötü tutum kısa bir dönem azalsa da bu durum fazla sürmemiştir.

Ermenilerin Soykırım olarak nitelendirdikleri 1915 yılı olaylarının 50. yılı yaklaştıkça Ermenilerin toprak iddiaları yeniden gündeme taşınmaya başlamıştı. Özellikle Kırım'ın Ukrayna SSC'ye verilmesinden sonra Ermenistan'da da Yukarı Karabağ Özerk Bölgesi (YKÖB) ve Nahcivan Cumhuriyetinin Ermenistan'a birleştirilmesi talepleri etkin bir şekilde gündeme taşınmıştı (Quliyev V, 1999).

Ermenistan Komünist Partisi Merkez Kurulunda Türkiye ve Azerbaycan'a karşı toprak iddiaları ile ilgili Moskova'ya gönderilen dilekçelere ilişkin müzakerelerde Sovyet Yönetimi Başındaki N. Hruşov'un bu tür faaliyetlerden rahatsız olduğu dile getirilmişti. Hatta şöyle bir söylenti de dolaşmaktaydı, A. Mikoyan YKÖB'de yaşayan Ermenilerin kötü hayat şartlarını bahane ederek YKÖB'nin Ermenistan SSC'ye verilmesi hususunda N. Hruşov'dan ricada bulunmuş, N. Hruşov ise cevabında Yukarı Karabağ'ın Ermenistan'a verilemeyeceğini fakat bu bölgede yaşayan Ermenileri gerekirse bir gecede Ermenistan'a yerleştirebileceğini bildirmişti." Doğal olarak bu yanıt Ermenilerin elini kolunu bağlamıştı (Taran K, 1994).

Fakat N. Hruşov'un görevden alınmasının ardından Ermenistan'da 1915 soykırım olaylarının 50. Yılı'nı anma töreni için kapsamlı bir şekilde hazırlık işlerine başlanılmıştı. Bu husustaki propagandalarda 1915 yılının 24 Nisan "tarihi soykırım" ilan edilmekle Türkiye hükümeti ve Türk halkı bu olaylardan sorumlu tutulmaktaydı. Bu tür propagandalar toplumun tüm çalışanları tarım ve Hayvancılık sektöründe çalışanlar sanayi kuruluşunda çalışanlar, kamu kuruluşunda çalışanlar, hata okul ve üniversitelerde bile Türk düşmanlığı devlet politikası olarak etkin bir şekilde Ermenilerin bilinçaltına yerleştirilmekteydi. Televizyonda ve radyoda Türklere karşı nefret duygusu geliştirilen film ve programlar yayınlanmakta kitaplar basılmaktaydı (Oğuz Cem.C, 2010).

O dönemlerde Erivan'daki olayların şahidi olan Habib Rahimoğlu ve Sabir Esedov; olayları “Erivan’da duvarlara Ermenilerin iddia ettikleri toprakların haritaları basılmış afişler ve “Birliğe çağırıyoruz!”, “İntikam zamanıdır!”, “Bizim topraklar ve bizim kanımız!”, “24.04.1965” vb. yazılı tabelalar asılmıştı. Ermeniler Erivan’da yaşayan Azerbaycan Türklerine karşı tehditlerin artırmaya başlamıştı” şeklinde hatırlamaktaydı (Oğuz Cem.C, 2010).

Erivan, Leninakan, Kirovakan, Gafan şehirlerinde, pazarlarda ve sokaklarda Azerbaycan Türkleri aşağılanıyor ve darp ediliyordu. Özellikle 1965 yılının 24 Nisan ayından sorun daha da gerginleşerek büyümüştü. Erivan’da Azerbaycan Türklerinin yaşadığı mahallelerin girişinde Rus askerleri tarafından karakollar kurularak muhtemel kıyımlar önlenmeye çalışılmaktaydı, köylerde ise seyyar karakollar özellikle geceler çeşitli güvenlik önlemleri almaktaydı. Erivan’da Nisan ayının 15’den sonra Azerbaycan Türklerine okullarda tatil ediliyor, Müslüman halka ise 24 Nisan öncesi ve sonrası sokağa çıkmamak tavsiye ediliyordu (Abdullazade C, 2014).

Habib Rahimoğlu değerlendirmesinde “Ermenistan’da milliyetçilik psikolojisinin genişlenmesinde, özellikle S. Harutunyan ve S. Pokosyan daha çok çaba harcadığına dikkati çekerek, “ Söz konusu şahısların her ikisi son olaylarda Ermenistan Komünist Partisi Merkezi Kurulu Genel Sekreteri görevinde çalışmış Azerbaycanlılara karşı soykırımın organizatörleri olmuşlardı” ifadelerini kullanmıştır (Paşayev A, 2003).

Ermenistan SSC’de Ermeniler arasında milliyetçilik propagandası hızlı bir şekilde yayılmaktaydı. Bu tür faaliyetlerde Ermeni milliyetçi yazarları S. Kanzadyan, S. Kaputikyan, Z. Balayan, G. Emin ve vb. özellikle çaba harcıyorlardı. Milliyetçi Ermeni tarihçileri bu alanda “yeni eserler” yazıyorlardı. Tarihçi V.A. Parsamyanyan “Ermeni halkının tarihi”, “1801-1900 yılları”, Zori Balayan ise Türk soyuna karşı nefretle ve yalanlarla dolu “Ocak” kitabını yazmıştı. Bu kitaplar sadece Ermenistan’da değil, Sovyetler Birliği sınırları içerisinde de yayılmaktaydı (Paşayev A, 2003).

Böylece Ermeni milliyetçileri Ermeni ahalisini ideolojik yönden yeni milliyetçilik psikolojisine hazırlayarak harekete geçmek için uygun ortam ve zaman kollamaktaydılar. 1985 yılında Ermeni dostu M. Gorboçov’un yönetime gelmesi, Moskova’daki ermeni lobisini hayata döndürmüştür.

İKİNCİ BÖLÜM

ARAŞTIRMANIN İNCELENMESİ VE AZERBAYCAN, DAĞLIK KARABAĞ ÇATIŞMASI ULUSAL YAZILI BASINA YANSIMASI

Ermenistan'ın toprak iddialarına, Ermeni ve Rus basını uydurma bilgilerine ve Ermeni iddialarıyla ilgili tarihi ve siyasi olguların ortaya çıkarılmasına karşı basın, olaylara açıklık getirmeye çalışmıştır.

Durumun git gide daha da zor hale geldiği, Ermenistan'dan Azerbaycan'a mültecilerin devam ettiği bir dönemde gazeteler (“Bakinski raboçi”, “Komünist”, “Sovetskiy Karabah” vb.) mültecilerin sivil haklarını korumak yerine, acizlik göstererek basında yalan ve uydurma bilgilerle halkı sakinleştirmeye çalışıyor, gerçek olguların ört bas edilmesini tercih ediyordu

1989 yılından yeni yayına başlayan “Azerbaycan” gazetesinin “Uçurum kenarında” başlıklı makalesine göre, artık Azerbaycan'da yeni bir dönemin başladığını söylemek mümkündür. Gazete o dönemin genel yazılı basınından farklı olarak daha sert bir tutum sergiliyor ve yayınlanan makalede diyordu: “Ermenistan SSC Ali Sovyet'inin 1 Aralık tarihli kararından kan kokusu geliyor, bunun anlamı ise, Azerbaycan SSC'ye karşı savaş ilan etmek, tüm insanlık ve devlet kanunlarına, uluslararası hukuk normlarına meydan okumaktır” şeklinde yayınlanmıştır.

Azerbaycan gazetesinin bu tutumu diğer basın kuruluşlarına etkisiz ötüşmedi. Artık yayına başlayan “Odlar Yurdu”, “Dirçeliş”, “Azadlıq”, “Yeni Müsavat” ve vb. gazeteleri de bu tutumu devam ettiler.

2.1. Amaç

Araştırmanın başlıca amacı Dağlık Karabağ sorununun belirli zaman diliminde (1988-1994) Azerbaycan ve kısmen de yabancı yazılı basında incelenmesinden oluşmaktadır. Bu amaçla aşağıdaki çalışmalar yapılmıştır:

- Yazılı basının olayları değerlendirmesi durumunun ve kalitesinin öğrenilmesi
- Yazılı basının Dağlık Karabağ sorunuyla ilgili yayınladığı haberlerde negatif tarafların incelenmesi
- Uluslararası Kuruluşların sorunla ilgili tutumu ve pozisyonun yazılı basında yayınlanması
- Türkiye yazılı basınında Dağlık Karabağ sorununun aydınlatılması ve Türkiye’de kamuoyun oluşturulması
- Haydar Aliyev dönemi ve o dönemin yazılı basına yansıması

2.2. Problem

Dağlık Karabağ sorunu çeşitli alanda incelense de, bilimsel- tarihi – gazetecilik yönünde tam araştırma nesnesi olmamıştır. Tarihçiler ve Hukukçu akademisyenler daha çok sorunun gelişme tarihi, Azerbaycan’ın uluslararası ilişkileri, Dağlık Karabağ sorununun Uluslararası Örgütlerde çözülme yolları, araştırma konusu olmuştur. Bilindiği üzere, Ermenistan – Azerbaycan, Dağlık Karabağ sorunu ile ilgili ilk kaynak rolünü Kitle İletişim Araçları, özellikle de yazılı basın oynamaktaydı. O dönem yayınlanan “Bakinskiy raboçi”, “İzvestiya”, “Sovetskiy karabah” ve vb. gazeteler haberleri olduğu gibi yayımlamaması, Moskova’dan Dağlık Karabağ sorunu ile ilgili emirler beklemesi, Ermenistan’ın BM Güvenlik Konseyi’nin kabul ettiği kararları görmezden gelmesi, bir kaç defa Ateşkes kabul edilse de, Ermenistan’ın ateşkesi ihlal etmesi araştırmanın esas problemlerindedir.

2.3. Sorular

- Dağlık Karabağ çatışmasının nedenleri ve mahiyeti nelerdir?
- Çarlık Rusya döneminde Dağlık Karabağ sorunu nasıl gelişmiştir?
- Sorunla ilgili yazılı basında ilk tepkiler nasıl olmuştur?
- Gorbaçov döneminde Dağlık Karabağ sorununun büyümesi neye işaret ediyordu?

- 1988'den yayına başlayan gazeteler artık hangi konumda olmaya başlamıştır?
- Hocalı Katliamı yerli ve yabancı yazılı basına nasıl yansımıştır?
- Sorunun Türkiye yazılı basınında ele alınış biçimi nasıl olmuştur?
- Haydar Aliyev döneminde Dağlık Karabağ sorununun çözüm yolları nasıl olmuştur?
- Uluslararası Örgütlerin sorunla ilgili faaliyetinin sonucu nasıl olmuştur?
- Ateşkesin sağlanmasının amacı ve sonraki dönem neler yaşanmıştır?

2.4. Araştırma Tekniği ve Yöntemi

Araştırma yöntemi ve tekniği olarak Gazetecilik, Siyaset, Tarih gibi bilim dalları ile ilgili olduğu için çalışmada bilim dalları arası yaklaşım hâkimdir. Bunlar:

- Genel bakış
- Sorunun aydınlatılması kavramı
- Sorunun uluslararası taraflarını yansıtan haberler
- Yerel ve kısmen yabancı yazılı basında sorunla ilgili yayınlanan haberler
- Tutarlılık ve mantık yöntemleri
- Tarihçilik ve mantık yöntemleri

2.5. Kapsam ve Obje

Bilindiği üzere, Ermenistan- Azerbaycan, Dağlık Karabağ sorunu ile ilgili kaynak rolü her zaman Kitle İletişim araçları ve özellikle yazılı basın olmuştur. Gazete sayfalarında Dağlık Karabağ'la ilgili yayınlanan haberler sorunun durumunu, gelişim dinamiğini, çatışan tarafların amaçlarını, tahrif ve yanlışlıkları tanımlamaya yardım ediyordu. Bu yüzden daha çok sorunla ilgili o dönem yayınlanan yerli ve kısmen yabancı gazetelerden, dergilerden, internet sitelerinden ve bilimsel kaynaklar kullanılmıştır. Yazılı basında yayınlanan haberler, diğer yazılı basınlarda yayınlanan haberlerle karşılaştırılmıştır.

2.6. Dağlık Karabağ Çatışmasına İlişkin Yazılı Basında İlk Tepkiler

Çok sayıda malzeme analizi gösteriyor ki, Ermeni iddialarıyla ilgili tarihi ve siyasi olguların ortaya çıkarılmasına yardım etmekle basın olaylara açıklık getirmeye çalışmıştır. Ermenistan'ın toprak iddialarına Ermeni ve Rus basını uydurma bilgiler temelinde “yalancı tarih” adı altında şekillendirerek Dağlık Karabağ'ın Ermenistan'a ait olduğuna dair bilgiler yayıyordu. Oysa Ermenilerin ataları sayılan Haylar Dicle ve Fırat nehirleri arasında yaşamış, Kafkas topraklarına toplu şekilde 19. yüzyılın başlarından başlayarak İran'dan ve Türkiye'den göç etmişler. Karabağ'da ermenilerin sonraki artışı ise Rus sömürgecilerinin yoğun şekilde gerçekleştirdikleri aktarma politikasının sonucunda mümkün olmuştur.

Kafkasya'yı tamamen işgal ettikten sonra Rusya bölgede kendi hâkimiyetini güçlendirmek için “parçala, hüküm sür!” politikasını sürdürmüştür (Məmmədov Q, 1992).

Ermeniler 1988 yılının Şubat ayının 20'de Yukarı Karabağ Özerk Bölgesi Halk Vekilleri Kurulu'nun olağan dışı oturumunu gerçekleştirmişti. Oturumda Vilayet Kurulunun Azerbaycan Milletvekilleri iştirak etmiyordu. Uzun müzakereden sonra olağandışı oturum toplantısında Azerbaycan ve Ermenistan yönetimine takdim edilmesi için bir bildiri kararı alındı. Bildiride, Azerbaycan SSC ve Ermenistan SSC Yüksek Kuruluna müracaat edilerek, Yukarı Karabağ'daki “Ermeni ahalinin arzusunun dikkate alınması” ve YKÖB'nin Azerbaycan SSC'nin Yönetiminden çıkarılarak Ermenistan SSC'nin yönetimine verilmesi rica olunmaktaydı. Bu rica ise daha sonra büyük olaylara neden oldu (Səfəroğlu Z, 1999).

Ermeniler SSC'de benzeri olmayan iddialarla Dağlık Karabağ Özerk Vilayetinin (YKÖV) Ermenistan'a birleştirilmesini artık talep ediyorlardı. Mitinglerin başladığı ilk günlerde “ağabeyleri” Rusya'dan, onun basın organlarından ve ayrı ayrı yetkili kurumlardan destek alan Ermeniler, bu politikaya itiraz eden Ali ve Bahtiyar kardeşlerini Esgeran`da öldürdüler ve onlar sorunun ilk kurbanları oldular.

Tüm bu gelişmelere rağmen ise, Azerbaycan Cumhuriyeti yönetimi acil önlemler planı hazırlamak yerine, suskunlukla Moskova'dan emirler bekliyordu.

O tarihten itibaren Stepanakert (Hankenti) şehrinde mitingler başlamıştı. Miting katılımcıları “ Lenin, Parti, Gorboçov!” sözlerini dillerinden düşürmemektedir. Bu husus M. Gorboçov’un yeniden yapılanma alanında yenilik: aşağıdan baskı, kitlenin despotluğu idi (Qasımlı M, 1992).

Dağlık Karabağ olayının başlanmasının hemen ardından, 1988 yılında Ermenistan Bilimler Akademisi kolektif eser - "Nagornıy Karabah. İstoriçiskıy sprafka" rusça kitabını baskı yaptı ve YKÖB’i ile ilgili ilk dezinformasyon yaydı (Qasımlı M, 1992).

Hemen ardından ise Erivan'da iki bölümden oluşan rusça "События в Нагорном Карабахе. Хроника " kitabı baskı yapıldı. Ve Azerbaycan tarafı yine canlanamadı (Насиуев N, 2005).

2.6.1. “Bakinskiy Raboçi”Gazetesi

Durumun git gide daha da zor hale geldiği, Ermenistan'dan Azerbaycan'a mültecilerin devam ettiği bir dönemde gazeteler (“Bakinski raboçi”, “Komünist”, “Sovetskiy Karabah” vb.) bu konuda bilgi vererek, onların ülkenin birçok şehir ve ilçelerinde toplandıklarını haber veriyordu. Sovyet yönetimi mültecilerin sivil haklarını korumak yerine, acizlik göstererek basında yalan ve uydurma bilgilerle halkı sakinleştirmeye çalışıyor, gerçek olguların ört bas edilmesini tercih ediyordu (Bakinskiy R, 1988).

Bu gazetelerden biri de “Bakinskiy Raboçi” gazetesidir. 1906 yılının Mayıs ayından beri yayınlanmakta olan bu gazete ilk kurulduğunda Stepan Şaumyan, Josef Stalin, Alyoşa Caparidze, Viktor Nugin gibi isimler gazetenin yayın kurulunu oluşturuyordu. Birinci Rus Devrimi’nden sonra kurulan bu gazete bolşeviklerin propogandasını yapmaktaydı.

Olayların daha da zor hale geldiği bir zamanda, Karabağ’da mitinglerin başlanmasına rağmen “Bakinskiy Raboçi” gazetesi 1988 yılının Şubat ayının 23’de bir haber yayınlıyor. Haberde: Yukarı Karabağ Özerk Bölgesi dinamik şekilde gelişiyor. Demiryolu, elektrik hattı gibi temel ihtiyaçlar - YKÖB’ni Azerbaycan

SSC ile sıkı bir şekilde bağlamakta. Vilayette çok sayıda sanayi kuruluşları faaliyet gösteriyor. Stepanakert (Hankenti) büyük sanayi ve kültür merkezine dönüşmüştür. YKÖB ekonomik ve sosyal gelişim göstergeleriyle orta ölçekli bir ülke'nin göstergeleri ile aynı düzeyde yer almaktadır (Bakinskiy R, 1988).

O dönem çıkan haberlerde güya YKÖB'nin durumunun ağır olduğunu, Ermeni nüfusunun ayrımcılığa maruz kaldığını ve bu tür propagandanın sonucunda Ermeni topluluğunun mitingleri günden güne daha da büyüyordu. Aynı zamanda Ermenistan SSC'nin iletişim araçları Azerbaycan Türklerine açık düşmanlık propagandası yaptığı takdirde, Azerbaycan basını Moskova'nın emri ile olayları yumuşatmaya çalışıyordu. Yerel basının bağımsız bilgi yaymasına yasak konur ve SİTA'nın bilgilerinin verilmesi meşrulaşyordu. Merkezin makul saydığı bazı bilgilere göz atmak durumu anlaşılmasını sağlar. Örneğin, “ Bakinskiy Raboçi” gazetesinin 1988 yılının Nisan ayının 10'da çıkan bir haberinde: “Ayrı ayrı kişilerin sorumsuz çıkışları sonucunda kamu düzeninin ihlaline teşebbüs etmiştir (Bakinskiy R, 1988). Haber verildiği gibi, son günlerde YKÖB'nin Azerbaycan SSC'den Ermenistan SSC'ye verilmesi talebi ile çıkış yapan belli kişilerin sorumsuz hareketlerinin sonucu olarak YKÖB'de gergin durum başlamıştır. Bu taleplerini, özerk vilayetin ekonomik geriliği ile açıklamaya çalışıyorlar”.

2.6.2. “Komünist” Gazetesi

M. Gorbaçov'un yönetime gelmesinin ardından Sadece Güney Kafkasya değil, SSCB'nin diğer bölgelerinde de etnik çatışmaların patlak vermesi Batı ülkelerini harekete geçirmişti (Paşayev A, 2003). 1987 yılının Haziran ayında Avrupa Parlamentosu'nda “Ermenistan'da soykırımı kurbanlarının anma günü” olarak kabul edildi. Ermenistan'ı ziyarette bulunan tüm üst düzey yabancı temsilciler, soykırım anıtını ziyaret ettirilerek Türkler aleyhine değerlendirilmede bulunmuşlardı (Komünist G, 1988).

M. Gorbaçov'un desteği ile başlayan, Yukarı Karabağ'ın Ermenistan'a birleştirilmesi faaliyetleri gün geçtikçe başarı kazanıyordu. Yurtdışındaki Ermeni Diasporası, Eçmiedzın kilisesinin yönetiminde bütün dünyaya yayılmış Ermeni

Gregoryen kilisesi Sumgayıt olaylarını bahane ederek Azerbaycan'a karşı geniş propaganda kampanyasına başlamıştı (Paşayev A, 2003).

Sumgayıt olayları ile ilgili ülkemizde ilk haber ise sadece "Azinform" haber ajansı tarafından Mart ayının 3'de yayınlanmıştı. Haberde " Sumgayıt'ta iki serseri grup arasında kavga çıktığı ve olayın büyüyerek faciaya dönüştüğü, olaya karışanların tutuklanarak gözaltına alındıkları, olayın SSCB Genel Savcılığı tarafından soruşturulduğu ve olayın faillerinin hak ettiği cezayı olabilecekleri bildirilmişti" (Komünist G, 1987).

Basının bu tür bilgiler vermesi kamuoyuna oldukça olumsuz etkisi vardır ve her iki tarafın nüfusunda kızgınlık ve öfke yaratıyordu. Sorunun daha da kötüleşmesine yol açıyordu. Bu (1988-1994) dönemde Dağlık Karabağ'la ilgili bu tür yayınlanan gazete ve dergiler şöyledir:

Tablo 1: 1988-1994 yılları arası yayınlanan gazete ve dergiler
(www.presskarabah.info)

Azatamarat	Jurnalist	Russkaya Mısl	Zov Arsaxa
Argumeti i faktı	Bakinskiy Raboçi	Komünist	İzvestiya
Armyanskiy Vestnik	Demokratiçeskaya Rossiya	Moskovskaya Novosti	Respublika Armeniya
Atmoda	İzvestiya	Sovestkiy Karabah	Kommersant
Vek XX i Mir	Politexnik	Stolitsa	Literator
Glaşşatay	Smena	Yurmala	Komsomoles
Golos Armenii	Soglasiye	Molot	Orientr DİP
Jurnalist	Yug	Pravda	Tntesaget

2.6.3. “İzvestiya” Gazetesi

Amaçları Yukarı Karabağ’ı Ermenistan’a birleştirmek olan Ermeni milliyetçileri, ekonomik alanlardaki olumlu gelişmeleri kabullenmek istemiyorlardı. Amaçlarına ulaşmak için propaganda alanında büyük deneyime sahip Ermeniler, yabancı basında ve Sovyet merkezi basınında “Pravda”, “İzvestiya”, “Trud”, “Sovyetskaya Kultura”, “Literaturnaya gazeta”, “Komsomolskaya pravda” vb. bu gibi gazete ve dergilerde Azerbaycan ve Azerbaycan Türklerine karşı akla mantığa sığmayan iftiralar uydurulmaktaydılar.

1988 yılının 24 Mart tarihinde “İzvestiya” gazetesinin mühabirleri “Mitingden sonra görüş” başlıklı Yukarı Karabağ’dan hazırladıkları röportajlarda, “ Bölgeye gittiğimiz zaman bizim sadece bir görevimiz vardı: “ Objektif olmak, herhangi bir taraftan yana olmamak ve yanlış fikirlere uymamak.” Ermenilerin bizden talebi, “Gerçeği söylemeye sizi ne engelliyor?” prensip olarak hiç bir şey. Gerçekte Şubat ayının ikinci haftasında gece ve gündüz yapılan çok sayıda mitinglerin “ temel şiarı YKÖB’ni Azerbaycan SSC’den alınarak Ermenistan SSC’ye verilmesi idi. Sebep olarak ise çok sayıda sosyal- ekonomik, etnik, kültürel tarihi...” sorunlar gösterilmekteydi (İzvestiya G, 1988).

Yukarı Karabağ’da mitinglerden daha kalabalık mitingler Erivan’da da yapılmaktaydı. Hem Stepanakert’de (Hankenti), hem de Erivan’da harekâtı yönetmek için bu komite “ Karabağ”, Stepanakert’te ise “Krunk” (“Turna”) adlanıyordu.

Mitingler zamanı gazeteciler miting katılımcıları ile yaptıkları röportajlarda, Karabağ Sorununun, Yukarı Karabağ Ermenilerinin referandumuyla çözemeyeceği, sorunun SSCB Anayasasına göre, Azerbaycan SSC, Ermenistan SSC sonra ise SSCB yüksek Kurulunda ele alınması gerektiği anlatıldığında “Krunk”un üyesi olan Emekli Yarbay A. Laçıçyan “ O zaman biz parti biletlerini atacağız”, Stepanakert Pedogoji Enstitüsü Doçenti K.Krikoryants ise “Militan savaşına başlayacağız” diyorlardı. Erivan’da ise S. Kanzadyan “Karabağ olmayacaksa bize hiçbir yeniden yapılanma (perstroyka) gerekmiyor” diyordu. Ermenilerin cevapları ile ilgili gazeteciler alaylı şekilde yazıyorlardı: “ **İşte demokrasi- her şey önceden belirlenmiştir.**”

2.6.4. “Sovetskiy Karabah” Gazetesi

Hankendi’nde çıkan “Sovetskiy Karabah” gazetesi o dönem haberlerde güya YKÖB’nin durumunun ağır olduğunu, Ermeni nüfusunun ayrımcılığa maruz kaldığını ve bu tür propagandanın sonucunda Ermeni topluluğunun mitingleri günden güne daha da büyüdüğünü söylüyordu (Paşayev A, 2003). Aynı zamanda Ermenistan SSC’nin iletişim araçları Azerbaycan Türklerine açık düşmanlık propagandası yaptığı takdirde, Azerbaycan basını Moskova’nın emri ile olayları yumuşatmaya çalıştığını ve YKÖB’de bazı düzensizliklerin olduğunu yazıyorlardı. Yerel basının bağımsız bilgi yaymasına yasak konduğunu ve SİTA’nın bilgilerinin verilmesi meşrulaştığını ve merkezin makul saydığı bazı bilgilerin basında yayıldığını o dönem çıkan haberlerde kamuoyuna duyuruyordu.

“Sovetskiy Karabah” gazetesinin sayfalarında, vilayetin radyo ve televizyon ile Azerbaycan ve Azerbaycan Türklerine her türlü yalan ve iftiralar yazılmaktaydı. Ermeniler artık kendi propaganda makinesini sadece Yukarı Karabağ’da, Ermenistan’da, Sovyetler Birliği’nde değil, hem de bütün dünyaya çalıştırmaya başlamışlardı.

İşin ilginç yanı çok sayıda Sovyet merkezi matbu birimleri Karabağ olaylarının başlangıcından itibaren olayların kaynağını, gerçek nedenini, amacını, milliyetçilik psikolojisini, Ermenilerin Yukarı Karabağ’ı Azerbaycan’dan koparmak amacını ya anlamamışlar yahut bilerekten Ermenilerin tarafını tutmuşlardı. “Sovetskiy Karabah” gazetesinde yer alan bir haberde “Ermeniler, YKÖB’ndeki sosyal ekonomik durumdaki eksiklikler ile ilgili yıllardan beri şikâyetlerine adil çözüm beklemiş, fakat her hangi bir sonuç alamayınca “Yukarı Karabağ’ın Ermenistan ile birleştirilmesi harekâtı ortaya çıkmıştır.” ifadeleri yer almaktaydı (Sovetskiy K, 1989).

2.7. Etnik Çatışmalardan Siyasi Çatışmaya: Basında Pasif Gözlemcilikten Sosyal Yönelişe Doğru

Yaşanmış tarihi olayların analizi gösteriyor ki, 1989 yılından yayına başlayan “Azerbaycan” gazetesinin “Uçurum kenarında” başlıklı yazıya göre, artık

Azerbaycan'da yeni bir dönemin başladığını söylemek mümkündür. Gazete o dönemin genel basınından farklı olarak daha sert bir tutum sergiliyordu ve yayınlanan makalede şöyle diyordu: “Ermenistan SSC Ali Sovyet’inin 1 Aralık tarihli kararından kan kokusu geliyor, bunun anlamı ise, Azerbaycan SSC’ye karşı savaş ilan etmek, tüm insanlık ve devlet kanunlarına, uluslararası hukuk normlarına meydan okumaktır.”

Azerbaycan gazetesinin bu tutumu sonrası basın organlarına etkisiz ötüşmedi. O dönemde yayına başlayan “Gençlik” dergisi 1988 yılından itibaren 1994 yılına kadar Ermenistan -Azerbaycan sorununu en çok aydınlatan ve bu yönde daha çok vatanseverlik konumundan söz alan yayın organlardan olmuştur. X. Rzaquliyev’in “Karabağ yürüyüşü” başlığı altında yayınlanan yazısına dikkat edelim: “Bu günlerde Karabağ dünya için karma karışık bir siyasi konuya çevrilmiştir. Herkes kendi istediği gibi sözde “falcılık” yapıyor, herkes kendi istediği gibi sözde fikri yaymaya çalışıyor. 1988 münakaşası 1905, 1915, 1917, 1918. yıl senaryosunun devamıdır” (Rzaquliyev X, 1990).

Dağlık Karabağ’da olayların git gide dramatikleştiği bir vakitte Ermenistan ve Dağlık Karabağ’ın yerli ermeni militanları savaşa başladılar. Artık sınır kentleri ateş altına alınmaya başlamış, Dağlık Karabağ’a çeşitli yollarla silah ve mühimmat yardımı gidiyordu. Azerbaycan hükümetinin ise Hankendi’ne gönderdiği gazeteciler saldırıya maruz kalıyordu (İbrahimova P, 2011).

Gazeteci S. Bağirova yazıyordu: “Stepanakert’deyiz. Geceler atılmış, sıradan çıkmış eski vagonlarda kalıyor, sabahları ise burada hakkı ve adaleti herkese yaymağa çalışıyorduk. Bir zamanlar Bakü’ye otumlara davet edilen Karabağ Kadınlar Konseyi Başkanı (İsminin Knarik olması lazım) Azerbaycanlılara yalakalık yapıyordu. Lakin Stepanakertteyken ona telefon açtığımız zaman bizimle konuşmak bile istemedi. Ertesi gün garipte olsa, Ermeniler Bakü'den gelen kadınları misafir ettiklerini bildirdiler. Bir süre sonra Elif Hacıyev heyecanlı bir şekilde gelerek bize hiç bir yere gitmemişimizi ve Ermenilerin bizi rehin almak istediğini söyledi. Ermenice güzel konuşan, istihbaratçı, Azerbaycan halkının kahramanı olmasaydı, kim bilir başımıza neler gelecekti” (Bağirova S, 2002).

1989 yılının yazında gayri yasal ve yasal kurumların birleşmesi sonucunda Azerbaycan Halk Cephesi'nin İnisiyatif Komitesi oluşturuldu. AHC halkın milli bilincinin gelişmesinde büyük rol oynadı. Bununla birlikte, ortaya çıkan demokratik ruhlu basın organları da halk hareketini yönlendirmekle ilgili çok önemli işler gördüler. Bu tür basın organlarından artık bahs ettiğimiz “Azerbaycan” gazetesi ile birlikte, “Gençlik” dergisi, “Aydınlık”, “Odlar yurdu”, “Meydan”, “Dirçeliş” vb. gazete ve dergileri söylemek mümkündür. Bu basın organları Azerbaycan’da sosyal ve siyasi durumu analiz ediyor, bilgi blokajından çıkarmak için mücadele yapıyorlardı. “Sesimiz dünyaya yetmiyor” başlıklı yayınlanan yazılarda öncelikle Merkezi Basının Azerbaycan hakkında tek taraflı ve önyargılı yazıları, televizyon yayınları eleştiriliyordu. Bu dönemde Merkezi basında Azerbaycan’la ilgili objektif yazılara rastlanmıyor, Azerbaycan’da hâkimiyet dâhili mücadeleye adanmış “taahhütlü yazılar” ise engelsiz basılıyordu (Azadlıq G, 1993).

Moskova’nın Azerbaycan’ı bilgi blokajında alıkoymakla taraflı bilgilerin yayılmasına izin vermesi olayların yeni aşamaya geçmesine olanak sağlamıştır. Bu sırada yayınlanan ve baskısı 2 milyona yakın “Sabah” gazetesi, “Vatan” toplumunun organı olan “Odlar yurdu” gazetesinin, “Azatlık” ve “Zerkolo” gazetelerinin hizmetleri özel not edilmelidir. “Odlar yurdu” gazetesi kendi okurlarından rica ediyordu ki, “gazeteyi okuduktan sonra SSCB’de yaşayan dostlarınıza veya akrabalarınıza gönderin.”

“Yeni Müsavat” gazetesinde yayınlanan “Demokratik cumhuriyet uğrunda mücadele” adlı yazıda ise şöyle diyordu: “Tarihin en büyük suçuna imza atmış M. Gorbaçov 1990 19 Ocak Bakü kentine çıkarttığı kan içen ordusu ile faşizmin geçmediği yolu komünist adı ile geçti” (Müsavat G, 1990).

Yıllar geçtikten sonra “Avrasiya” gazetesinin yürüttüğü araştırmalardan malum olmuştur ki, 1988 yılının Aralık ayında SSCB’nin başkanı M. Gorbaçov BM’nin 43. Birleşimine katılmak için Ermeni topluluğunun konuğu olmuş ve gizli şekilde yapılan görüşmede M. Gorbaçov’a ve hanımı Raisa’ya çok pahalı hediyeler takdim edilmiştir. Bunlar Hristiyan dinine ait eski el yazması, İ.K. Ayvazovski’nin çektiği manzara ve bir zamanlar İngiliz krallarına ait takı eşyaları olmuştur. Bütün bunlarda maksat Dağlık Karabağ probleminin Ermenilerin lehine halledilmesi için bir teminat idi (İbrahimova P, 2011).

Ama sonradan Dağlık Karabağ probleminin ermenilerin lehine çözümünde oluşan aksaklıklar, yasaların buna imkân vermemesi, Gorbaçov'un az da olsa fikrinin değişmesi Ermenilerin itirazına neden oldu. İlk itirazını Moskova'da yaşayan Ermeniler "Raisa bileziğimi geri ver" talebini basında ifade etmekle yaptılar. Bunun ardınca ise Paris'ten Moskova'ya gelen meşhur koleksiyoncu, nüfuslu Galeri sahibi Garik Başmacyan ABD'de M. Gorbaçov'a hediye edilmiş Ayvazovskinin ona ait eserini talep etse de sonunda o, Moskova'da esrarengiz şekilde kaybolmuştur (Avrasya G, 1996).

Basın organlarının M. Gorbaçov'u Azerbaycan halkının düşmanı gibi kaleme vermesi somut olgu ve materyallerle kanıtlanıyordu. "Dirçeliş", " Odlar Yurdu", "Azerbaycan", "Gençlik" gazete ve dergileri yazıyorlardı ki, Azerbaycan halkı bu şahsın adını daima nefretle hatırlayacaktır. Çünkü Bakü'de yapılan 20 Ocak faciası hafızalardan asla silinmeyecek. Basın organları 20 Ocak Faciasından bahsederken, özel olarak bir noktaya değiniyorlardı. Öyleki, olay yaşanan günün ertesini uzun yıllar Azerbaycan KPMK'nin birinci sekreteri, SSC Bakanlar Kurulu Başkanı Birinci Yardımcısı görevlerinde çalışmış, Sov. İKP MK Siyasi Bürosu'nun üyesi olmuş Haydar Aliyev Azerbaycan'ın Moskova'daki temsilciliğine gelmiş, yaşanan olaylardan katı sarsıntı geçirdiğini bildirmiş ve Azerbaycan halkına bu trajedi ile ilgili başsağlığı vermiştir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MİHAİL GORBOÇOV DÖNEMİ, SSCB’NİN ÇÖKÜŞ SÜRECİ VE YAZILI BASINA YANSIMASI

1985 yılında M. Gorbaçov’un yönetime gelmesi, Moskova’daki Ermeni lobisini de hayata döndürmüştür. Daha yönetime gelmeden çok çok önce Stavropol’da Ermenilerle iyi bir dostluk kuran M. Gorbaçov, Sovyetler Birliği’nin başına gelmesi, “Glasnost”, “Perestroyka” siyaseti ve bunların sonucunda Ermeniler SSCB sınırları içerisinde söz sahibi olmaya başladılar.

Ermeniler ise açık şekilde mücadele için bahane arıyorlardı. Bunun için ise Sumgayıt senaryosu seçilmişti. Zira bu plan ise Karabağ’ın işgali için Ermenilere önemli bir anahtar sayılmaktaydı.

1987 yılının Kasım ayında M. Gorbaçov’un Ekonomi konulardan Sorumlu Yardımcısı, uyuğu Ermeni asıllı olan Abel Aganbekyan Fransa ziyareti sırasında Ermeni lobisi ile bir görüşmeğe katılmıştı. Görüşmesinde “L Humanite” gazetesine verdiği ropörtajda ilk kez Dağlık Karabağ’ın Ermenitan’a birleştirilmesinin gerekliliği konusunda konuşma yapmıştır.

Bu ropörtaj Ermenilerin cesaretlenmesine ve Dağlık Karabağda 1988 yılından başlayarak şiddet olayların başlanmasına neden olmuştur.

Azerbaycan’ın bağımsızlığını kazanması ise sorunlarının bittiği anlamına gelmiyordu. Aksine Azerbaycan toplumu en büyük zorluğu bağımsızlığının ilk dört yılında yaşamıştır denilebilir. Bu süreç 1991 – 1994 yılları arasını kapsamaktadır.

3.1. M. Gorbaçov dönemi: Perestroyka ve Glastnost

Gorbaçov iktidara geldiğinde, bir yandan siyasal sistemin yapısını değiştirerek yakasını Komünist Partisi'nin hegemonyasından kurtarmaya çalışırken, diğer yandan da, ekonomik yapının değiştirilmesi ve bu yapıya, kafasında tasarladığı şeklin verilebilmesi için, ekonomik alanda da kademe kademe tedbirler almaya başladı.

Glasnost (açıklık, şeffaflık) ve perestroyka (yeniden inşa, yeniden yapma), öngörülen yeni ekonomik sistemin iki temel ilkesini teşkil etmiştir (Hurç Y, 2008).

Gorbaçov, kademe kademe yürüttüğü yeni ekonomik politikanın çerçevesini çizmekte de gecikmedi. Yaptığı açıklamalarla Brejnev dönemini ağır bir şekilde eleştiriyor, sonra Parti hayatında reform ve demokratizasyon ve toplum hayatında da "geniş demokrasi" gerektiğini söylüyordu. Devlet ve kamu kuruluşlarının da, kamuoyunun eleştirilerine açık olması gerektiğini belirten Gorbaçov, devlet hayatında "alenilik" ve "açıklık", yahut "şeffaflık", yani glasnost ilkesini ortaya attı. Gorbaçov, gerek devlet hayatındaki, gerek ekonomideki uyuşukluğu ye durgunluğu silkelemek ve bir dinamizm getirmek istiyordu (Hurç Y, 2008).

1985 yılında Ermeni dostu M. Gorbaçov'un yönetime gelmesi, Moskova'daki Ermeni lobisini hayata döndürmüştür. Daha yönetime gelmeden çok çok önce Stavropol'da Ermenilerle iyi bir dostluk kuran M. Gorbaçov, Sovyetler Birliği'nin başına geldikten sonra Ermeniler SSCB sınırları içerisinde söz sahibi olmaya başladılar. Kısa zamanda Ermeni lobisi SSCB'nin yönetiminde üst düzey görevlere getirildiler. M. Gorbaçov'un yardımcıları A. Aganbekyan, G. Şahnazarov, K.Brutens, Başbakan N.Rıjkov'un yardımcıları Sitaryan ve Kaçaturov Ermeni asıllı Rusya vatandaşlarıydı (Pompeyev Y, 1996). Bu dönemde SSCB merkezi basınında da milli ve etnik düşmanlığı körükleyen yazılar yer almaktaydı. 1987 yılında "Literaturnyaya gazeta"da İgor Belyayev'in "İslam" makalesinde "*Bizim ülkemiz için İslam düşman konumundadır ve tehlikelidir, Müslümanlar kurnaz ve hain halktır*" ifadeleri yer almıştı (Bolyayev İ, 1987).

1986 yılının Aralık ayında Alma-Ata olayları ile ilgili, 1987 yılının Şubat ve Mayıs aylarında, "Pravda" gazetesinde basılmış, "Kendini beğenmişliğin değeri" ve "Yalnız dostluktan iyilik doğar" konulu makalelerde Rus basını Kazaklar ve Kırgızları "etnik düşmanlığa ve milli tekebbüre eğilimde" suçlamaktaydı. Bjezinski'nin belirttiği gibi yeteneksiz Kolbin'in Kazakistan'a Başkan atanması, Gorbaçov'un "Milli ve etnik ihtilaflar" oluşturma konusundaki ilk "başarısıydı" (Pravda G, 1987).

Gorbaçov'un yönetime gelmesinin ardından sadece Güney Kafkasya değil, SSCB'nin diğer bölgelerinde de etnik çatışmaların patlak vermesi Batı ülkelerini harekete geçirmişti. Batı her zaman olduğu gibi Ermenileri kullanmak için "Ermeni meselesi" ni yeniden gündeme getirdi. 1987 yılının Haziran ayında Avrupa

Parlamentosu'nda "Ermenistan'da soykırımı kurbanlarının anma günü olarak kabul edildi (Komünist G, 1987).

Y.Pompeyev Ermenilerin Türk düşmanlığı ile ilgili değerlendirmesinde, "Z. Balayan ve S. Kaputikyan'ın eserlerinde Türklere karşı gereğinden fazla nefret propagandası yapılmaktaydı. Ermenistan'a komşu Azerbaycan halkı da "Türk" olarak nitelendirilerek düşman olarak görülmekteydi" ifadelerini kullanmıştır (Pompeyev Y, 1992).

Gorbaçov dış dünyaya sergilediği "uzlaşmaya uygun açık fikirli lider" görüntüsüyle Avrupa ve ABD'de elde ettiği sempati ve desteği iç politikada iyi bir malzeme olarak kullanmış ve istediği yönetim değişikliklerini büyük ölçüde gerçekleştirmiştir. Politbüro eski etkinliğini kaybetmiş, parti kadrolarından yetişen güçlü liderler neredeyse tamamen tasfiye edilmiş veya etkileri azaltılmıştır. Sistemin eskisi gibi devam etmesini isteyen muhafazakâr güçlerle Glasnost'un ortaya çıkardığı sistem karşıtı güçleri birbirlerine karşı kullanarak bir denge politikasında merkez rolünü üstlenen Gorbaçov 1990 yılı başlarında ekonomik açıdan başarılı olmasa bile siyasi açıdan alternatifsiz lider konumunu korumayı başarmıştır (Hurç Y, 2008).

1987 yılının Kasım ayında M. Gorbaçov'un Ekonomi Konulardan Sorumlu Yardımcısı, akademisyen A. Aganbekyan Fransa ziyareti sırasında Ermeni lobisi ise bir görüşmeğe katılmıştır. Fransa'nın "L Humanite" gazetesinin 18 Kasım tarihli baskısında yer alan bir röportajda, Yukarı Karabağ'ın Ermenistan'a birleştirilmesinin mümkünlüğü ile ilgili soruyu: "Bir ekonomi uzmanı olarak benim bu husustaki görüşüm, Yukarı Karabağ, ekonomik bakımdan Azerbaycan'dan ziyade Ermenistan'a bağlıdır. Sorunun çözümü ile ilgili bazı önerilerim oldu. İnanıyorum ki, yeniden yapılanma, "perestroyka" demokrasi ortamında bu sorun çözülecek" şeklinde yanıt vermiştir (İzvestiya G, 1987).

1988 Şubat ayında Gorbaçov'un Azerbaycan ve Ermenistan halklarına hitaben bir müracaatta bulunmuştu. Onun müracaatındaki "Yukarı Karabağ Özerk Bölgesi'ndeki noksanlar ve eksiklikler inkâr edilemez ve biz bu bağlamda sorunun giderilmesi açısından çeşitli ideolojilerin ve önerilerin müzakeresinden kaçmaktan yana değiliz" ifadeleri Ermenileri daha da umutlandırmıştır (Komünist G, 1988).

Böylelikle de, Gorbaçov'un desteği ile başlayan Yukarı Karabağ'ın Ermenistan'a birleştirilmesi faaliyetleri gün geçtikçe başarı kazanıyor ve Sumgayıt olaylarının başlanmasına sanki bir ortam yaratıyordu (Pravda G, 1988).

3.2. Sumgayıt Olaylarının Başlanması ve Yazılı Basına Yansıması

Ermeniler açık şekilde m¼cadele için bahane arıyorlardı. Bunun için ise Sumgayıt senaryosu seçilmişti. Zira bu plan ve provakasyonlar Karabağ'ın işgali için Ermenilere önemli bir anahtar sayılmaktaydı.

Sumgayıt şehrinin karmaşık etnik yapısı, şehrin kriminal durumu, Sumgayıt'ın diğer şehirlerden farklı kılmaktaydı. Sumgayıt olayları sırasında suçlular sadece Azerbaycan Türkleri değil, Lezgiler, Ruslar, Ermeniler de vardı (Pompeyev Y, 1992).

Sumgayıt olayından önce 1988'de, Ermenistan'ın başkenti Erivan'da mitingler ve protestolarla: “Ermenistan Türklerden temizlenmeli”, “Ermenistan yalnız Ermenilerindir” vb. gibi sloganlarla başlıyor ve Azerbaycanlıların tarihi binaları, camileri, okulları ve evleri yakılıyordu (Hacıyev N, 2005). 200 bin Azerbaycan Türk'ü Ermenistan'dan kovuluyor ve onların Ermenistan'ın başka yerlerine yerleşmesinin bile önu kesiliyordu. Hemen Sumgayıt planı ortaya koyuluyor ve bu kanlı oyunda Sovyetler Birliğinin başında olan Mihail Gorbaçov büyük rolü oluyor. Gorbaçov, karakter olarak makam seven, kahraman gösterilmek isteyen ve bundan zevk alan bir karakterdi ve çevresi ise, Ermenilerle çevriliydi. Gorbaçov Karabağ'ı Azerbaycan Türklerinden alıp Ermenilere vermek isteğindeydi. Bunları o dönem, Vazirov ve Zori Balayan iyi biliyorlardı. Dahası, bu oyunun başka aktifleri ve yönlendirenleri de olmuştur. Ermeni ve Rus teşkilatçıları, Ohaniyan, Samoylov ve Parlovski gibi şahışlar da doğrudan rol almışlardır (Respublika G, 2014).

Sonradan Azerbaycan Emniyet Kurumları tarafından yapılan soruşturma ise olaylarda Grigoryan'ın bizzat 6 Ermeni sivilini öldürdüğünü ve onun iki kardeşinin de katıldıkları tespit etmiştir. Soruşturmanın çok sayıda tanık ifadeleri gereğince tespit ettiğine göre Eduard Grigoryan ve kardeşleri Sumgayıt olayları sırasında Dağlık Karabağ'dan olan Ermeni gizli ajanları ile irtibata geçmiş, onlardan aslen Karabağlı olan, Ermeni ayrılıkçılığını kabul etmeyen, onların fonlarına para yatırmayan Ermenilerin ev adreslerini tespit etmiştir (Mustafa N, 1988). 27 şubat gününde kendi çetesi ile Sumgayıt 'ta Ermenistan'da Azerilere karşı şiddet

hareketlerine karşı mitinglerinin yapıldığı meydana giderek orada kendisini Gafan'dan geldiğini Azerbaycan'lı gibi sunmuştur. E.Grigoryan Gafan'da Ermenilerin, Azerileri toplu şekilde katletmeleri hakkında konuşma yaparak kitleyi Sumgayıt 'ta yaşayan Ermenilerden öç almaya seslemiştir. Daha sonra o, "bende Ermenilerin listesi var, nereye gitmek gerektiğini biliyorum" diyerek yaklaşık 100 kişilik grup ile Ermeni evlerine giderek insanları katletmiştir (Mustafa N, 2003).

Sumgayıt sakini L.Meclumyan'ın Sumgayıt olaylarına ilişkin düzenlenmiş olan soruşturma grubuna verdiği ifade de şöyle diyordu: "Grigoryan benim evime girdi ve kırdığı sandalyenin ayakları ile hasta anneme darbe indirdi. Bu zaman ben bir kaç kez direnmeye çalıştım, ancak kadın olduğum için gücüm yetmedi." Olaylarda yer almış Necefov soyadlı kişinin ifadesinden: "Grigoryan tarafından organize edilen grup, Emma isimli Ermeni asıllı kadının 512 sayılı evine girdi, hemen onu çıplak soyundurdular ve Ediz Grigoryan onu bu durumda sokağa çıkartmayı önerdi ve daha sonra Emma vahşice öldürüldü" (Mustafa N, 2003).

Gorbaçov, hatıralarında, Sumgayıt olaylarının büyük bir tepki doğurduğundan ve herkesi çok sarstığından bahsediyordu (Paşayev A, 2003). Olaylardan 26'sı Ermeni, 5'i Azerbaycan Türkü olmak üzere toplamda 32 kişi hayatını kaybetmiştir.

Sumgayıt'ı terk eden Ermeniler Ermenistan Savcılığı tarafından bu olaylarla ilgili yapılan soruşturmaya verdikleri ifadelerde Azerbaycan Türklerinin onları nasıl korudukları konusunda birçok vakalardan bahsetmişlerdi. Bu vakalar Ermenistan Savcılığı'nın soruşturma dosyalarında da var (Paşayev A, 2003).

Sovyet Hükümeti ve Güvenlik Güçleri Sumgayıt olayının karşını almak için gerçekten sadece "geç" mi kalmıştır? Yoksa dönemin Sovyet politikası, meşhur Azerbaycan Türkü aydını B. Vahapzade'nin tanımladığı gibi, "tavşana kaç, tazıya tut" stratejisi midir? (Feridunoğlu S, 2002)

Sumgayıt olaylarının ertesi günü Sovyetler Birliği ülkelerindeki tüm radyo ve televizyonlar Azerbaycan Türklerinin barbarlığı ile ilgili haberler yaymakta, Sumgayıt olayları ile ilgili asılsız haberler verilmekteydi. Hatta bir kaç gün içinde Hankenti'nde Sumgayıt soykırımı anıtı bile dikilmiştir.

Sumgayıt olayları ile ilgili ülkemizde ilk haber ise “Azinform” haber ajansı tarafından Mart ayının 3’de yayınlanmıştı. Haberde “Sumgayıt’ta iki serseri grup arasında kavga çıktığı ve olayın büyüyerek faciaya dönüştüğü, olaya karışanların tutuklanarak gözaltına alındıkları, olayın SSCB Genel Savcılığı tarafından soruşturulduğu ve olayın faillerinin hak ettiği cezayı alacakları bildirilmiştir.” ifadeleri yer almıştır (Komünist G, 1988).

“Pravda” gazetesinde Şehrin kumandanı Krayev olaylar hakkında şöyle diyordu: “Ölüm daha çok olabilirdi, eğer yerel halk Ermenilere yardım etmese idi. Otobüs şoförü olayın olduğu gece on Ermeni ailesini kendi ana bölgesine - Şekiye götürdüğü şeklinde kaydetti ” (Pravda G, 1988).

“İzvestiya” gazetesinin Mart tarihli haberinde “Sumgayıt soruşturmasına şaiye engel oluyor” makalesinde SSCB Başsavcılığı, araştırmacı B. Galkine böyle bir soru sorulmuştur: “Araştırmayı ne engelliyor?” Galkin ise şöyle cevap vermiştir: “Şaiyeler engel oluyor. Tarafımızdan belirlendiği gibi olay zamanı Sumgayıt’da bir tane çocuk bile ölmemiştir. Ne 500, ne de 400 kişi ölmemiştir, sadece 32 kişi hayatını kaybetmiştir” ifadelerine yer vermiştir (İzvestiya G, 1988).

“Hürriyet” gazetesinin haberinde “Sumgayıt’ta Ermenilere bıçaklı saldırı” başlıklı yazısında şöyle diyordu: “Azerbaycan Cumhuriyeti sınırları içindeki Karabağ bölgesinin Ermenistan Cumhuriyeti’ne bağlanması için Ermenilerin bir hafta kadar süren gösterileri, komşu Azerbaycan Cumhuriyeti’nde tepki yaratmakta gecikmedi. Associated Press ajansı konuya ilişkin haberinde, Sumgayıt sokaklarına dağılan 50’ye kadar Azerinin, gelen geçene Ermeni olup olmadıklarını sorduklarını, “*evet*” diyene de dayak attıklarını söyledi” (Hürriyet G, 1988).

“Hürriyet” gazetesinin “Sovyet Savcısının iddiası: “Karabağ’da katliam önceden tasarlandı” başlıklı haberinde ise şöyle diyordu: “ Sovyetler Birliği’nde ilk kez bir yetkili Karabağ- Sumgayıt olayları hakkında suçlayıcı bir dille konuştu. Sovyetler Birliği Başsavcı yardımcılarında Aleksandr Katusev, Azerbaycan’da yayımlanan “Bakinski Raboçi” adlı gazeteye verdiği röportajda “*Sumgayıt’ta önemli olaylar cereyan etti. Önceden planlanmış katliam yapıldı, kundaklama girişimleri gerçekleştirildi, daha başka mezalime tanık olundu*” iddiasında bulundu. Öte yandan 28 Şubat günü Sumgayıt kentinden kaçtıklarını öne süren bazı Ermeniler olayların önceden tasarlanmış bir insan kıyımını amaçladığını öne sürdü” (Hürriyet G, 1988).

3.3. Gorbaçov'un Aganbekyanla ilişkisi, Aganbekyanın Fransa'nın "L Humanite" Gazetesinde Röportajı: "Dağlık Karabağ Ermenistan'a Birleşmeli"

Dağlık Karabağ'da Ermeni ayrımcılığı 1988 yılında Şubat ayında etkin olsa da, ayrımcılığın desteklenmesi ve bu bölgenin Azerbaycan'dan alınması yönünde dünya Ermenilerinin, özellikle de ABD ve Fransa'daki Ermeni diasporasının faaliyeti çok daha önce başlamıştı (Komünist G, 1989).

1987 yılının Kasım ayında M. Gorbaçov'un Ekonomi konulardan Sorumlu Yardımcısı, uyuğu Ermeni asıllı olan Abel Aganbekyan Fransa ziyareti sırasında Ermeni lobisi ile bir görüşmeğe katılmıştı. Görüşmesinde ilk kez Dağlık Karabağ'ın Ermenitan'a birleştirilmesinin gerekliliği konusunda konuşma yapmıştır.

Fransa'nın "L Humanite" gazetesinde yer alan bir röportajda, Yukarı Karabağ'ın Ermenistan'a birleştirilmesinin mümkünlüğü ile ilgili soruyu: "Bir ekonomi uzmanı olarak benim bu husustaki görüşüm, Yukarı Karabağ, ekonomik bakımdan Azerbaycan'dan ziyade Ermenistan'a bağlıdır. Sorunun çözümü ile ilgili bazı önerilerim oldu. İnaniyorum ki, yeniden yapılanma, "perestroyka" demokrasi ortamında bu sorun çözülecek" şeklinde yanıt vermiştir (Sovetskiy K, 1987).

Aganbekyan'nın "L Humanite" gazetesine verdiği röportaj büyük karışıklığa sebep oldu. Bu röportajdan sonra 1988 yılının Şubat ayında Dağlık Karabağ'ın Azerbaycan'dan ayrılıp Ermenistan'a birleştirilmesi talebi ile Hankenti'nde büyük mitingler başladı ve Azerbaycan Türkleri Dağlık Karabağ'dan göçe mecbur ediliyordu. Ermeni diasporası ise Batı'da bu olayları "Ermenilere karşı şiddet" gibi tebliğ etmeye başladı (Komünist G, 1988).

Ayrıca A. Aganbekyan'nın Paris'teki konuşmasının ardından hemen yurtdışında yayınlanan çok sayıda Ermenice yazılan gazete ve dergilerin yanı sıra radyoların ana konusuna çevrildi.

A.Aganbekyan Paris'e gitmesinde bir ay önce aynı yılın Ekim ayında Erivan'da Puşkin bağında "Karabağ" Örgütünün yaptığı ilk mitinge, Örgüt liderleri İgor

Muradyan ve Levon Ter-Petrosyan sadece 250 kişi toplayabilmişti. Savaş marşları ile başlayan mitingde, “Bugün Karabağ’a mücadeleciler bir Ermeni toplumu gerek”, “Bizim Karabağ’ımızı kurtarmamız için ölümden ve hapisten korkmamayı başarmalıyız” sloganları sıkça dile getirilmiştir. S. Kaputikyan mitingi, “yeniden yapılanmanın, kitlenin sosyal aktifliğinin ürünü” olarak adlandırmıştı (Rəhimoğlu H, 1993).

Genel olarak 1987 yılında Erivan’dan Karabağ’a gelen gizli görevli ajanlar bütün yıl zarfında burada sanayi müesseselerinde, Ermeniler yaşayan köylerde propaganda yapıyor, özerk bölgenin Ermenistan’a birleştirilmesi ile ilgili imzalar topluyorlardı. Azerbaycanlı yazarların kitapları YKÖB’nin kütüphanelerinden toplatılıyor. Z.Balayan’ın büyük nüshalarla basılarak Ermeni ailelerinin masafüstü kitabına dönüştürülüyordu.

3.4. Karabağ’da Şiddet Olayların Başlaması (1988- 1989)

Karabağ Savaşı’nın başlangıcı olarak 13 Şubat 1988 tarihini kabul etmek daha doğru olacaktır. Bu tarihte, Karabağ merkezi Stepanakert’te (daha sonra eski adı olan Hankenti almışsa da Ermeniler hala bu ismi kullanırlar) on binlerce kişinin katılımıyla yapılan birinci gösteri düzenlenmiş ve ilk kez burada YKÖB’nin Azerbaycan ayrılıp Ermenistan sınırları içine katılması gündeme getirilmiştir.

Gorbaçov dönemindeki Glasnost ve Perestroyka politikalarından da cesaretlenen Ermeniler Yukarı Karabağ nüfusunun çoğunluğunun kendilerinden oluştuğunu iddiasıyla bölgenin Ermenistan’a bağlanması için Moskova’ya başvurular. 12 Temmuz 1988’de Yukarı Karabağ Ermenileri, özerk bölge olarak resmen Ermenistan’a bağlandıklarını ilan ettiler. Devlet Kurumlarına Ermenistan bayrağı çektiler. Birleşme planının son aşaması olarak 1 Aralık 1989 tarihinde Ermenistan Parlamentosu, Azerbaycan’a bağlı Yukarı Karabağ bölgesiyle birleşme kararı aldı. Ermenistan Parlamentosu, Azerbaycan’ın onayı olmadığından bu kararlar Sovyet Anayasasının 78. Maddesini çiğnemiş oldu. Ermenilerin attığı bu adımlar Azerbaycan’da büyük tepki yarattı. Ancak Ermenistan tutumuna devam etti (Mustafazadə T, 1998).

Ermenilerin faaliyetleri, Azerbaycan'da milliyetçi hareketlerin artmasında etkili oldu. Yaşanan bu gelişmeler de Azerbaycan'ın bağımsızlığa giden yolda önemli bir dönüm noktası oldu.

Bu sırada da Moskova radyosu ve TASS ajansı Bakü'de Ermenilerin diri diri yakıldığı gibi haberler yayınlayarak Ermeni yanlısı tutumunu sürdürdü.

Stepanakert'e (Hankenti) gelen gazetecilerden Ermenilerin talebi, "bizim davamızla ilgili ya iyi yazın, ya da hiç bir şey yazmayın", "olayların kötü yönleriyle ilgili nasıl bilgi verilsin?" sorusuna "kötü sözleri sadece Azerbaycan Türkleri ile ilgili yazabilirsiniz" şeklinde olmuştur (İzvestiya G, 1988).

Aynı günlerde Erivan'da günlerce süren gösterilerde ve oturma eylemlerinde "Türksüz Ermenistan", "Ermenistan Türklerden Temizlenmeli", "Ermenistan'da Ermeniler Yaşamalıdır", "Türlere Ölüm" pankartları açılmakta, kalabalık karşısında konuşan Z.Balayan, S. Hanzadyan, S. Ayvazyan ve diğerleri, toplananlarda Türlere karşı nefret duygusunu pekiştirecek söylemlerde bulunmaktaydılar. Bu toplantıların birinde Z. Balayan açık biçimde "soykırım" çağrısı yapmaktaydı. Böylece, uzun süreden beri psikolojik olarak hazırlanan Ermeni ulusu bu söylemlerle iyice kontrolden çıktı ve Türk düşmanlığı ile yanıp tutuşmaya başladı (Arman G, 1992).

Türlere karşı Ermenilerin saldırısının bir sonraki hedefi eski bir Türk yurdu olan Vedibasara olmuştur. Milis birlikleri halinde örgütlenen Ermeniler, Azerilerin yoğunlukta oldukları yerleşim alanlarına saldırmış ve Azerilerin bazılarını katletmiş ve bu da bölge meskûnlarının evlerini ve iş yerlerini bırakarak kabileler halinde Azerbaycan'a iltica etmelerine neden olmuştur. Bölgenin ise dağlık olması ve dağ geçitlerinin zorluğu birçoğunun da soğuktan donarak ölmesine neden olmuştur. Olayların Sovyet kamuoyundan gizlenmesi, Ermenilerin haberleri yanlı olarak yansıtılması ve Bakü yönetimin korkak politikası, sorunun daha da büyümesine neden oldu. Olayların başlamasından itibaren, Azerbaycan Sovyet yönetimi Moskova'nın baskısı altında hareket ederek Dağlık Karabağ'da kontrolü elinden kaybetmişti. 23 Şubat 1988'de Dağlık Karabağ'da yapılan olağan parti toplantısında Özerk Cumhuriyetinin yönetmenliğine H. A. Pogosyan atandı. Yeni sekreter daha ilk demecinde ortamı gelecek açıklamalara yer vermişti. "Belki bir komünist gibi Azerbaycan Komünist Partisi merkez kuruluna bağlı gözükebilirim, ancak bir

Ermeni olarak bölgenin sizin cumhuriyetten ayrılması için mücadele edeceğim” (Komsomol G, 1988).

Bu açıklamalardan iki gün sonra Ermeni ulusal televizyonuna konuşan Ermeni dini lideri Vazgen açık bir dille görüşünü bildirdi: *“Dağlık Karabağ’ın Ermenistan’a birleştirilmesini ben, doğal ve yasal görüyorum. Ben, Sovyet yönetiminin demokratik süreçte bu soruna çok ciddi yaklaşacağı inancındayım. Ben, yurt dışında yaşayan 2 milyondan fazla Ermeniden çok fazla mektup ve telgraf alıyorum. Onlar bana, Sovyet yönetiminin Karabağ sorununda doğru karar vermesini söylüyorlar. Bu amaçla, ben Gorbaçov’a Karabağ’da yaşayan Ermenilerin isteği doğrultusunda hareket etmesini belirttim”* (Komünist G, 1988).

Bu konuşmadan bir gün sonra Sovyet genel sekreterinin Azerbaycan ve Ermenistan toplumuna hitaben açıklaması yayınlandı. Gorbaçov genel anlamda “Sovyet halkları arasındaki dostluk ve kardeşliği övmekte ve Sovyetlerin temel gücünün bundan ileri geldiğini” belirtmekteydi. Genel Sekreter, açıklamasında tek bir cümle ile Ermenilerin Ermenistan’da “Sovyet dostluk ve kardeşliğine yakışmayacak biçimde” binlerce Azeri’nin kovulmasına, birçoğunun da öldürülmesine değinmemekteydi. Oysa bu sırada Eskeran ilinde Ermeniler, Azerilerin yaşadıkları yerleşimlere saldırarak iki Azeri’yi katletmişlerdi. Gorbaçov’un açıklaması prosedür gereği yapılan bir iş idi ve Sovyet lideri, rolünü oynamaktaydı.

Bir grup Ermeni tarafından gerçekleştirilen Sumgayıt olaylarının sorumlusu olarak Azerbaycan tarafını resmen “Milliyetçilik, Pantürkizm ve Panislamizm’le suçlamaya başladılar. Sumgayıt olayları Azerbaycan’ın kendisini toparlamasını uzun süre engelledi.

21 Eylül ve 18 Ekim 1988 tarihlerinde Hankenti’nde Azerilere ait ev ve iş yerleri yakıldı. Olaylar 24 Kasım 1988 tarihinde sınır çatışmasına dönüştü. Ermeni silahlı birlikleri devamlı olarak Azerbaycan’ın Kubat’lı iline bağlı köylerini ateşe tuttular. Yapılan saldırılar sonucunda çok sayıda insan öldürüldü. Bu köylerden Ayvaz’lı ele geçirilip, yakıldı (Paşayev A, 1997).

1989 yılına gelindiğinde artık Ermenistan ve Karabağ’da büyük ölçüde önemli işler başarılmış, sıra Karabağ’ı Azerbaycan Türklerinden temizlemek için yeni

sürecin uygulaması gelmişti. Burada, Moskova devreye girerek, 12 Ocak 1989 tarihinde alınan kararla Karabağ'ın hukuki statüsü Azerbaycan'dan alınarak Moskova Özel İdare Komitesine bağlandı. Böylece, Moskova'nın yürüttükleri müşterek planın ilk adımı uygulamaya konulmuş oldu (Komsomol G, 1989).

28 Kasım 1989 tarihine kadar süren bu yönetmenlik boyunca Dağlık Karabağ'da tam bir yetkisizlik, anarşi ve terör yaşandı. Bu süre içinde bölgenin Azerbaycan'la olan siyasi ve ekonomik bağları kesildi, bölgede yaşayan Azeriler yurtlarından kovuldu. Ermeni silahlı birlikleri çok sayıda Azerbaycan yerleşim alanını yok ettiler. Bütün bunlarda Rus askeri birliklerinin kontrolünde gerçekleşti.

Karabağ ve Ermenistan'daki durum, karşı tarafın haddini aşan davranışları, Kasım 1989 yılında Azerbaycan'da toplumsal patlamalara yol açtı. Artık on binlerce Azeri Bakü'de Lenin Meydanını, o dönemden sonra Azatlık Meydanını doldurmaya ve orada gösteriler yapmaya başladılar. Azeri göstericileri haklı olarak üç cepheye karşı savaşıyorlardı: Moskova, Erivan ve resmi Bakü. Azeri göstericilerin baskısı, Moskova'yı Karabağ'da kurulmuş özel statülü idareyi kaldırmaya zorladı. Alınan yeni yeni karara göre Sovyetler Birliği Yüksek Sovyet'i, 28 Kasım 1989'da, Dağlık Karabağ'ın Azerbaycan idaresine verilmesine karar verdi (Hürriyet G, 1989).

3.5. SSCB'nin Çöküş süreci ve Azerbaycan ile Ermenistan'ın Bağımsızlık Kazanması

Azerbaycan'ın kendi bağımsızlığını kazanması kolay olmamıştır. Her şeyden önce Ermeni sorunu ve Karabağ problemi Azerbaycan ulusunun bağımsızlık serüveni üzerinde kara bir kâbus olmuştur. Bugün topraklarımızın bir kısmı işgal altında olmasına rağmen Azerbaycan halkının bağımsızlığı büyük bir başarı olarak görülmektedir.

Azerbaycan'ın bağımsızlığını kazanması sorunlarının bittiği anlamına gelmiyordu. Aksine Azerbaycan toplumu en büyük zorluğu bağımsızlığının ilk dört yılında yaşamıştır denilebilir. Bu süreç 1991 – 1994 yılları arasını kapsamaktadır.

Bu dönemde artık Sovyetler Birliği hızla parçalanma sürecine girmişti. Böyle bir durumda 1991 yılının 18 Ekim tarihinde Azerbaycan SSC Yüksek Kurulu tarafından kabul olunmuş “Azerbaycan Cumhuriyeti’nin istiklali ile ilgili” Anayasa akdine göre Azerbaycan SSC’nin yönetiminden çıkarak kendi bağımsızlığını ilan etti (Xalq G, 1991).

1991 yılının 26 Kasım tarihinde Azerbaycan Parlamentosu “Azerbaycan ve Ermeni halkları arasında milli düşmanlık oluşturma ve derinleştirme etkeni gibi” Yukarı Karabağ’ın yönetim biçimi (Özerk Vilayet) statüsünü iptal etmişti. Her ne kadar 27 Kasım tarihinde SSCB Devlet Kurulu Yukarı Karabağ Özerk Vilayetinin statüsünün SSCB Anayasasında belirlendiği için Azerbaycan yönetimi tarafından kaldırılamayacağını savunsa da Azerbaycan tarafı bu hususta geri adım atmamıştır (Xalq G, 1991).

Aynı yıl Aralık ayının 8’de Yukarı Karabağ’da gayri yasal olarak, sadece Ermenilerin katılımı ile “Yukarı Karabağ’ın Bağımsızlığı” referandumu yapılmış, referandumdan bağımsızlığa %99 evet oyu çıkmıştır. Söz konusu Referandum Yukarı Karabağ’da yaşayan Azerbaycan Türkleri tarafından boykot edilmişti (Xalq G, 1991).

1991 yılı 8 Aralık tarihinde Brest şehri yakınığında Slav ülkeleri – Rusya, Ukrayna, Beyaz Rusya Cumhurbaşkanları “Belovejski anlaşmasını” imzalıyorlar. Bu üçler anlaşmasının temelinde Bağımsız Devletler Birliği kurulmuştur. 1991 yılının Aralık ayının 21’de eski SSCB’ye ait olan ve kendi bağımsızlıklarını ilan etmiş 11 cumhuriyet – Azerbaycan, Beyaz Rusya, Kazakistan, Kırgızistan, Ermenistan, Moldova, Özbekistan, Rusya Federasyonu, Tacikistan, Türkmenistan ve Ukrayna Başkanları Alma- Ata şehrine toplanarak “Bağımsız Devletler Birliği’nin kurulmasıyla SSCB’nin iptal edildiği” ile ilgili Alma- Ata Beyannamesini imzalamışlardır (Xalq G, 1991).

Sovyetler Birliğinin dağılmasından sonra Rusya Federasyonu Başkanı B. Yeltsin ve etrafındaki Ermeni asıllı memurların her fırsatta Ermenilere desteği Ermenistan ve Yukarı Karabağ Ermenilerinin Azerbaycan Türklerine karşı silahlı saldırılarını daha da artırmıştır. Ermeniler artık eskisi gibi terör eylemleriyle yetinmiyor aynı zamanda Azerbaycan’a karşı askeri saldırılara hazırlanıyorlardı. 1991 yılının Aralık ayının

27'de Ermeni silahlı birlikleri, ağır silahlarla 22 gönüllünün savunduğu Kergicahan köyüne saldırmışlardı (Paşayev A, 1997).

Rus subayı Yuriy Kurçenko kendi günlüğünde yer alan : “Askeri birliklerimiz savaş teçhizatını Ermenilere bırakıp gidiyorlardı. Ermeniler saldırılarını sürdürmeliydi. Bazen ise sahte savaş tahrip belgesi hazırlayarak her iki tarafa silah ve cephane satıyorduk. Bu durum 4. Ordu komutanı, hatta Güney Kafkasya askeri komutanlığı tarafından da biliniyordu” ifadeleri gerçekten düşündürücüdür (Hacıyev N, 2005).

T. Gafarov'un da belirttiği gibi, “Bu durumda Ermenistan ve Dağlık Karabağ'daki Ermeni silahlı birlikleri öncülerini Sovyet, BDT, sonra ise Rus askeri birliklerinin yardımıyla Dağlık Karabağ'da geniş çaplı askeri faaliyetlere başlamış, bir takım stratejik önemi bulunan bölgeler işgal edilmiş, Azerbaycanlılar buradan kovulup çıkarılmışlardı” (Qaffarov T, 2003).

Dağlık Karabağ ve Ermenistan'da yer alan Sovyet askeri birliklerini ve teknolojisini sahiplenen Ermenistan yönetimi, Eylül 1991 tarihinde başlattığı saldırılar neticesinde Dağlık Karabağ çevresindeki bölgeleri de işgal yoluyla kendi sınırları içine dâhil etmişti.

14 – 18 tarihlerinde Goranboy'un Erkeç, Manaşid, Buzgov, Daş Kışlak köyleri işgal edildi. Bunu 28 Ekimde Tuğ, 31 Ekimde Salaket'in düşmesi izledi. 19 Kasım günü Hocavent kasabası ele geçirildi. Bir gün sonra Zamzur, 23'ünde Emirhanlar, bir ay sonra Meşeli işgal edildi. 23 Aralık günü gerçekleşen Meşeli'nin işgalinde Ermeniler Azeri yerleşimlerine karşı toplu katliam yaptılar. 55 kişi öldürüldü, üç aile ise evlerine kapatılarak ateşe verildi. 13 Ocak günü köye geri dönen saldırganlar bu defa Meşeli'nin tamamını ateşe verdiler. Böylece, bir yerleşim alanı daha Ermeniler tarafından içindeki Türklerle birlikte toprağa gömüldü. 23 Aralık günü Meşeli ile aynı akıbeti yaşayan Azeri yerleşim alanları ise Daşbaşı ve Ahullu köyleri olmuştur (Azadlıq G, 1991).

1992 yılının 22 Şubat gecesi saat 3'de Ermeni milli ordusunun motorize birlikleri Azerbaycan'ın devlet sınırlarını ihlal ederek, Gubadlı, Lâçin, Zengilan, Füzuli, Terter, Hanlar, Tovuz ilçesine geniş çaplı taarruza başlamışlardı (Xalq G, 1992)

Azerbaycan Cumhuriyeti Dışışleri Bakanlığı'nın olayla ilgili Ermenistan Dışışleri Bakanlığı'na verdiği notasında : “Silahlı saldırı düzenlediğiniz bölgelerin Yukarı Karabağ'la hiç bir ilgisi bulunmamaktadır. Saldırılar sonucu çoğu sivil olmakla çok sayıda ölen ve yaralananlar var” ifadelerine yer verilmişti (Xalq G, 1992).

Ermenilerin 20.y.y'ın sonunda gerçekleştirdikleri “Hocalı Katliamı” ise sadece Azerbaycan halkına karşı değil, tüm insanlığa karşı yapılmış bir vahşettir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

HOCALI'DA YAŞANANLAR VE HOCALI KATLIAMI'NIN YAZILI BASINA YANSIMASI

Karabağ çatışmasında, birçok trajik olayla karşılaşmış olsa da bunların içinde Hocalı Katliamı'nın ayrı bir yeri vardır. Bu çağda böyle bir facianın yaşanması dramatik bir olay olarak tarihte yerini almıştır.

Hocalı kasabasının 1988 yılından itibaren doğrudan hedef alınması, burasının jeopolitik konumundan kaynaklanmaktadır. Hocalı kasabası: Ağdam, Şuşa, Hankendi, Askeran şehirleri açısından çok önemli bir stratejik konumdadır. Ayrıca bölgeyi Ermenistan'a bağlayan yol da Hocalı'dan geçmektedir

Bu durum ebetteki başta Azerbaycan olmak üzere bütün insanlık âlemi açısından dramatik bir olaydır. Bu olayın kabul edilmez olduğu başta Türkiye ve Azerbaycan olmak üzere birçok ülke tarafından defalarca dile getirilmiş, uluslararası platformlara taşınmış, kitleler mitinglerle olayı protesto etmişlerdir.

Hocalı'da yaşanan olaylar, başta Türkiye olmak üzere birçok ülkede infiale yol açmıştır. Hocalı Katliamı yerli ve yabancı yazılı basında kesinlikle kötülenmiş ve böyle bir facianın daha yaşanmadığına dair açıklık getirmişlerdir

4.1. Hocalı 'da Yaşananlar

Azerbaycan Cumhuriyeti ile Ermenistan arasında uzun bir zamandır önemli bir problem olan Karabağ meselesi, halen ciddiyetini korumaktadır. Bu durum başta Türkiye, Rusya ve İran gibi bölge ülkelerinin olduğu kadar, birçok devletin dış siyasetinde önemli bir başlık olarak önemini korumaktadır. Karabağ probleminde, birçok trajik olayla karşılaşmış olsa da bunların içinde Hocalı faciasının ayrı bir yeri vardır. Bu çağda böyle bir facianın yaşanması dramatik bir olay olarak tarihte yerini almıştır.

25- 26 Şubat 1992 gecesi büyük bir trajedinin yaşandığı Hocalı kasabasının da içinde bulunduğu Karabağ bölgesi, Azerbaycan'daki Kür Aras ırmakları ile şu anda Ermenistan sınırları içerisinde bulunan Gökçe gölü arasındaki dağlık bölge ve bu bölgeye bağlı bu ovalardan oluşmaktadır. Bu bölge, Azerbaycan'ın diğer bölgeleri ile Ermenistan ve İran topraklarını kontrol edebilecek bir noktada bulunması nedeniyle jeopolitik öneme sahiptir. Problemlerin en fazla yaşandığı, Ermeni saldırılarının en fazla yoğunlaştığı “Dağlık Karabağ” ise, 18.000 km² yüz ölçümüne sahip Karabağ'ın sadece 4392 km² 'lik kısmını oluşturmaktadır (Taşkiran C, 2014).

1987 yılından itibaren Dağlık Karabağ bölgesine saldırıları yoğunlaştıran Ermenilerin hedefi, Azerbaycan Türklerini Dağlık Karabağ bölgesinden çıkarmaktaydı.

Hocalı kasabasının 1988 yılından itibaren doğrudan hedef alınması, burasının jeopolitik konumundan kaynaklanmaktadır. Hocalı kasabası: Ağdam, Şuşa, Hankendi, Askeran şehirleri açısından çok önemli bir stratejik konumdadır. Ayrıca bölgeyi Ermenistan'a bağlayan yol da Hocalı'dan geçmektedir (Oğuz C, 1997). Bölgenin tek hava alanına sahip olan Hocalı, Karabağ savaşı süresince Ermeni güçleri için askeri bir hedef olmuştur. Zira Hocalı'nın ele geçirilmesi durumunda Askeran ve Hankendi arasındaki yol açılarak Şuşa dışındaki bütün Dağlık Karabağ'ın Ermenilerin kontrolü altına alınması söz konusu olacaktır (İrevanlı S, 1992). Hocalı kasabasının bu stratejik öneminin yanında, Ermeni saldırılarından kaçan insanların buraya sığınmaları dikkatlerin üzerinde toplanmasına sebep oluyordu. 1988 yılından önce 2135 kişilik bir nüfusa sahip olan Hocalı, Hankendi'ne yapılan Ermeni saldırılarından sonra kaçanlar ile Fergane vadisinde sürgün edilen Ahıska Türklerinin yerleşmesiyle nüfusu 1991'de 6300'e yükselmiştir. Ermenilerin çevre yerleşim yerlerine diğer saldırılardan kaçıp gelenlerle birlikte bu rakam kısa zamanda 9000'i bulmuştur (www.memo.ru). Bu göç dalgası Hocalıyı, Dağlık Karabağ'ın merkezi olan Hankendi'nden sonraki en büyük şehri haline gelmiştir. Bu yüzden Hocalı kasabası özellikle hedef seçilmiştir.

1991 yılının Aralık ayından sonra Hocalı kasabası, Ermeniler tarafından ablukaya alınmaya başlandı. Ekim ayından itibaren bölgeye giden kara yolu kapatılmış, ulaşım için yalnız helikopterler kalmıştı. Kasım ayında Hocalı 'da bir helikopterin Ermeniler tarafından vurulması sonucu, içerisinde Azerbaycan devlet yetkilileri, Rus ve Kazak

gözlemcilerin bulunduğu 40 kişi hayatını kaybetti (Taşkiran C, 1997). Bu olaydan sonra bölgenin hava yolu ulaşımı da kapanmış, gaz ve elektrik bağlantısı kesilmiş ve bölge tamamen Ermeni ablukası altına girmiştir. Hocalı kasabasına en son olarak 13 Şubat'ta askeri helikopter yakıt ve yiyecek getirebilmiştir. Artık kasaba kaderi ile baş başa kalmış, korkunç akıbetini beklemeye başlamıştır. Bu vahim durumu, Ocak 1991'de Hocalıya giden Amerikalı gazeteci Thomas Goltz: "Şehirde telefonların çalışmadığını, elektriğin olmadığını, kışın dondurucu soğukunda ısıtma sistemleri dâhil hiçbir ısınma kaynağının olmadığını, şehirde açlığın başladığını..." şeklinde kaydetmiştir (Goltz T, 1992). Artık Hocalı için sıkıntılı süreç daha da ağırlaşmıştır.

Hocalıyı bu sıkışık durumdan kurtarmak için Azerbaycan ordusu, diğer cephelerde zor durumda olmasına rağmen bir hareket planı hazırladı. Azerbaycan ordusunun Ocak ayında Hocalıyı Ermeni kuşatmasından kurtarmak için, Askeran istikametinden yaptığı askeri hareketin başarısızlıkla sonuçlanması adeta yaşanacak önünde artık hiçbir engel kalmamıştı. Şubat ayının içerisinde, Hocalı kasabası yakınlardaki birçok köyü ele geçiren Ermeniler son olarak Malıbeyi, Karadağlı, Ağdaban köylerine saldırdılar. Bu saldırılarda 100'den fazla insan hayatını kaybederken 140 kişi de yaralanmıştır (İvante C, 1999).

Bütün bunlar, Hocalı kasabasına karşı yapılacak saldırının hazırlıklarıydı. Bu amaçlarını gerçekleştirmek için karşılıklarına çıkabilecek tüm engelleri kaldırmaya kararlı olan Ermeni kuvvetleri, faaliyetlerini gittikçe artırıyorlardı. Asıl hedef olan Hocalı kasabasına yapacakları saldırının bütün hazırlıkları 20 Şubat'a kadar tamamlanmıştı.

Bu arada Rus ordusuna bağlı 366. Motorize Piyade Alayı, aldığı emir gereği Hankendi'ni terk etmişti. Ancak bu birliğin önemli bir kısmı bölgede kalarak, ağır silahlarıyla birlikte Hocalı kasabasına yapılacak saldırı için bölgede Ermenilerle beraber konumlanmıştı. Azerbaycan hükümeti bunun Ermenilerle birlikte hareket etmek ve saldırılara katılmak için yapıldığını belgelere dayanarak resmen açıklamıştır. Bu maksatla Yarbay Seyran Oganyan'ın başında bulunduğu 2. Tabur ve Yarbay Yevgeniy Mabocinin komuta ettiği 3. Tabur, Ermenilerin saldırıları için konumlandıkları Ballica köyüne yerleştiler. Çanakçı köyüne yerleştirilen diğer bir taburun vazifesi ise arka tarafı korumaktaydı.(Aslanlı A, 2001)

Saldırı, 25 Şubat gecesi saat 23.00'da bütün birliklerin şehrin etrafını kuşatmaya alması ve saldırı pozisyonuna geçmesi ile başladı. 366. Motorize Rus alayına bağlı birlikler, Hocalı kasabasını ağır silahlarla üç taraftan muhasaraya alarak saldırıya geçtiler. 366. Motorize Piyade Alayı'nda görev yapan ve olaydan sonra firar eden dört Rus askeri konu ile ilgili olarak basına yaptıkları açıklamalarda, Azeri Türklerine karşı kutsal görev olarak çatışmaya teşvik edildiklerini itiraf etmişlerdi (Aslanlı A, 2001). Tank ve BTR'le iki saat ağır bombardımana tutulan şehir adeta yanmış, evler yakılmış, savunmasız insanlar sığınacak bir yerler bulmak için koşuşturuyorlardı.

Bu saldırılara karşı ellerinde yalnızca hafif silahları bulunan milis güçleri direniyordu. Özel Polis Birlikleri (OMON) komutanı Elif Hacıyev liderliğindeki bu birlik 160 kişilik gönüllülerden oluşmaktaydı. Rus 366. Motorize Alayın desteğindeki Ermenilerin üstün asker, silah ve ateş gücü karşısında fazla dayanamayan milis güçleri, sabah saat 7'ye kadar ancak direnebildiler (Hürriyet G, 1992). Milis güçlerinin tamamına yakını bu saldırılarda hayatlarını kaybetti. Rus destekli Ermeni birliklerinin eline geçen Hocalı kasabası tam manası ile yakılıp yakıldı. Yukarı Karabağ ve Şuşa da olduğu gibi, burada da kütüphane, kültür evi ile kültürel altyapı mekânları yok edilirken, XIV. yy'den kalan mezar taşlarına dahi saldırmışlardı (Daxili İ, 2005).

Gece boyu devam eden Rus destekli Ermeni birliklerinin saldırıları dolayısıyla, durumun çok kötüleştiğini gören kasaba ahalisinden yaşlı, kadın ve çocuklar canlarını kurtarmak için Gargar çayı vadisini takip ederek Ağdam'a doğru kaçmak istediler. Ancak bunların önu gece karanlığında, ormanlık alandaki Nahçıvanik köyü yakınlarında ermeni askerlerince kesilerek korkunç katliama tabi tutuldular. Elleriinde hiç bir savunma silahı olmayan savunmasız sivil halk, gecenin dondurucu soğuşunda baltalarla, silahlarla adeta doğrandılar, yakıldılar. Olayın vahameti, günler sonra bölgeye gelen gazetecilerin çektikleri fotoğraflar ve videolarla dünya kamuoyuna ulaştırılabildi (İbayev E, 1996).

Bu insanlardan çok az sayıdaki bir grup, gecenin karanlığından yararlanarak, Ermeni çetecilerinin elinden gizlice kaçarak kurtulmuş ve yakındaki Şellik köyüne sığınabilmişlerdi.

Katliamda insanların kafa derileri yüzülmüş, kol ve bacakları testere ve hızarlarla kesilmiş, kafaları vücutlarından koparılmış, hamile kadınların karınları kesilmiş, insanlar diri diri yakılmıştır. Resmi rakamlara göre, saldırıda 106'sı kadın, 63'ü çocuk, 70'i yaşlı toplam 613 kişi katledilmiştir (Ülki İ, 2000). 76'sı çocuk 487 kişi ağır yaralanmış, işkenceye maruz kalan 1.275 kişi esir alınmıştır. Esir alınanlardan 150 Azerbaycan Türkü halen kayıptır (Abdülhamit A, 2006). Gayri resmi rakamlara göre ise, katledilenlerin sayısı 1.300, yaralı sayısı 1.000'in üzerindedir. Katliam nedeniyle 25 çocuk hem öksüz hem yetim, 130 çocuk da öksüz veya yetim kalmıştır (Aslanlı A, 2001).

Bu durum ebetteki başta Azerbaycan olmak üzere bütün insanlık âlemi açısından dramatik bir olaydır. Bu olayın kabul edilmez olduğu başta Türkiye ve Azerbaycan olmak üzere birçok ülke tarafından defalarca dile getirilmiş, uluslararası platformlara taşınmış, kitleler mitinglerle olayı protesto etmişlerdir.

4.2. Soykırım Suçu Açısından Hocalı Katliamı

Soykırım kavramının hukuksal açıdan genel kabul gören tanımı, 9 Aralık 1948 tarihinde 260 A (III) sayılı kararla kabul edilen ve 12 Ocak 1951 tarihinde yürürlüğe giren BM'in "Soykırım Suçunun Önlenmesine ve Cezalandırılmasına ilişkin Sözleşmesi" ile tanımlanmıştır (www.justiceforkhojaly.org). Sözleşmenin 2.Maddesine göre Soykırım Suçu; Ulusal, etnik, ırksal ya da dinsel bir grubu toptan ya da onun bir bölümünü yok etmek niyetiyle; grup üyelerinin öldürülmesi, grup üyelerinin fizik ya da akıl bütünlüğünün ağır biçimde zedelenmesi, grubun fiziksel varlığının tümü veya bir bölümü ile yok edilmesi sonucunu verecek yaşam koşulları içinde tutulması, grup içinde doğumları engelleyecek önlemler alınması, bir grup çocukların başka bir gruba zorla nakledilmesi eylemlerinden herhangi birine başvurulmasını kapsamına almaktadır. Bu tarif, Uluslararası Ceza Mahkemesi'ni kuran Roma Sözleşmesi'yle de olduğu gibi kabul edilmiştir (İsmailov E, 2003). Söz konusu tanım, aradan geçen bunca seneye rağmen hala geçerliliğini korumakta ve uluslararası toplum tarafından benimsenmektedir.

Soykırım bir yok etme suçudur. Münferit karakterli sıradan insan öldürme suçundan farklı olarak toplumsal nitelikli bir suç tipidir. Soykırımda planlı, devlet politikası haline gelmiş eylemler söz konusudur. Soykırım suçu ister barış zamanında, ister savaş esnasında gerçekleştirilmiş olsun, bir devletler hukuku suçudur (SS mad. 1). Bu hüküm ile insanlığa karşı suçların devletlerarası suç olma mahiyeti tescil edilmiş olmaktadır. Başka bir deyişle, soykırım suçu, devletler hukuku suçu olarak ihdas edilmiştir (www.icc-cpi.int).

Hocalı 'da yaşananları sözleşme tanım ve hükümlerini esas alarak değerlendirmeye tabi tuttuğumuzda, olayların sözleşmenin maddesinin 5. Bendinin ilk iki: a) Gruba mensup olanların öldürülmesi ve b) Grubun mensuplarına ciddi şekilde bedensel ve zihinsel zarar verilmesi bentleri ile tamamen üst üste düşmektedir (Taşkiran C, 2014). Niyet unsurunun soykırım olayında ihtiva etmesi gereken temel belirtiler Hocalıdaki olayda görülmektedir. Öncelikle, öldürme niyetinin bir gruba mensup bir veya birkaç şahsa değil, bir grubun tamamen imhasına yönelik olduğu açıktır. Yani belirlenen hedef, insanların belirli bir gruba ait oldukları ve bir mensubiyet taşıdıkları için yok edilmelidir. İkincisi, yaşananların ve olayların girişimin bu grubun kısmen ya da tamamen imhası amacına yönelik olmasıdır. Diğer taraftan eylemlerin uygulanışına bakıldığında, eylemlerin bilinçli ve planlı olma özelliği de net bir şekilde görülmektedir. Dolayısıyla ortadaki belirti ve göstergeler, olayların soykırım olduğuna işaret etmektedir.

Hocalı olaylarında önceden öngörülen ve sistematik olarak icra edilen planlı bir hareketin olduğu açıkça görülmektedir. Konu ile bazı hususlarda paralellik arz eden Karadziç Davası'nda bir plan ya da projenin varlığından söz eden Yugoslavya Mahkemesi veya sanıkları sistematik ve defalarca tekrar edilen planlı eylemlerden sorumlu tutan Ruanda Mahkemesi kararlarında görüldüğü gibi, Hocalı hadiselerinde de bilinçli ve olayların farkında olunarak hareket edildiği bütün delil, netice ve itiraflardan ortaya çıkmaktadır (Taşkiran C, 2014). Diğer üç bentteki tanımlamalar ile uyuşan söz konusu olmuştur. Ancak, bunların sistematik nitelik taşıması konusu tartışmalı olduğu için bu noktada kesin hukuki bir kanaate varmak biraz zordur.

4.3. Hocalı Katliamı Yerli ve Yabancı Basında

Hocalı’da yaşanan olaylar, başta Türkiye olmak üzere birçok ülkede infiale yol açmıştır. Türkiye’nin Ankara, İstanbul, İzmir, Iğdır, Erzurum, Bursa başta olma üzere birçok şehrinde kalabalık kitlelerin katıldığı yürüyüş ve mitingler yapılmıştır (Taşkiran C, 2014). TBMM konu ile ilgili olarak özel gündemle toplanarak, olayı kınayan bir karar almıştır (Milliyet G, 1992).

Dönemin Cumhurbaşkanı T. Özal, İngiliz “Finansial Times” gazetesine verdiği bir demeçte Azerbaycan’ın desteklenmesi için Ermenistan’a abluka uygulaması fikrini ortaya atmıştır (TBMM Başkanlığı 1992).

Katliama tanık olan Azerbaycan’da yayımlanan “Azadlıq” gazetesinin muhabiri yaşananları şu şekilde aktarmaktadır : “Dağlık Karabağ’ın Hocalı kentinin düşüşünü bir gün boyunca yaşadım. Hocalı Katliamı anlatılamaz bir vahşettir. Azerbaycan yönetimi ve Cumhurbaşkanı Ayaz Mütellibov, olayı dört gün boyunca kamuoyundan gizlemeye çalıştılar. Ermeni bıçaklarından, kurşunlarından kurtulmayı başaranlar: kadınlar, çocuklar, ihtiyarlar karlı dağlardan Ağdam’a gelmeyi başardıklarında çoğunun ayakları donmuştur. Ermeniler vahşetin her türlüsünü sanki ibret olsun, örnek olsun diye yapmışlardı. İhtiyar dedelerin, yaşlı anaların yüzleri jiletlerle doğranmış, genç kadınların göğüsleri peynir gibi kesilmiş, bebeklerin kafa derileri yüzülmüştü. Hocalı ile Ağdam arasındaki 12 kilometrelik orman boyunca cesetler dizilmişti” (Ayın T, 1992).

Hocalı Katliamı dünya kamuoyunda ve o dönem çıkan gazete ve dergilerde de yer almaya başlamıştır. “İzvestiya”, “Kommersant” , “Times”, “Hürriyet” vb. gazeteleri söylemek mümkündür.

“Sunday Times” gazetesinin muhabiri Tomas Golts Mart ayı 1992 tarihinde “Ermeni askerleri yüzlerce mülteci aileyi katlediyor” başlıklı haberinde şöyle diyordu: “Sağ salim kurtulanların sözlerine göre, Ermeni askerleri 450’den fazla Azerbaycanlıyı acımasızca katletti. Onların çoğu çocuk ve kadınlardan oluşuyordu. 2000 kişinin ise kaçmasına rağmen onlardan hala haber yok. O gün Ağdam Hastanesi kan ve terör sahnesine dönmüştür” (Taşkiran C, 2014).

2 Mart 1992 tarihinde “Times” gazetesinin muhabiri Anatol Liven “Karabağ'da cenaze tepeleri” isimli haberinde, Ermeni birlikleri tarafından gerçekleştirilen toplu insan kıyımı hakkında bilgi toplayan zaman saldırıya maruz kaldıklarını yazıyordu. “Geçen hafta Ermeniler tarafından işgal edilen Hocalı kentinden kaçan Azerbaycanlıların toplu katliam sırasında en az 1000 kişi öldürüldü. Biz Dağlık Karabağ'ın karla kaplı dağlarından aşağı inerken dağınık cesetleri görüyorduk. Belli ki mülteciler kaçarken onlar acımasızca öldürülmüşler” diye yazıyordu (Merkez G, 1992).

“New York Times” gazetesinin muhabiri 3 Mart 1992 tarihinde yayınlanan haberinde şöyle diyordu : “Dağlık Karabağ'ın Azeri yöneticisinin yardımcısı Esed Fereşov o gün yaşananların tam bir facia olduğunu söyledi. Kadınların ve çocukların başlarının derisi yüzülmüşü. Biz o gün cesetleri toplamaya başlayınca Ermeniler bizi kurşuna tuttular” diye kaydetti (Merkez G, 1992).

16 Mart 1992 tarihinde Londra'da yayınlanan “Newsweek” gazetesinin “Soykırımın yüzü” makalesinde şöyle diyordu: “Geçtiğimiz hafta Azerbaycan yine matem içindeydi. Ermeni militanları tarafından ihtiyar, çocuk, kadın demeden hunharca katledilmişlerdi” (Merkez G, 1992).

“Aydınlık” gazetesi haberinde şöyle diyordu: “Ağdam'dan verilen bilgiye göre, Rus - Ermeni ordusunun Hocalı 'ya saldırısı zamanı orada yaşayan ahali acımasızca öldürülmüş, şehir tamamen yıkılmıştır. Öldürülenler çoğunlukla çocuklar, yaşlılar ve kadınlardı. Hocalı şehri ve etrafı cesetlerle kaplanmış bir şekilde. Facianın ise resmi yayın organlarının yaşanan olaylarla ilgili kamuoyu bilgilendirmemesi şüphesiz bir kişinin - Cumhurbaşkanı'nın koltuğunu korumaya hizmet ediyor. Bu nedenle de kendi evlatlarının yasını kendin tut, Vatan!” (Merkez G, 1992).

“Azərbaycan müəllimi” gazetesinin “Hocalı faciası askeri suçtur” başlıklı makalesinde yazar şöyle diyordu: “Son yüzyılda dünyanın hiçbir yerinde insanlar Hocalıdaki gibi hunharca katledilmemiştir. Düne kadar en acımasız bildiğimiz faşistler bile Ermeni haydutlarının işlediği suçu yapmamıştır. İnsanlık, merhamet hissi yeryüzünden ne zamandan beri kaybolmuş?” (Aydınlık G, 1992).

“Olaylar” gazetesinin “Hocalı faciası yüzyılın en korkunç trajedisidir” başlıklı haberinde facianın ne kadar vahim olmasından, bilginin yayılmasında oluşturulan engellerden yazıyordu. Ayrıca haberde Hocalı Katliamının acilen uluslararası alanda tanınmasını ve işlenen facianın tüm dünya kamuoyunu haberdar olmasına işaret ediyordu (Müəllim G, 1992).

“Azerbaycan” gazetesinin muhabiri yazıyordu “Gece saat 00.45’te Hocalı İletişim Departmanı’nda çalışan Gülşen Hacıyeva’nın Ağdam’a verdiği bilgiye göre, Türkler yaşayan mahalle evleri Ermeniler tarafından saldırıya maruz kalıyor. Gece saat 02.00’te ise Gülşen’in verdiği son bilgi, askeri araçların iletişim bölümüne yaklaştığı yönündeydi. Bundan sonra ise Hocalı ile bağlantı tamamen kesildi. Azerbaycan hükümeti ve yöneticileri Hocalı ‘da o gece katledilen insanların trajedisini önemsemeyerek gece yumuşak yataklarında rahat uyudular” (Olaylar G, 1992).

Böylelikle de 613 kişinin öldürülmesi, 106 kadının, 83 çocuğun ve 70 ihtiyarın işkenceyle katledilmesi, 1001 kişinin yaralanması, 1275 kişinin esir alınması, 8 ailenin ise tümünden yok edilmesi yakın çağ adına bir insanlık vahşetidir (Azərbaycan G, 1992).

BEŞİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE YAZILI BASINININ KAMUOYUNA YAKLAŞIMI VE ULUSLARARASI KURULUŞLARIN BU ALANDA FAALİYETLERİ

Dağlık Karabağ sorunu Azerbaycan dış politikasının esasını oluşturmaktadır. Azerbaycan tarafı Dağlık Karabağ sorununu sonuca ulaştırmaya çalışsalar da, Ermenistan tarafı Dağlık Karabağ'ın Azerbaycan'dan kopararak Ermenistan'a bağlanmasını istemekteydiler. İkincil taraflar olan ABD, Rusya, Almanya, Türkiye, Gürcistan, Fransa tarafından çatışma kontrol altında tutulmaya çalışılmaktadır. Çatışmada üçüncül taraflar ise BM, NATO, AGİT, İKÖ ve Minsk Grubu'dur.

Ermeniler ise buna karşılık olarak bölgeyi ilhaka başlamıştır ve Ermenistan ve Dağlık Karabağ arasında artık bir bağ kurulmuştur. Azeri topraklarının %20'si Ermenilerin etkisi altına girmiştir. Ermeniler bu bölgede nüfus çoğunluğunu oluşturduklarını iddia ederek Karabağ'ın kendi topraklarına katılması gerekliliğini savunmuştur. ABD, Dağlık Karabağ sorununda 1993 yılına kadar Ermenistan'ı desteklemiş ve maddi yardımlarda bulunmuştur. Ancak Azerbaycan'da Aliyev'in iktidara gelmesiyle birlikte ABD, Azerbaycan'ın yanında yer almaya başlamış ve Karabağ'ın toprak bütünlüğünün korunması gerektiğini savunmuştur. Rusya, bu çatışmada kilit ülke rolü üstlenmektedir. Dönem dönem taraf değiştiren Rusya, çıkarlarına göre hareket ederek Azerbaycan ve Ermenistan'da etkin olmaya çalışmaktadır. Karabağ sorunu Türkiye – Ermenistan ilişkilerini etkileyen önemli bir meseledir (Yılmaz R, 2013).

Ayrıca Türkiye'nin nüfuslu "Zaman", "Hürriyet", "Milliyet", "Cumhuriyet", "Yeni Yüzyıl", "Sabah", "Turkish Daily News" ve diğer basın organlarında Ermenistan- Azerbaycan Dağlık Karabağ sorunu ve bu sorunla ilgili Türkiye'nin bu tutumu konularında özel araştırmalar konusu olmuştur.

5. 1. Dağlık Karabağ Sorununun Çözüm Süreci ve Haydar Aliyev Dönemi

Dağlık Karabağ sorunu Azerbaycan dış politikasının esasını oluşturmaktadır. Zira bağımsızlık sonrası süreçte iktidara gelen hükümetlerin dış politika hedefleri bu amaç doğrultusunda şekillenmiş ve uygulanmıştır. Daha kesin bir ifade ile iç siyasette istikrarın sağlanması ve ülkenin bütünlüğünün korunması ancak bu problemin çözülmesine endekslenmiştir. Haydar Aliyev hükümetinin de ilk hedefi Dağlık Karabağ sorununun çözümü olmuştur. Bunu sağlayabilmek için de dış politika unsurlarından aktif olarak yararlanmak gerekmiştir. Haydar Aliyev'in izlediği diplomatik yöntem, Dağlık Karabağ probleminin tarihini, mahiyetini ve köklerini bütün yönleri ile açıklamaya, Azerbaycan'ın haklılığını bütün dünyaya duyurmaya hizmet etmiş ve bu konudaki mevcut bilgi boşluğunu doldurmuştur. Aliyev'in iktidara geldiği dönemde ülkede iç kargaşa devam etmekte ve ülke bölünme tehlikesi yaşamaktaydı. Aynı zamanda Karabağ savaşı da sürmekteydi (Attar A, 2005).

Azerbaycan'la Ermenistan arasındaki problemlerin çözülmesi amacıyla 1993 tarihinde AGİT çerçevesinde 11 üyeli bir "Minsk Grubu" oluşturulmuştur. Roma'da geçirilen 11 devletin katılımı ile Minsk Konferansı görüşmelerinde taraflar bölgeye gözlemcilerin gönderilmesine karar verdiler. Konferansın katılımcıları ise Azerbaycan, Ermenistan, Türkiye, ABD, Beyaz Rusya, İsveç, İtalya, Fransa, Çek ve Slovak Federal Cumhuriyeti olarak belirlenmiştir. Grubun en aktif üyesi ise Türkiye idi. ABD Başkanı George Bush ve Rusya Federasyonu Başkanı Boris Yeltsin Ocak 1993 tarihinde, bir barış girişiminde bulunmuş ve yayınladıkları bir bildiriye çarpışmaların derhal durdurulmasını ve AGİT aracılığıyla barış müzakerelerine yeniden başlanmasını istemişlerdir (Hurç Y, 2008). Rus ordusunun askeri desteği ile Ermenistan silahlı kuvvetleri 27 Mart–3 Nisan 1993 tarihleri arasında Kelbecer'in işgali görüşmelerin yine de sonuçsuz kalmasına sebep oldu. Kelbecer'in işgalinin ülkede yarattığı karmaşıklıktan istifade ederek Rusya'nın gösterişiyle Albay S. Hüseyinov darbe girişiminde bulundu. Amaç ise AHC hükümetini düşürüp, Rusya yanlısı bir hükümet oluşturmak idi. AHC iktidardan düşmesi Rusya'nın planlarını da bir ölçüde bozarak H.Aliyev'in Bakü'ye gelmesini sağladı (Azadlıq G, 1999). O dönemde Azerbaycan'a başkanlık edecek tek lider ise H. Aliyev'di. O dönemde Azerbaycan'da başlayan darbe, Elçibey iktidarının sonunu getirmekteydi. Aliyev'in ise

iktidara geldiği dönemde ülkedeki karışıklıktan yararlanan Ermeniler daha da ileri giderek, Dağlık Karabağ sınırları dışındaki Azerbaycan rayonlarına saldırılarını güçlendirmekteydi. Böylece, Ermeniler Ağdam rayonunun bir bölümünü (23–28 Haziran1993), Füzuli (23 Ağustos 1993), Cebrayıl (25–26 Ağustos 1993), Gubadlı (31 Ağustos 1993) ve Zengilan rayonlarını (28 Ekim–3 Kasım 1993) işgal etmiştir (Qasımlı M, 1993). Aliyev yönetiminde olan Azerbaycan güçleri Aralık 1993’de Ermeni saldırılarını önlemiş ve kaybedilen toprakları geri almak için de karşı saldırıya geçmiştir. Birçok köy işgalden kurtarılsa da, mevcut şartlar altında başarı kazanılmayacağı önceden anlayan ve daha fazla kayıp vermeme düşüncesi nedeniyle Aliyev barış görüşmelerine başlama kararı almıştır. Halka ise toprakları savaşmadan geri almaya çalışacağını vaat etmiştir. Başlangıçlarda Rusya’ya yakın durarak Karabağ sorununu istediği doğrultuya halledebileceğini düşünen Aliyev bunun pek mümkün olmadığını görmüştür.

Karabağ sorununun çözümüne kavuşturulması o dönemde Azerbaycan Hükümeti’nin üzerindeki en büyük sorumluluklardan olmuştur. Uluslararası sistemin desteğini kazanmak ise diplomasinin karşısında duran ilk vazife olmuştur. H. Aliyev ‘in kararlı politika izlemesinin iki sebebi vardı: bağımsız Azerbaycan’ın dünyada tanınması ve Dağlık Karabağ sorununa uluslararası camianın dikkatini yöneltmek. Büyük devletlerin, uluslararası teşkilatların ve şirketlerin ilgisini çekmek ve Ermenistan’a sorunun çözümü doğrultusunda baskı yapmaları için ülkenin petrolünü bir vasıta olarak kullanılmıştır (Ayna G, 1993). Dağlık Karabağ Çatışmasının Diplomatik Tarihçesine bakıldığında sorununun barışçıl yollarla çözümlenmesine yönelik çok sayıda ikili ve çok taraflı görüşmeler yapılmıştır. Aralık 1991 tarihine kadar sorunun çözümüne arabuluculuk girişimleri daha çok Sovyetler Birliği’ni oluşturan cumhuriyetlerin ve yöneticilerinin girişimleri ile gerçekleşmiştir. Daha sonra Sovyetler Birliği’nin dağılması ve Azerbaycan ile Ermenistan’ın uluslararası teşkilatlara üye olmaları nedeniyle Karabağ sorunu da uluslararası sorun niteliğini kazanmıştır. Aliyev’den önceki cumhurbaşkanları döneminde başlatılan görüşmeler de hiçbir sonuç vermemiştir.

5.1.1. Türkiye- Ermenistan İlişkileri Bağlamında Dağlık Karabağ Sorunu

Karabağ sorunu Türkiye – Ermenistan ilişkilerini etkileyen önemli bir meseledir. Bunun yanında Ermenilerin Doğu Anadolu’yu kaybettikleri bir Ermeni torağı olarak

görmeleri, bir gün bu toprakları geri alacakları yolundaki düşünce ve planları iki ülke arasındaki ilişkileri en az Yukarı Karabağ kadar etkileyen bir faktördür. Örneğin, 1962’de Sovyetlerin Anadolu toprakları üzerindeki isteklerinden vazgeçmesi Ermeniler arasında yaygın ayaklanmalara neden olmuştur(Azərbaycan G, 1994). Bağımsızlıktan sonra da Ermenistan’ın Türkiye ile ilgili politikalarında değişiklik olmadı. Ermenistan’ın Bağımsızlık Beyannamesi’nin 11. Maddesinde Doğu Anadolu illeri “Batı Ermenistan” olarak nitelendirilmektedir. Aynı maddede “Ermenistan, 1915 soykırımının tanınması çabasını sürdürmeye devam edecektir” ifadesi yer almaktadır (Qasimov M, 2002). Ermenistan’ın bu politikalarına rağmen başlangıçta Türkiye, Karabağ sorununda mesafeli durmayı tercih etti. Çatışmaların şiddetlendiği, Ermenilerin katliamlarını arttırdığı 1992 yılına kadar Ermenistan aleyhine bir tavır sergilememiştir. Hatta çatışmaların devam ettiği dönemde Ermenistan’a Batılı devletler tarafından gönderilen yardım malzemeleri Türkiye üzerinden ulaştı (www.tbmm.gov.tr). Bu malzemelerin içinde silah olduğuna dair dönemin gazetelerinde haberler yer aldı (Gömeç S, 1999). Sadece Türkiye’nin tutumu değil, her konuda Rusya ile rekabet içinde olan ABD’nin ve birçok Batı ülkesinin ortak tavır sergilediği tek olayın belki de Karabağ sorunu olması dikkat çekicidir.

Ermenilerin Şuşayı ele geçirdiği (8 Mayıs 1992), Laçın’i bombaladığı bir dönemde Türkiye’nin Azerbaycan’a askeri yardımda bulunmamasının arkasında yeni bir Kıbrıs sorunu yaratmama düşüncesinin olduğu, dolayısıyla dönemin başbakanı S. Demirel’in bu konuda temkinli davrandığına ilişkin yorumlar yapılmıştır. Hatta Karabağ konusunda dönemin Cumhurbaşkanı T. Özal sert açıklamalar yaparken başbakan Demirel daha ılımlı açıklamalarda bulunmuş, sorunun uluslararası camiada barışçıl yollardan çözülmesini savunmuştur (Milliyet G, 1992). Türkiye’nin Kars ve Gümrü Antlaşmalarından doğan haklarını kullanarak Ermenilerin, Nahcivan bölgesine yaptıkları saldırıları durdurmak için askeri müdahalede bulunup bulunmayacağı tartışılırken, Mayıs 1992 tarihinden itibaren sorunun AGİT gibi uluslararası kuruluşlar bünyesinde çözülmesine yönelik girişimlerde bulunulması, Türkiye için en doğru adım olarak görülmüştür. Nitekim Mayıs 1992’de BM GK nezdinde bir girişimde bulunuldu (Batur N, 1992). Öte yandan olayların devam ettiği dönemde, Eylül 1992’de, Türkiye’nin Ermenistan’a yüz bin ton buğday satarak o sırada Azerbaycan’ın bu ülkeye uyguladığı ambargonun etkisizleştirilmesine katkıda bulunması başlangıçta tek taraflı olarak Azerbaycan’ı desteklemediğininin, Batı’nın

ve Rusya'nın tepkisini çekmek istemediğinin bir göstergesidir. Ankara'nın Ermenistan'la yakınlaşma girişimleri bununla kalmamış, Ermenistan'a 1992 - 1993 kışı boyunca üç yüz milyon kilovat – saat elektrik enerjisi satılması taahhüdünü içeren bir enerji anlaşması imzalamıştır. Ancak Azerbaycan'ın ve Türkiye'de muhalefetin tepkisi üzerine bu anlaşma iptal edilmiştir (Yunanç B, 1992). Azerbaycan lideri E. Elçibey'in 2 Nisan 1993 tarihinde Kelbecer'in Ermeniler tarafından işgali sırasında bölgedeki sivilleri çıkarmak için istediği 2 helikopteri, yine de dönemin hükümeti bu tür müdahalelerin Rusya ile karşı karşıya gelmeye neden olacağı gerekçesiyle reddetmiştir (Gökçe M, 2011).

Ermenilerin, Hocalı'da yaptığı katliamlar ve arkasından Kelbecer bölgesinde gerçekleştirdikleri saldırılar ile birlikte Türkiye, Ermenistan politikasında değişikliğe gitti. Türkiye, Azerbaycan ile Ermenistan arasındaki çatışmalarda Azerbaycan tarafını destekleyerek 1993 yılında Ermenistan sınırını kapatma kararı aldı (Cafersoy N, 2001). Türkiye'nin bu sorundaki en önemli adımı Ermenistan sınırının kapatması olmuştur. Bu tarihten itibaren de Türkiye, Karabağ sorununun AGİT bünyesindeki Minsk Grubu'nda barışçıl yollardan çözümü için çalışmaktadır (www.en.rian.ru).

5.1.2. Dağlık Karabağ Sorununun Türkiye Yazılı Basınında Ele Alınış Biçimi ve Soruna Yaklaşımı

Ermenistan - Azerbaycan Dağlık Karabağ sorunu 1992 yılından itibaren uluslararası tartışmalar haline gelmiştir. İşte bu mantığa dayanarak Türkiye medyasının sorunla ilgili tutumunun tanıtımında bu yılı başlangıç noktası olarak seçmeyi uygun gördüm.

Türkiye'nin nüfuslu “Zaman”, “Hürriyet”, “Milliyet”, “Cumhuriyet”, “Yeni Yüzyıl”, “Sabah”, “Turkish Daily News” ve diğer basın organlarında Ermenistan-Azerbaycan Dağlık Karabağ sorunu ve bu sorunla ilgili Türkiye'nin bu tutumu konularında özel araştırmalar konusu olmuştur.

Sorunla ilgili uluslararası prestijli “Zaman” gazetesinin seri olarak objektif olması takdir edilen bir durumdur. Objektiflik adına belirtmek isteriz ki, sorunla ilgili “Zaman” gazetesinin konumu daha ilkeli ve adil olmuş, gerektiğinde kendi

hükümetinin etkinliğini keskin eleştiri yapmaktan da çekinmemiştir (Zaman G, 1993).

“Milliyet” gazetesinde verilen bilgilerde sorunla ilgili resmi Ankara'nın attığı adımlarla yanısıra ve hükümetin de tavrının eleştirildiği hususlar daha az keskinliği ile dikkati çekmekte idi (Məhərrəmzadə A, 2007).

“Hürriyet” ve “Cumhuriyet” gazetelerinde sorunla ilgili düzenli yazılar verilmiştir. Bu yazılar da nesnelliği ve probleme yetkin gazeteci yaklaşımı ile dikkati çekmiştir. Aynı zamanda “Turkish Daily News” gazetesinin malzemeleri sorunla ilgili asıl gerçeklerin ingilisdilli kitleye ulaştırılması bakımında da önemli olmuştur (Məhərrəmzadə A, 2007).

Tükiyede kamuoyu tarafından büyük ilgiyle okunan nüfuslu “Hürriyet” gazetesi kendi sayılarında Dağlık Karabağ sorunu hakkında objektif haberler yaymakla, geniş bir okuyucu kitlesinin bu meseleye dikkatini yöneltme bilmiştir. Gazetenin, Ecevit'in hükümetten Azerbaycan'a yardım talep etmesiyle ilgili yazıda şöyle diyor: “Nahcivan'a olan Ermeni hamlelerine karşı Türkiye olarak susmamalıyız. Bunun sonu hem Azerbaycan, hem de Türkiye için kötü sonuçlar verebilir.” T. Özal'ın S. Demirel hükümetinin Karabağ sorununda yürüttüğü pasif siyasetinden rahatsız olduğu bahsedebilmektedir (Məhərrəmzadə A, 2007).

Türkiye'nin girişimiyle NATO üyesi ülkelerin kabul ettikleri memorandumda Karabağ ve Nahcivan'ının zorla sınırların değiştirilmesinin kabul edilemez olması hakkında açıklama verilmiştir. Türkiye'nin Ermenistan üzerinde diplomatik zaferlerinden biri olarak anlamak mümkündür (Hürriyet G, 1992).

“Zaman” gazetesinin “Türkiye Ermenistan'a neden yardım ediyor ?” başlıklı makalesinde Türkiye'nin Ermenistan'ı işgalcilik siyasetinden yayındırmak ve onları barışa sevk etmek için yardım edildiğini yazıyordu (Hürriyet G, 1992).

Türkiye'nin nüfuslu “Milliyet” gazetesinde Ermenistan'ın blokajı altında olan Nahcivan'la ilgili haberler verilmiştir. Haberde, Ermeni saldırısının Nahcivan'ı kuşatması ile ilgili Nahcivan Yüksek Sovyeti Başkanı Haydar Aliyev, Türkiye'den yardım istediği yönünde yayınlanmıştır. Onun bu yardımı Türkiye'nin Nahcivan üzerinde bulunan sorumluluğunu yeniden gündeme getirmiştir. Ankara'da S.

Demirel hükümeti bir açıklama vermektan yayınırken, siyasetçiler Gümrü ve Kars anlaşmalarının Nahcivan'ın statüsünün değışmesi halinde Türkiye askeri müdahale hakkı verdiğini söylemiştir (Zaman G, 1992). Bu zaman S. Demirel Nahcivan'daki olaylara gözlemci olarak bakmayacaklarını dünyaya açıkladıktan sonra, ABD Başkanı George Bush'tan destek istemiştir.

Ermenistan'ın sürekli işgal eylemleri Türkiye basınında geniş ilgi odağı olmuştur. Verilen bilgilere göre, olayların gidişatını yakından izleyen Türkiye Şuşa'nın işgaline sert tepki göstermiştir. Dönemin Başbakanı S. Demirel Dağlık Karabağ'ın statüsünün değıştirilmesine Türkiye'nin yol vermeyeceğini belirtmiştir.

“Milliyet” gazetesinin haberinde şöyle diyor : “Bununla yetinmeyen Türkiye BM GK'den Dağlık Karabağ'daki son gelişmelerin önüne geçmek için önlem alınmasını talep etmiş ve bu amaçla Türkiye'nin BM Daimi Temsilcisi Mustafa Akşin GK'nin dönemin başkanı Avustralya Büyükelçisi Peter Hoffner'e mektup göndererek Dağlık Karabağ'daki son gelişmelerin BM yasalarının ihlal ettiğini söylemiştir” (Milliyet G, 1993).

Söz konusu kaynağın yayınladığı habere göre, “Dağlık Karabağ'da savaşın şiddetlenmesi ile ilgili olarak Türkiye yeni bir diplomatik faaliyete başlamıştır. Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin Moskova'ya gitmiş ve Rusya Dışişleri Bakanı ile birlikte Ermenistan - Azerbaycan sorununun barış yoluyla çözümü konusunda görüşmeler yapmış ve sonra H. Çetin Bakü'ye gelerek Ermenistan Cumhurbaşkanı Levon Ter Petrosyan ile telefonda konuşmuştur. Aynı gün Başbakan S. Demirel, Başbakan Yardımcısı Erdal İnönü, Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin ve ABD'de Ankara Büyükelçisi Richard Barkley ortak görüş geçirmiş, Ermenistan ve Azerbaycan arasında bağlanacak barışın koşullarını müzakere etmişlerdir. İlk önce proje halinde Dağlık Karabağ'ın barış planı hazırlanmıştır. Bu plana göre;

- Dağlık Karabağ'da Ermenilerin geri çekilmesi ile ateşkesin uygulanması;
- Azerbaycan ve Ermenistan'ın toprak bütünlüğü garanti altına alınmalı;
- Her iki ülke bir- birinin iç işlerine karışmamayı kabul etmeli;

- Türkiye, Rusya, ABD ve Fransa başta olmak üzere, Minsk konferansına katılan ülkeler anlaşmayı garantilemelidir” (Milliyet G, 1992).

Ancak Ermenistan’ın 1993 yılının 31 Mart ayından itibaren Azerbaycan topraklarına tecavüzünü sürdürmesi hem proje halinde olan Türk planını, hem de Türk- Rus ortak girişim faaliyetlerinin başarılı olmasını engelledi.

“Milliyet” gazetesinin haberinde şöyle diyor : “Ermenilerin Kelbecer’i 2 Nisan 1993 yılında işgal ettikten sonra Türkiye Dışişleri Bakanı ABD’nin Dışişleri Bakanı Vorren Christopher ile Rusya Dışişleri Bakanı Andrey Kozırev’e telefon açarak Türkiye’nin Ermeni saldırısından rahatsız olduğunu söylemiştir.” Diğer taraftan, gazetenin 5 gün sonra yayınlanan haberinde, Azerbaycan Cumhurbaşkanı Ebülfez Elçibey’in Başbakan Süleyman Demirel’e yardım amacıyla bir mektup göndererek tecavüzün önlenmesi için uluslararası arenada Türkiye’nin nüfusunu, elindeki tüm imkânları kullanmasını talep etmiştir (Milliyet G, 1992). Yayınlanan diğer ilginç bilgilere göre, Dağlık Karabağ sorunu ile ilgili Cenevre’de Türkiye, ABD, Rusya, Azerbaycan ve Ermenistan heyetleri arasında yapılan gayri resmi özellik taşıyan görüşlerinde Ermenilerin uyguladığı olayların çıkılmaz duruma düşürdüğünden bahsedilmiştir. Bunun nedeni Rus ve Ermeni heyetlerinin bu toplantılardan hemen sonra Dağlık Karabağ Ermenilerine söz hakkı verebilecek Minsk grubuna gitmek istemeleriydi. Çok geçmeden Türkiye Karabağ’daki son durumla ilgili olarak BM GK’ni olağanüstü toplantıya çağırdı (Budak M, 1996). Bununla ilgili olarak, 6 Nisan 1993 yılının akşamı BM GK toplandı. Açıklamada Ermeni güçlerinin derhal Dağlık Karabağ’dan geri çekilmesi isteniyordu. Türkiye tarafı ise bu açıklamadan memnun kalmadıklarını ve BM Daimi Temsilcisi Mustafa Akşin de nezdinde “Türkiye Azerbaycan’ın herhangi bir güç tarafından işgaline asla izin vermeyecektir” şeklinde konuşma yapmıştır.

Ermenilerin Zengilan’a 29 Ekim 1993 yılında saldırısından sonra Türkiye Ermenistan’a en yüksek düzeyde baskı yapmaya başladı. Nitekim Türkiye Milli Güvenlik Konseyi Başkanı, S. Demirel Başkanlığından Ermenistan’ın işgal ettiği Azerbaycan topraklarından derhal geri çekilmesi için sert bir nota gönderdi. Ayrıca Türkiye, Ermeni saldırısının önlenmesi için tüm faaliyetlerini uluslararası müdahale üzerinde kurarak bir daha BM GK ve Minsk Grubu ile yoğun temaslara girişti.

Türkiye'nin diğer nüfuslu "Cumhuriyet" gazetesinin 8 Nisan 1993 tarihli sayısında "Ankara değerlendiriyor: Yeniden askeri seçim" başlıklı haberinde Ermenistan'ın işgalcilik siyasetine karşı TBMM Milletvekillerinin Dağlık Karabağ münakaşası ile ilgili yaptığı tartışmalardan bahsediliyor. Mecliste çeşitli partileri temsil eden vekiller kendi konularından konuşma yaparak hepsi kesin bir dille Ermenistan'a yapılan yardımın durdurulmasını ve Azerbaycan'a yapılacak yardımın önemi belirtilmiştir."

"Zaman" gazetesinin tekrar Karabağ sorunuyla ilgili haber yayımlanıyor. Dönemin Türkiye Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın Azerbaycan'a seferinden ve sorunla ilgili Ermenistan'a karşı sert tutumundan geniş bahsedilmiştir (Milliyet G, 1993).

Kelbecer'in 2 Nisan 1993 yılında işgalinden sonra bir daha "Zaman" gazetesi kendi sayfalarında Cumhurbaşkanı T. Özal'ın görüşlerine yer vererek şöyle diyordu: "Ermeniler her taraftan koridor açtılar. Artık ortada Karabağ meselesi değil, "Büyük Ermenistan" hayali var. Olaylar o noktaya gelmiştir ki, biz Türkiye olarak Kıbrıs harekâtında olduğu gibi kendi gücümüzü göstermeliyiz" şeklinde konuşma yapmıştır (Zaman G, 1993).

"Zaman" gazetesinin 4 Nisan sayısında "Demirel: Ermeniler bizim sabrımızı taşırmaz" başlıklı haberinde S. Demirel Dağlık Karabağ meselesi ile ilgili şöyle konuşma yapmıştır: "Ermeniler anlamalıdır ki, Türkiye yalnız Türkiyenin değil, bütün dünya Türkünün vatanıdır. Hiç kimse Türkün karşısında dayanamaz."

Nitekim Karabağ sorununda Azerbaycan ile Türkiye'nin birlikte hareket etmesi iki ülkenin tarihi ve kültürel bağlarının bir gereği olması kadar Sovyet sonrası yenedünya düzeninde bölgede etkili olabilmek için de zaruridir.

5.1.3. BM'nin Sorunun Çözümü Yönünde Faaliyeti ve Basına Yansıması

20. Yüzyılın 90'lı yıllarında Ermenistan'ın Azerbaycan'a karşı toprak talebi, Ermenistan'dan ve Dağlık Karabağ'dan Azerbaycan Türklerinin zorla göçü ve soykırımın yaşanması sosyal ve siyasi durumun gerginleşmesini daha da artırdı. Erivan'da yaratılan "Karabağ" harekâtının liderlerinden olan Levon Ter Petrosyan'ın Ermenistan'ın Cumhurbaşkanı seçilmesi ve Dağlık Karabağ'ın Cumhuriyet ilan

olunması bölgede durumun git gide daha da dramatikleşmesine sebep oldu. Bunun için de münakaşanın durdurulması için Azerbaycan artık Uluslararası Kuruluşlara başvurdu. Azerbaycan 1991 yılının 29 Ekimde BM'ye bu amaçla müracaat etti (Zaman G, 1993).

Ermenistan tarafı da aynı adımı attı. Azerbaycan'da yayınlanan "Azadlıq" gazetesi yazıyordu: "Ermeniler Karabağ meselesini BM gündemine çıkarmak için mücadele veriyorlar. BM'nin ulusal özgürlük hareketi yapan halkları savunmasını bilen Ermenistan Yüksek Sovyeti Karabağ olaylarının Ermeni halkının ulusal özgürlük savaşı, orada savaşılanların ise gerilla adlandırılması konusunda hemen karar verdi." Ermenistan Dışişleri Bakanı Raffi Ovanesyan Paris'te iken Azerbaycan'da Ermeni nüfusunun hak ve özgürlüklerinin hor görülmesinden bahsetmiştir (Qasimov M, 1996).

"Azadlıq", "Azərbaycan", "Odlar Yurdu", "Gənçlik", "Yeni Müsavat", "Dirçəliş" gazete ve dergileri Azerbaycan'ın BM'ye üye kabul edilmesine olumlu yaklaşıyor ve bu yönde atılan her adımı takdir ediyorlardı. Basın BM ve Azerbaycan ilişkilerine kesinlikle ılımlı yaklaşıyor ve bunun başlıca nedeni ise, ülkenin bu kuruma kabul edilmesi ülkede ve onun çevresinde oluşmuş karmaşık ortamda gerçekleşmiştir. Bunun ise üç sebebi esas alınır:

- Ermeni askeri güçlerinin Karabağ'da büyük ölçekli operasyonlar geçirerek Azerbaycan'ı bir dizi stratejik makamlardan mahrum etmesi ve yüzlerce Azeri'nin katledilmesi
- Azerbaycan'da muhalefetin halkın güvenliğini sağlayamayan Ali İcra Hâkimiyetinin istifası talebini ileri sürmesi
- Zor duruma düşen Azerbaycan'ın savaş durumundan çıkması için kurumun büyük rolü olacağına güven beslemesi

Ancak Şuşa'nın işgalinden bir kaç gün sonra yani, 12 Mayıs'ta "Halk Gazete"si yazıyordu: "BM Güvenlik Konseyi Dağlık Karabağ sorununu müzakere ederek bir bildiri vermekle yetindi. Bildiri Güvenlik Konseyi Başkanı adına yayımlandı. Bildiride, Dağlık Karabağ'da durumun kötüleşmesinden duyulan rahatsızlık ifade olunurken mültecilere derhal yardım yapılması gerektiği ifade etmiştir. Belgede

ilgili tarafların şiddetten uzak durmaları ve BM Tüzüğü'nün hükümlerine uyulması gerektiği vurgulanmıştır. BM GK'nin tek olumlu adımı Azerbaycan'ın BM'deki Daimi Temsilciliğinin Güvenlik Konseyi Başkanına mektubunun GK'nin resmi belgesi olarak yayınlaması oldu. Bu mektupta Ermenistan'ın askeri operasyonları egemen devletin toprak bütünlüğünü ihlal etme çabası olarak değerlendirilmiştir” (Fərhadov T, 1991).

Şüphesiz ki, Ermenistan tarafı da karşıt adımlar atmaya çalışıyordu. Nitekim 1992 yılı Ağustos ayında Ermenistan'ın başvurusu üzerine BM GK yeniden toplandı ve GK adına yeni bir bildiri yayınlandı. Bu belgede tarafların ateşkesi ilan etmeleri gerektiği ve BM'nin durumdan endişelendiği ifade edilmiştir.

“Hayat” gazetesi yazıyordu: “1992 yılı ekim ayında BM GK Başkanı yine bir bildiri yayınladı. Fakat bu belge içeriği ve siyasi mahiyeti itibariyle öncekilerden farklı değildir” (Xalq G, 1992).

2 Nisan 1993 yılında Kelbecer'in Ermeniler tarafından işgali sonucunda, Azerbaycan BM'ye müracaat ederek saldırganın eylemleri konusunda görüş bildirmesini talep etti. Bu nedenle “Hayat” gazetesi “BM GK'yi barışa sesliyor” başlıklı yazısında şöyle diyordu: “6 Nisanda BM Güvenlik Konseyi Başkanı bir bildiri yayınladı. Bildiride Ermenistan'la Azerbaycan arasında gerginliğin artmasından ve “yerli Ermeni güçlerinin” Kelbecer'e müdahalesinden duyduğu endişe dile getirilmiştir. Bildiride ayrıca bütün devletlerin toprak bütünlüğünün dokunulmazlığı ilkesinin bir daha onaylandığı ve yine de AGİK çerçevesinde barış sürecinin ilerlemesini sağlamak için tarafların gereken adımları atması gerektiği vurgulanmıştır” (Həyat G, 1992). Fakat bu bildiri de sorunu düzgün değerlendirmedir. Bu belgede Ermenistan'ın işgal politikası konusu yer almamış ve Kelbecer'in güya “yerli Ermeniler” tarafından işgal edildiği vurgulanmıştır. Bu bildiri, Ermenistan'ın takdim ettiği bilgiler doğrultusunda hazırlanmıştır. Ermenistan Kelbecer'in işgalinde yer aldığına dair Azerbaycan'ın ortaya koyduğu delilleri tekzip ederek, ilçenin işgalinin “yerli Ermeniler” tarafından gerçekleştiğini ispatlamağa çalışmıştır. Aynı yıl Nisan ayının 30'unda BM GK'yi Ermenistan-Azerbaycan arasında Dağlık Karabağ çatışmasına dair ilk kararı aldı (Xalq G, 1992). “BM Güvenlik Konseyinin 822 No'lu Kararı” adlı bu belge Güvenlik Konseyi Başkanının 29 Ocak 1993 yılında

yayınladığı bildiri doğrultusunda hazırlanmıştır. Kararda bölgede istikrarın ve asayişin tehdit altında olduğu vurgulanırken mecburi göçmenlerin sayının artmasından duyulan endişe ifade edilmiş ve Kelbecer’de meydana gelmiş olağanüstü durumun doğurduğu sorunların aradan kaldırılması gerektiği ifade edilmiştir (Azərbaycan G, 1993).

BM GK kalıcı bir ateşkesin sağlanması için işgalci eylemlere son verilmesi çağrısını yaparak işgal güçlerinin Kelbecer’den ve Azerbaycan’ın işgal altındaki diğer bölgelerinden çıkarılmasını istemekteydi: “1. Kalıcı bir ateşkesin sağlanması amacıyla tüm askeri operasyonların ve düşmanca faaliyetlerin derhal durdurulmasını, ayrıca tüm işgal güçlerinin Kelbecer ve Azerbaycan’ın son dönemde işgal edilmiş diğer illerinden derhal çıkarılmasını istemektedir; 2. Bu konuda ilgili tarafları çatışmayı AGİK Minsk Grubunun barış süreci çerçevesinde çözmek amacıyla derhal görüşmelerin yeniden başlatılması ve sorunun barışçıl yollarla çözülmesi amacıyla görüşmelerin derhal ve yeniden başlatmayı ve sorunun barışçıl yoldan çözümünü engelleyecek her türlü eylemden geri durmayı ısrarla talep etmektedir.” Fakat bu karar da aslında bölgede barışı sağlamak gücünde değildir. Belgede Azerbaycan topraklarının işgali vurgulansa da bunun kim tarafından işgal edildiği belirtilmemiş ve askeri operasyonların güya "yerli Ermeniler" tarafından gerçekleştirildiği vurgulanmıştır. Böyle bir yaklaşım saldırgan tarafın belirlenmesi ve çatışmanın çözüm yollarının aranması açısından olumsuz bir gelişme idi (Həyat G, 1992).

“Azerbaycan” gazetesi yazıyordu: “23 Temmuz 1993 yılında Ermenistan silahlı kuvvetleri Ağdam’ı işgal etti. Bu gelişme artık Ermenistan’ın BM kararlarını görmezden geldiğinin bir göstergesiydi” (Əhmədov E, 1998). Temmuz ayı sonlarında BM GK toplandı ve Ermenistan-Azerbaycan Dağlık Karabağ çatışmasına dair 853 No’lu karar kabul edildi. Bu kararda da işgalci güçlerin Azerbaycan’ın Ağdam ilçesi dâhil diğer işgal edilmiş topraklardan çıkarılması istenmekteydi. BM GK’nin 853 No’lu kararı genel olarak bazı özelliklerine göre 822 No’lu karardan daha da objektif görünse de, burada da işgalci konusunda açık bir ifade yer almamıştır. Nitekim GK saldırgan devletin adını vurgulamazken sadece “yerli Ermeniler” ifadesiyle yetinmiştir. Oysa saldırganın kim olduğu herkese belliydi ve sadece resmen ifade edilmesi gerekiyordu. BM GK bu adımı atmadı (Azərbaycan G, 1993).

1993 yılı ağustos ayında Ermenistan Azerbaycan'ın Fuzuli kentini işgal etmek amacıyla askeri operasyonları hızlandırdıktan sonra BM GK Başkanı yeni bir bildiri yayınladı. Söz konusu bildiride Azerbaycan topraklarının işgali olgusu doğrulanırken Dağlık Karabağ'ın Azerbaycan'ın bir parçası olduğu vurgulanmış ve bölgedeki durumla ilgili endişeler dile getirilmiştir. Belgede BM GK'nin sorunun AGİK çerçevesinde çözümünden yana olduğu ve aynı zamanda bu çatışmanın ortadan kaldırılması için tarafların gereken adımları atması gerektiği vurgulanmıştır.

Füzuli (23 Ağustos, 1993) , Cebrayıl (23 Ağustos, 1993), Gubadlı (31 Ağustos, 1993) illerinin Ermeni Silahlı Kuvvetlerinin işgalinden sonra Azerbaycan bu defa da BM GK'ne başvuruda bulunmak zorunda kaldı. Bu başvuruda Azerbaycan tarafı Minsk Grubu tarafından hazırlanmış “Acil Önlemler Programı”nı kabul etmediklerini söylemiştir. 14 Ekim 1993 yılında BM GK yeniden Dağlık Karabağ sorununu müzakere ederek 874 No'lu karar kabul etti. Bu kararda Minsk Grubu tarafından hazırlanmış “Acil Önlemlerin Yenilenmiş Programı” takdir edilerek çatışmanın bu plan doğrultusunda çözülmesinin mümkün olacağı ifade edilmiştir (www.garabagh.net).

“Azerbaycan” gazetesinde yayınlanan haberde kabul edilen kararlar ilgili yazıyordu: “ Mahiyet itibariyle bu karar da öncekilerden pek farklı değildir. Burada da Ermenistan'la Azerbaycan arasında yaranmış gerginlikten, savaş bölgesinde askeri operasyonların yeniden güçlenmesinden, çok sayıda insani kayıplardan ve Azerbaycan topraklarının işgal edilmesinden duyulan endişe ifade edilirken çatışmanın ortadan kaldırılması yönünde AGİK'in çabaları desteklenir, devletlerin toprak bütünlüğünün dokunulmazlığı bir daha vurgulanmıştır. Fakat tüm bunlarla birlikte yine de saldırganla saldırıya maruz kalmış tarafların adları belirtilmemiş, bu çatışma sadece Azerbaycan'ın Dağlık Karabağ bölgesinin Ermenileriyle Azerbaycan arasındaki bir sorun olarak değerlendirilmiştir. Diğer taraftan, ilginç olan ise 874 No'lu kararda Azerbaycan'ın son dönemde işgal edilmiş bölgelerine ilişkin hiçbir kentten bahsedilmemekteydi. Oysa önceki kararlarda işgal edilmiş bölgelerin isimleri belirtilmiştir” (Bədəlov K, 1993).

11 Kasım 1993 yılında BM GK Azerbaycan'ın başvurusu doğrultusunda durumu yeniden müzakere ederek 884 No'lu karar kabul etti. Bu kararda Azerbaycan'ın

Horadiz kasabasının ve Zengilan kentinin işgalinden duyulan rahatsızlık ifade edilirken işgal güçlerinin bu topraklardan çıkarılması istenmekteydi. Bu karar da hiçbir şekilde uygulanmadı. Söz konusu belge BM GK'nin önceki kararlarından farklı değildi. Bu kararların hiçbirisi BM'nin Tüzüğünden ileri gelen hükümleri içermemekteydi. BM'nin kabul ettiği belgelerde uluslararası hukukun önemli ilkeleri görmezden gelinmiş ve saldırganın cezalandırılması için her hangi bir mekanizma öngörülmemiştir. Oysa çatışmaların çözümünde belli tecrübeye sahip bu kurum Ermenistan'ın Azerbaycan'a karşı işgal politikasını sona erdirmek ve bölgede gerçek ve kalıcı barışın sağlanması için geniş potansiyele sahipti.

5.1.4. Ermenistan Sorunu: İKÖ'nün Bu Alandaki Faaliyetinin Basında Değerlendirilmesi

Ermenistan'ın Azerbaycan'a karşı tecavüzünü ilk defa açık şekilde tanıyan ve kötüleyen uluslararası örgüt ise İslam Konferansı Örgütü'dür. Azerbaycan Cumhuriyeti 08 Aralık 1991 yılında bu örgüte üye seçildi. 1992 yılının Haziran ayında İstanbul'da düzenlenen İKÖ Dışişleri Bakanlığı'nın 5.Olağanüstü Toplantısı, Ermenistan'ın Azerbaycan'a karşı son saldırısını ve Azerbaycan topraklarının işgalini kesinlikle kötüleyerek BM Genel Sekreterliği ve Güvenlik Konseyi Başkanından ermeni askerlerinin Azerbaycan'ın işgal olunmuş topraklarından çıkarılmasını isteyen bir karar kabul etmesini istedi (Azərbaycan G, 1993).

“Azadlıq” gazetesi Azerbaycan Dışişleri Bakanı düzenlenen toplantı ile ilgili T. Kasimov'a istinaden yazıyordu: “İKÖ Dışişleri Bakanları Türkiye'de 5. Olağanüstü duruşması yapıldı. Amaç Yukarı Karabağ sorununun tartışmasına ulaşmak idi. Ben, Ermenistan'ın Azerbaycan'a saldırısı hakkında bilgi verdim, hem de Ermenistan'a karşı yaptırımların uygulanmasını talep ettim. Konferansın kabul ettiği nihai kararda söyleniyordu: “Azerbaycan Dışişleri Bakanını dinledikten sonra karar alınıyor; Tecavüze karşı her şey yapılmalı, BM Genel Sekreteri ve Güvenlik Konseyi Başkanından tecavüzle ilgili kesin bir tutum sergilemesi ve Ermeni askeri birliklerinin Azerbaycan topraklarından çıkarılması talep edilsin” (Aliyev İ, 1989).

“Hayat” gazetesi İKÖ Dışışleri Bakanları İstanbul’da sona eren olağanüstü toplantısında örgütün Ermenistan Cumhuriyeti’nin saldırgan siyasetinden uzak durmayı ve Azerbaycan Devletinin savunulmasından yazıyordu.

1992 yılının Mart ayından başlayarak İKÖ’nün tüm konferanslarında Dağlık Karabağ sorunu ile ilgili Azerbaycan tarafının desteklemesi onun faaliyetlerinin basında vurgulanmasını zorunlu kılıyordu.

1993 yılının Nisan ayında Kelbecer rayonu işgal edildikten sonra İKÖ sert tutumunu gösterdi. “Azerbaycan” gazetesinde şöyle diyordu: “İKÖ BM Güvenlik Konseyi’nin dikkatinin bu konuya dâhil olunmasını, Ermenistan’ın saldırgan olarak tanınmasını ve ilgili kararın kabul edilmesi için Azerbaycan’ın çıkarlarını savunulması gerektiğini açık şekilde ifade etti” (Qasimov T, 1993).

Kelbecer ’in işgalinden bir kaç gün sonra Pakistan’da İKÖ Dışışleri Bakanlarının XXI konferansı düzenlendi. “Xalq Gazetesi” konferans hakkında şöyle yazıyordu: “25-29 Nisan 1993 yıl tarihinde Pakistan’ın Keraçi şehrinde düzenlenen İKÖ Dışışleri Bakanlığı’nın 21. Toplantısında Ermenistan-Azerbaycan, Yukarı Karabağ Savaşı ile ilgili karar kabul olundu. Kararın ilk maddesine göre İKÖ Ermenistan’ın Azerbaycan Cumhuriyeti’ne karşı tecavüzünü kesinlikle kötölemiştir. Kararın 2. maddesine göre ermeni askeri birliklerinin hemen işgal ettikleri Azerbaycan topraklarından çıkartılmaları ve Ermenistan’dan Azerbaycan’ın egemenliği ve toprak bütünlüğüne karşı ciddi şekilde saygı duymaları yönünde karar kabul olunmuştur” (Azərbaycan G, 1993).

İKÖ’nün Ermenistan’ın tecavüzünü kınayan bu prensipli tavrı örgütün sonraki belgeleri ve ayrıca 13-14 Aralık 1994 yıl tarihinde Merakeş’in Kasablanka şehrinde düzenlenen 7. Zirve Toplantısı’nda kabul edilen kararda da belirtilmiştir (Xalq G, 1993).

Ulusal basın Azerbaycan İKÖ çerçevesinde yapılan insani yardımları, mültecilere geçici sığınacakların oluşturulmasını yüksek değerlendiriyordu. İKÖ’de kabul edilmiş muvafık olarak bu yardımlar hem İKT hattı ile hem de İKÖ 'ye üye olan devletler tarafından yapılmıştır.

İslam Konferansı Örgütü'nün kabul ettiği “Ermenistan Cumhuriyeti'nin Azerbaycan Cumhuriyeti'ne Saldırısı” başlığını taşıyan kararın önemli noktaları şöyle özetlenebilir:

- Ermenistan'ın Azerbaycan'a yapmış olduğu saldırı şiddetle kınanmaktadır.
- Azerbaycan sivil halkına karşı yapılan eylemler insanlığa karşı suç olarak kabul edilmektedir.
- Azerbaycan'ın işgal edilmiş topraklarındaki arkeolojik, kültürel ve dini anıtların yağmalanması ve tahrip edilmesi şiddetle kınanmaktadır.
- Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin Karabağ konusunda doksanlı yıllarda almış olduğu 822, 853, 874, 884 sayılı kararların ve Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nun 62/243 sayılı kararının uygulanması, Ermeni kuvvetlerinin, Karabağ dâhil, işgal edilmiş Azerbaycan topraklarından tamamen ve koşulsuz olarak çekilmesi ve Ermenistan'ın Azerbaycan'ın egemenliğine ve toprak bütünlüğüne saygı göstermesi istenmektedir.
- Azerbaycan'a karşı yapılmış bir saldırının varlığını tanınması, daha önce kabul ettiği kararlar uyarınca BM Antlaşması'nın VII bölümündeki önlemleri alması için Güvenlik Konseyi'ne çağrıda bulunmaktadır.
- Tüm devletlerin Ermenistan'a silah ve askeri malzeme sağlamaktan kaçınması, üye ülkelerin topraklarının bu silah ve malzemenin taşınması için kullanılmaması istenmektedir.
- Azerbaycan ile Ermenistan arasındaki anlaşmazlığın barışçıl çözümünün devletlerin toprak bütünlüğü ve uluslararası tanınmış sınırların dokunulmazlığı ilkelerine saygıya dayanması gerektiği belirtilmektedir (Lütem Ö.E 2009).

Dediğimiz gibi, bu karar ve bu konuda İKÖ organları tarafından alınmış diğer tüm kararlar Azerbaycan'ın görüşlerini yansıtmakta ve bu ülkenin Karabağ konusundaki taleplerini kuvvetli bir şekilde desteklemektedir. Söz konusu kararlar, İKÖ'nün diğer konulardaki kararları gibi, ne dünya ne de Türkiye medyasında fazla bir yer bulmamaktadır. Bunun başlıca nedeni kararların tavsiye niteliğinde olması ve

bağlayıcılığın olmamasıdır. Böyle de olsa, elliden fazla üyesi olan İKÖ'nün Karabağ konusunda Azerbaycan'ı çekincesiz desteklemesi, Müslüman ülkelerinde üye olduğu uluslararası kuruluşlarda Azerbaycan görüşlerine rağbet edileceği ve Ermeni görüşlerinin kabul edilme şansının bulunmadığını göstermektedir.

5.1.5. Dağlık Karabağ Sorunu ve Azerbaycan- Türkiye İlişkileri

Azerbaycan Cumhuriyeti Ermenistan ile aralarında bulunan Karabağ meselesinden dolayı her zaman, kendi sesini uluslararası platformda duyurma mücadelesi ile karşı karşıya kalmıştır. Bu mücadelede Türkiye'yi yanında bulan Azerbaycan, iki kardeş ülke kapsamında el ele vererek, güzel bir dostluk örneği sergilemiş bulunuyorlar.

Başlangıçta Türkiye çatışmada tarafsız kalarak Ermenistan'la Azerbaycan arasında aracı olmak istedi. Ermenilerin de en azından başlangıçta bu girişime karşı çıkmamaları üzerine Türk diplomatları ve özellikle dönemin dışişleri bakanı Hikmet Çetin bölgeyle Avrupa başkentleri arasında diplomasi seferleri yürüttüler ve özellikle AGİT'in konuyu gündeme almasında etkili oldular (Azərbaycan G, 1993). Öte yandan, Çetin, Azerbaycan'ın talebi üzerine Batılı hükümetlerin ve özellikle ABD'nin dikkatini konuya çekmeye çalışırken, dönemin Başbakanı Süleyman Demirel daha dikkatli bir politika taraftarı oldu ve Türkiye'nin müdahale etmesi için herhangi bir hukuki dayanağının olmadığını ve her halükarda Azerilerin de bunu talep etmediklerini ifade etti (Bal İ & Cufalı M, 2003). Bu arada, problemin Kasım 1991'de Ermenistan'ın talebiyle, dönemin Azerbaycan başbakanı Hasan Hasanov'a "bölgede gerginliği artırıcı kışkırtmalardan sakınmalarını" istemek üzere yolladığı mesajın bu ülkede arabuluculuk girişimi olarak algılanması ve iki hafta sonra verdiği cevapta Hasanov'un "Türkiye'nin arabuluculuk girişiminden memnun kalacağını" belirtmesi üzerine, Dışişleri Bakanlığı Türkiye'nin arabuluculuk niyetinde olmadığını açıklamak zorunda kaldı (Bilge A, 1995). Ardından, 23–24 Ocak 1992'de Ankara'ya gelen dönemin Devlet Başkanı Mutallibov'a, bu sefer her iki tarafın onayıyla arabuluculuk yapılabileceği ifade edildi. Azerbaycan Devlet Başkanı Muttalibov da "Karabağ bizim iç sorunumuz" diyerek Türkiye dâhil hiçbir ülkenin arabuluculuğunu istemediklerini söyledi (Sarıahmetoğlu N.K, 1998).

Tarihler 25 Ocak 1993'ü gösterirken Dağlık Karabağ problemine çözüm bulmak için AGİK çerçevesinde Uluslararası bir konferans düzenlemek ile görevlendirilen İtalyan Diplomat Mario Rafaelli, Azerbaycan'ın başkenti Bakü'deki temaslarını ve Karabağ bölgesindeki incelemelerini tamamlayarak Ermenistan'ın başkenti Erivan'a gitti. Rafaelli, Erivan'da Ermenistan Devlet Başkanı Levon Ter Petrosyan ile görüştü. Görüşmede Petrosyan'ın, Azerbaycan yönetiminin ateşkes için koşul öne sürmesine karşı olduklarını, böyle bir durumda Karabağ Ermenilerinin öne sürdüğü koşullarında dikkate alınması gerektiğini savundu. Türkiye bunun üzerine de sessizliğini bozmadı (Hürriyet G, 1992).

O dönemde Azerbaycan Silahlı Kuvvetleri'ne bağlı bir kışlada meydana gelen şiddetli patlamada 17 kişinin ölümü, 35 kişinin de yaralanması ile sonuçlandı. Bunun üzerine konuşma yapan dönemin Azerbaycan'ın Ankara Büyükelçisi Mehmet Aliyev Nevruzoğlu yaptığı açıklamada, Fransa başta olmak üzere, Türkiye üzerinden Ermenistan'a yardım göndermek isteyen ülkelere Ankara'nın olumlu yanıt verip vermemesi konusunda Türkiye'nin alacağı kararın en iyisi olacağına inandıklarını söyledi. Nevruzoğlu, " Türk kardeşlerimiz diplomaside bizden daha tecrübeli. Bizim onlara saygımız, sevgimiz, güvenimiz sonsuz" dedi.

Türkiye aslında o dönem yaşanan olaylardan net bir şekilde Azerbaycan'ı destekliyoruz" söylemesi tedirginliğe sebep oluyordu. En tedirgin husus ise Batı basınında çıkan haberlerdi. Değerlendirmelere göre, Türkiye daha yolun başında Azerbaycan'ın yanında yer alır ise uluslararası alanda açık biçimde Ermeni karşıtı olarak görülecek, bu da Fransa, ABD'deki Ermeni lobilerinin Yahudi ve Hıristiyan lobilerinin desteği ile kendi hükümetlerini Türkiye'ye karşı politik baskılarda bulunmasına neden olacaktı. Türkiye'yi kargaşaya sokan bir diğer husus ise, Azerbaycan muhaliflerinin tavrıydı. Zira 30 Ağustos 1991 yılında Azerbaycan bağımsızlığını ilan ettikten sonra Ulusal Cephenin lideri E. Elçibey Türkiye'ye "Azerbaycan'ı tanımamasını, tanırsa bunun Moskova'nın adamı olan Ayaz Mutallibov'u meşru kabul ettiği anlamına geldiğini ve Azerbaycan halkının kırıncılığına neden olacağı" mesajını göndermişti. İşte, bu kargaşa ortamında Türkiye Sovyetler Birliğinde ve Azerbaycan'da ne gibi sağlıklı politik ortamın var olduğunu anlayamadan kendiliğinden sürecin içine dâhil olmuştur (Azadlıq G, 1992). Ancak Hocalı Katliamının uygulanması Türkiye'nin Ermenistan'a karşı tutumunu değiştirdi.

Görüşmeleri yakından takip eden dönemin Başbakanı Tansu Çiller, 8 Eylül 1993 tarihinde iki günlük resmi ziyaret için Rusya'ya gitti. Çiller, Türkiye'nin Moskova Büyükelçiliğinde Azerbaycan Parlamento Başkanı H. Aliyev ile bir görüşme yaptı. Görüşmeye Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin ve Azerbaycan Dışişleri Bakanı Hasan Hasanov'da katıldı. Çiller görüşmeden sonra gazetecilere yaptığı açıklamada, "Ermenistan'ın Azerbaycan'ı işgal etmesine seyirci kalamayız. Kardeş ülke Azerbaycan'a her konuda yardım yapmaya hazırız" dedi (Cumhuriyet G, 1992).

8 Şubat 1994'te Cumhurbaşkanı S. Demirel resmi bir ziyaret için gelen Azerbaycan Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev'i karşılama töreninde yaptığı konuşmada, Türkiye'nin, "Azerbaycan ile Ermenistan arasındaki uyuşmazlığın çözümlenmesi için kurulu bir mekanizma olan AGİK Minsk sürecinde, her zaman Azerbaycan'ın haklı taleplerini destekçisi olacağını" söylemiştir. Azerbaycan Cumhurbaşkanı H. Aliyev de konuşmasında, Türkiye'nin, Azerbaycan'ı Bağımsız Devlet olarak tanıyan ilk ülke olduğunu anımsatarak, "Azerbaycan'ın demokratik bir devlet olma mücadelesinin önünde uzun bir yol var olduğunu söyledi ve bu yolda Türkiye'nin her zaman yardımına gereksinim duymaktadır" söylemiştir (Atmaca T, 1990).

Dağlık Karabağ sorunu, Türkiye ve Azerbaycan'da siyasi istikrarın olmadığı bir dönemde ortaya çıkmıştır. Özellikle Azerbaycan'da iç çalkantıların yoğunluğu Türk-Azeri ilişkilerinin sağlıklı işlemesini de engellemiştir. Öte yandan, genel olarak Azeri görüşünü desteklemekle birlikte, Türkiye Azerbaycan'a önemli silah yardımı yapmaktan ya da iki ülke arasındaki çatışmaya askeri müdahaleden kaçındı. "Dünyayı arkama almadıkça o işi (Nahcivan'a müdahale) yapmam" diyen Demirel de Türkiye'nin tavrını ortaya koyuyordu (Zeynalov S, 2004).

Bu arada Türkiye'nin bölgedeki Türk Cumhuriyetleriyle, özellikle Karabağ'ın ait olduğu Azerbaycan'la kültürel bağlarını geliştirmesi, ortak bir alfabeye geçebilmesi, bölgeye yönelik televizyon yayınlarını gerçekleştirebilmesi ve Azerbaycan petrolü ile ilgili konsorsiyuma üye olarak pay almayı başarması Türk politikasının uzun vadeye yönelik son derece olumlu adımlarıdır. Bu pozitif unsurlara Türk iş adamlarının ve Türk şirketlerinin bölgeye yönelik ekonomik girişimlerini de ilave etmek gerekir. Ancak Karabağ başta olmak üzere, Azerbaycan ve diğer bölge cumhuriyetleri ile yürütülen ilişkiler ve ortaya çıkan gelişmeler Türkiye'nin

ilişkilerini sadece kültürel ve ekonomik olarak değil, politik ve askeri olarak da geliştirmek zarureti ortaya koymaktadır. Çünkü Azerbaycan'ın bağımsızlığı, Azerbaycan'dan çok Türkiye'nin ve Türk dünyasının meselesidir.

5.1.6. Ateşkesin İmzalanması ve Bu Sürecin Yazılı Basına Yansıması

Azerbaycan ve Ermenistan arasında Dağlık Karabağ nedeniyle çıkan çatışmaların durdurulması amacıyla Mayıs 1994'te Kırgızistan'ın Bişkek şehrinde ateşkese ilişkin protokol imzalandı. Tarihe “Bişkek protokolü” olarak geçen bu anlaşmayla sıcak çatışmalara ara verilirken, Dağlık Karabağ ve çevresindeki 7 bölgede Ermeni işgali halen devam ediyor ve ateşkes anlaşmasının imzalanmasına rağmen her gün bölgeden işgalci Ermenistan ordusunun ateşkes ihlallerine ilişkin haberler gelmektedir (Cumhuriyet G, 1992).

Azerbaycan ile Ermenistan arasındaki çatışmaların sona erdirilmesi amacıyla ilk ciddi girişimler İran'dan geldi. 24 Şubat 1992'de dönemin İran Dışişleri Bakanı Ali Ekber Velayeti, taraflar arasında arabuluculuk yapmak için bölgeye bir ziyaret gerçekleştirdi. Ateşkes için taraflar arasında temel konularda uzlaşmaya çalışılırken bu defa Ermenistan tarafı Hocalı Soykırımı'nı yaptı.

İran'ın arabuluculuk girişimleri 1992 tarihinde Nisan ayının sonuna doğru artmış ve 7 Mayıs 1992'de, Tahran'da Azerbaycan Devlet Başkanı Vekili Yakup Memmedov, Ermenistan Devlet Başkanı Levon Ter-Petrosyan ve İran Cumhurbaşkanı Haşimi Rafsancani arasında sorunun çözümüne yönelik görüşme gerçekleştirilmiştir. Azerbaycan ile Ermenistan arasında görüşme sonucunda sekiz maddeden oluşan bir anlaşma imzalanmıştır. Anlaşma imzalandıktan sadece iki gün sonra yani, 8 Mayıs 1992'de Ermenistan ordusu bölgenin anahtarı konumundaki Şuşa'yı, 17 Mayıs 1992'de ise bölgeyi Ermenistan'a bağlayan Laçın'ı işgal etmiştir. Bu da İran'ın arabuluculuk ve Ermenistan'ın barış konusundaki tutumunun “samimiliği” konusunda sorular ortaya çıkarmış ve bir barış girişiminin de sonuçsuz kalmasına neden olmuştur.

1992, Haziran ayında AGİT çerçevesinde yoğunlaşan arabuluculuk ve ateşkes girişimleri Ermenistan'ın yeni koşullar ileri sürmesi üzerine yine yarım kalmıştır.

Çatışmaların daha da şiddetlenerek devam etmesi uluslararası gözlemcileri de yeniden arabuluculuk yapmaya itmiştir. 26 Ağustos 1992’de Kazakistan Devlet Başkanı Nazarbayev ateşkes ilan edilmesi için bir daha girişimde bulunmuştur. “Ədalət” gazetesinde yayımlanan habere göre, “Minsk Grubu Başkanı Mario Rafaelli 27 Mayıs’ta sırasıyla Azerbaycan’ı ve Ermenistan’ı ziyaret ederek ateşkes yapılması ve Minsk Konferansı için görüşmelere başlanması için çağrısını yapmıştır. Nihayet ilk sonuçlar Azerbaycan, Ermenistan ve Kazakistan Dışişleri Bakanları arasında 27 Ağustos 1992’de Alma-Ata Beyannamesi’nin imzalanmasıyla elde edilmiştir. Bu beyannamede öngörüldüğü üzere, 1 Eylül 1992’den itibaren ateşkes sağlanmıştır. Bu defa Ermenistan Alma-Ata Beyannamesi’ni reddetmiş ve Kazakistan’ın ikna çabaları da sonuçsuz kalmıştır” (www.1905.az/tr/ates-kes-mi/).

Bir sonraki girişim ise Rusya’dan gelmiştir. “Milliyet” gazetesinde yayınlanan “Ateşkes belirsizliği” başlıklı haberinde şöyle diyordu: “Azeri-Ermeni krizinde Rusya’nın devreye girmesiyle birlikte son 24 saattir. Bakü’nün çağrısı üzerine devreye giren Rusya gerçekten ateşkes sağlayabilecek mi? Yoksa önceki akşam bomba gibi patlayan ve Ankara’da şok etkisi yaratan ateşkes kararı haberi Rusya’nın bir emrivaki yapma çabası mıydı ?” (Azadlıq G, 1992).

“Azərbaycan” gazetesinin haberine göre, “20 Şubat 1993’te Roma’da Azerbaycan, ABD, Ermenistan, Rusya temsilcileri ve Minsk Konferansı Başkanı Rafaelli’nin katıldığı Roma görüşmeleri başlamıştır. Görüşmeler sonucunda taraflar arasında ateşkesin tam olarak sağlanması ve Minsk Konferansının resmen açılması için anlaşmalar da en azından ateşkesin sağlanması için bölgeye gözlemcilerin gelmesi konusunda uzlaşmaya varılmıştır” şeklinde verilmiştir (Milliyet G, 1993).

Fakat 27 Mart 1993’de Ermenistan tarafından, Ermenistan’la Kelbecer rayonuna yönelik saldırı başlatılmıştır. Bu saldırılar 27 Mart-3 Nisan 1993 tarihleri arasında da devam etmiştir. Azerbaycan Devlet Başkanlığı 6 Nisan 1993’te, 3 Nisan 1993’ten itibaren rayonun tamamen Ermeni güçleri tarafından işgal edildiğini resmi olarak açıklamıştır. Saldırı sonucunda ilçe nüfusunun bir kısmı öldürülmüş, geri kalanlarsa mülteci durumuna düşürülmüştür. Azerbaycan tarafı bu işgal sırasında Ermenistan tarafının Rus askeri birliklerinden yardım gördüğünü ifade etmiştir. Konu BM Güvenlik Konseyi’nin 822 sayılı kararına da konu olmuş ve işgal kınanarak biran evvel işgale son verilmesi istenmiştir (Azərbaycan G, 1993).

“Milliyet” gazetesinde yayımlanan haberde şöyle diyordu: “Ermeniler BM Güvenlik Konseyi’nin kararından sonra da saldırılara devam ediyor. Azeri kaynaklar, Ermenilerin daha önce yoğun saldırılarda buldukları Fuzuli’ye de saldırdıklarını, kentin yeniden düşme tehlikesinde bulunduğunu belirtti” (Mirqədirov R, 1993).

Özellikle, 3 Mayıs 1993’te Rusya Devlet Başkanı Yeltsin’in girişimiyle Rusya AGİK süreci çerçevesinde önemli bir barış girişimi başlatmıştır. Rusya’yı Ermeni yanlısı olarak nitelendiren Azerbaycan, durumu dengelemek için eşit güce sahip ülke olarak ABD’nin sürece katılmasını istemiştir. Sürece Türkiye de dâhil olmuş, böylece Rusya, Türkiye ve ABD üçlüsünün yoğun girişimi söz konusu olmuştur. Tarafların, 14 Mayıs 1993’e kadar Ermeni güçlerinin Kelbecer’i boşaltmasını, 17 Mayıs 1993’ten itibaren de AGİK çerçevesinde barış görüşmelerinin devam ettirilmesini öngören teklifleri Azerbaycan tarafından kabul görse de, Ermenistan buna yanaşmamıştır. 27 Mayıs 1993’te gerçekleşen Yeltsin – Ter-Petrosyan görüşmesinden sonra Ermenistan’ın tutumunda değişiklik yaşanmıştır. Yani, Ermenistan arabulucuların tüm tekliflerini kabul ettiğini ifade etse de, çok geçmeden bu defa da bölge Ermenilerinin şartları kabul etmediğini ileri sürerek süreci tıkamıştır (Milliyet G, 1993).

Barış süreci açısından büyük önem taşıyacak konulardan birisi AGİK Minsk Konferansı’nın Başkanı Mario Rafaelli’nin o dönem bölgeye ziyareti olacaktı. Rafaelli’nin 4 Temmuz 1993’te başlayacak Azerbaycan ve Ermenistan ziyareti konusu bir soruna dönüştürülmesi planının uygulanmasının sanıldığı kadar kolay olmayacağı da anlaşılmıştı. Rafaelli’nin bölgeyi Bakü-İrevan-Bakü-Ağdam-Hankendi-Bakü-Roma grafiği üzere ziyaret etmek istemesine Ermenistan tarafı itiraz etmişti. Ermenistan, Hankendi’ne Ağdam’dan gidilmesine itiraz etmekteydi. Azerbaycan tarafı uzlaşmacı tavır sergileyerek Bakü-Tiflis-İrevan-Hankendi-İrevan-Tiflis-Bakü grafiğini kabul etmiş ve Rafaelli bu trafikle ziyaretini tamamlamıştır. Fakat yine de sonuç kalmıştır. Çünkü uluslararası arabulucuların barış planı aynıydı: “Ermeniler işgal ettikleri yerlerden çekilecek, ateşkes ilan edilecek, uluslararası gözlemciler bölgeye gelecek ve Minsk görüşmeleri sonuçlandırılacak”.

“Azadlıq” gazetesinin haberine göre, “AGİT Minsk Grubu’nun çatışmaların sona erdirilmesi ve sorunun çözümü için temel oluşturması amacıyla “Acil Eylem Planı” hazırlamaya çalışmış, fakat bu girişim de eski DKÖB Ermeni topluluğunun

temsilcilerinin itirazları ile sonuçsuz kalmıştır. Özellikle, 2-8 Kasım 1993'te AGİT Minsk Grubu'nun Viyana'da yapılan toplantısında 9 ülkenin temsilcileri bölgedeki son durumu kınayan açıklamalar yapmıştır. Beyanname'ye göre, dokuz ülke işgalci kuvvetleri Horadiz ve Zengilan rayonlarından hemen çıkmaya ve BM Güvenlik Konseyi'nin kararlarını uygulamaya davet etmiştir. Fakat tüm bu çabalar da 1993 yılının sorun açısından Azerbaycan topraklarının Ermenistan tarafından işgallerini ve ateşkes girişimlerinin başarısızlığını önleyememiştir” şeklinde yayınlanmıştır.

“Milliyet” gazetesinde yayımlanan diğer bir haberde şöyle diyordu: “Azerbaycan Rusya'nın çağrısı üzerine, dün gecedan başlayarak tüm cephelerde ateşkes kararı aldı. Tek yanlı ateşkes kararına dönemin Rusya Savunma Bakanı Pavel Graçov'la Azerbaycan Parlamento Başkanı Resul Guliyev'in önceki gün Moskova'da yaptığı görüşmede varıldı. Graçov, Ermeni birliklerinin ateşkesi kesmesi için yakın bir gelecekte girişimde bulunacağını açıkladı, ancak tarih vermedi” (Azadlıq G, 1993).

Ancak “Hürriyet” gazetesinin haberine göre, “Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev tek taraflı ateşkesin ilan edilmesine rağmen, ermeni milisler saldırılarını sürdürdüler. Aliyev, önceki gün düzenlediği basın toplantısında, “Bizimkilere söyledim. Biz ateş açmayalım, Ermeniler açsa bile biz açmayalım. Çünkü biz barış istiyoruz, savaş istemiyoruz” şeklindeydi (Milliyet G, 1994).

“525-ci Gazetesi'nin” haberine göre, “31 Mart – 3 Nisan 1994 tarihlerinde Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) Parlamentolar arası Kurulu temsilcisi olarak Kırgızistan Yüksek Meclisi Başkanı ve Rusya Devlet Başkanı Özel Temsilcisi Bakü'yü, Erivan'ı ve Azerbaycan'ın Hankendi'ni ziyaret etmiştir. 9 Nisan'da Ermenistan güçleri Terter rayonuna yaklaşık bir ay süren ağır çaplı saldırı başlatmıştır. 15 Nisan'da Moskova'daki BDT Devlet Başkanları Zirvesi sırasında Rusya, Azerbaycan ve Ermenistan Devlet Başkanları bir araya gelerek sorunu görüşmüştür. BDT Devlet Başkanları Zirvesi sırasında ayrıca, “Dağlık Karabağ bölgesi ve çevresindeki olaylar” konusunda ortak bir bildiri yayınlanmıştır” şeklindeydi (Hürriyet G, 1992).

26 Nisan- 2 Mayıs 1994 tarihlerinde AGİT heyeti bölgeyi ziyaret etmiştir. 4-5 Mayıs 1994 tarihlerinde, Bişkek'te BDT Parlamentolar arası Kurulu çerçevesinde Kırgızistan Parlamentosu ve Rusya Dışişleri Bakanlığı temsilcileri, Ermenistan ve

Azerbaycan Parlamento başkanlarını ve eski DKÖB'nin Türk ve Ermeni nüfusunun temsilcilerini bir araya getirmiştir. Bu görüşme sırasında barışa yönelik bir adım olarak 5 Mayıs 1994'te "Bişkek Protokolü" imzalanmıştır (Məmmədov Q, 1994).

Protokolde kısaca, eski DKÖB ve onun çevresindeki çatışmaların Azerbaycan ve Ermeni halklarına ve bölgenin diğer halklarına zarar verdiği, 14 Nisan 1994 tarihli BDT Devlet Başkanları Zirvesi'nde silahlı çatışmaların durdurulması ve uzlaşmaya varılmasının desteklenmesi, Parlamentolar arası Kurul'un ve BDT'nin bu yöndeki çabası, BM ve AGİT'in sorunun çözümü konusunda aldığı kararların (her şeyden önce Güvenlik Konseyi'nin 822, 853, 874 ve 884 sayılı kararlarının) uygulanması gerektiği vurgulanarak, 18 Şubat 1994 tarihinde Azerbaycan, Ermenistan ve Rusya Savunma Bakanları arasında Moskova'da imzalanan protokole değinilerek, 8 Mayıs'tan 9 Mayıs'a geçen geceden itibaren ateşin kesilmesi, bazı diğer sorunlarla beraber mültecilerin yurtlarına dönüşünün sağlanması konusunda uzlaşmaya varıldığı ifade edilmekteydi. 9 Mayıs 1994'te Azerbaycan ve Ermenistan Savunma Bakanları arasında ateşkesle ilgili anlaşma imzalanmıştır. 12 Mayıs 1994'ten itibaren ateşkes rejimi uygulanmaya başlamıştır. Bu gelişmeyle birlikte Ermenistan'ın Azerbaycan topraklarına yönelik işgalci saldırılarına ve iki ülke arasında yaşanan savaşa resmen ara verilmiştir. 1994 ateşkesinden günümüze kadarki dönemde sık-sık ateşkes ihlali yaşanmasına ve bazen bu ihlallerin savaşa dönüşeceğine ilişkin beklentiler oluşmasına rağmen, ateşkes hali günümüze kadar süregelmiştir (Azərbaycan G, 1994).

1994'ten günümüze kadar da hemen hemen her gün ateşkesin ihlal edilmesi nedeniyle ateşkesin ne işe yaradığı devamlı sorgulanmıştır. Ateşkes ihlal edilmesi sonucu her iki taraftan da çok sayıda asker ve sivil ölmüş ve yaralanmıştır.

SONUÇ

Tarihsel olarak da, şimdi de Azerbaycan gerçeklerinin dünya kamuoyuna duyurulması, yaptığımız mücadelenin desteklenmesi, dünyada Azerbaycanlı imajının oluşması için biz öncelikle kitle iletişim araçlarına borçluyuz.

Araştırmada elde edilen başlıca sonuç şu ki, Dağlık Karabağ sorunu ve bu mücadelede Rusya'nın pozisyonu her zaman iyi veya kötü daima yazılı basın araştırma konularından olmuştur. İşin ilginç yanı da çok sayıda Sovyet merkezi matbu birimleri Karabağ olaylarının başlangıcından itibaren olayların kaynağını, gerçek nedenini, amacını, milliyetçilik psikolojisini, Ermenilerin Yukarı Karabağ'ı Azerbaycan'dan koparmak amacını ya anlamamışlar yahut bilerekten Ermenilerin tarafını tutmuşlardı. Yani, basın esas fonksiyonunu yapamıyordu ve basın sadece bir araca dönüşmüştür.

Ermenistan - Azerbaycan, Dağlık Karabağ sorununun başlaması Sovyet hükümetinin dönemine denk gelmiştir. Sorunun ise Sovyet hükümeti dönemine rastlaması da yazılı basının soruna yaklaşımında ikili bir tutum sergilemiştir. Sorunun başladığı ilk anlarda Azerbaycan basını Dağlık Karabağ'da Ermeni bölücülerinin Dağlık Karabağ'ı Azerbaycan'dan koparmak isteği hakkında yüzeysel ve standart haberler yayınlamakla yetiniyordu. Yazılı basın bilgi vermek işlevini yerine getirse de yaşanan olaylar hakkında doğru ve objektif görüş sağlayamamıştır. Azerbaycan basınında o dönem ile ilgili yayınlanan haberleri nüfusta yanlış düşünce oluşturmaya yönelmiştir. O dönem basında yayınlanan haberlere inanılırsa, Dağlık Karabağ'da hiçbir ciddi çatışma yaşanmamış, sadece bazı birlikler tarafından kamu düzeninin bozulmasına çalışılmıştır. Ve Emniyet Organlarının yaptığı çalışmalar sonucunda sorunun daha da büyümesini engellenmiştir. Çatışma en yüksek noktasına ulaştığında bile basın olaylara o kadar da ciddi yanaşmıyor ve yaşanan olayları ört bas etmeğe çalışıyordu. Örneğin, Olayların daha da zor hale geldiği bir zamanda, Karabağ'da mitinglerin başlanmasına rağmen "Bakinskiy Raboçi" gazetesi 1988 yılının Şubat ayının 23'de bir haber yayınlıyor. Haberde: "Yukarı Karabağ Özerk Bölgesi dinamik şekilde gelişiyor. Demiryolu, elektrik hattı gibi temel ihtiyaçlar - YKÖB'ni Azerbaycan SSC ile sıkı bir şekilde bağlamaktadır. Vilayette çok sayıda

sanayi kuruluşları faaliyet gösteriyor. Stepanakert (Hankenti) büyük sanayi ve kültür merkezine dönüşmüştür. YKÖB ekonomik ve sosyal gelişim göstergeleriyle orta ölçekli bir ülkenin göstergeleri ile aynı düzeyde yer almaktadır. Haberlerin hükümetin istediği şekilde yayınlanmasında yazılı basın ancak hükümet yöneticilerinden talimat beklemiştir” şeklinde yayınlanmıştır.

Ancak daha sonra giderek yeni yazılı basın organlarının yayınlanması, çoğalan halk protestoları yaşanan olaylara başka açıdan bakmayı sağladı. Yeni yeni yazılı basın organlarının oluşması sanki yazılı basının da haklı olarak kendi özgür düşüncesini yayımlaya biliyordu. “Azerbaycan”, “Azadlıq”, “Həyat”, “Ayna”, “Ədalət”, “Gənclik” “Odlar Yurdu” vb. gazete ve dergilerin ortaya çıkması Sovyet yöneticilerini ve onların talimatı ile faaliyet gösteren komünist görevlilerini eleştiri hedefine almaktan çekinmemiştir.

Azerbaycan bağımsızlık kazandıktan sonra Uluslararası Örgütlerde özgür bir şekilde konuşmalar yapmaya başladı. Azerbaycan tarafı Dağlık Karabağ sorununu dünyaya ulaştırmak istiyordu. Ancak basının iddiasına göre, Azerbaycan’ın imkânları ve yabancı ülkelerin Azerbaycan’la ilgili çıkarlarına uygun değer verilmemektedir. Ve yine de basının iddiasına göre, AGİT ve BM’ye olan umutlar öyle umut olarak da kalıyordu. Örneğin, 12 Mayıs 1992 yılında “Halk Gazete”si” yazıyordu: “BM Güvenlik Konseyi Dağlık Karabağ sorununu müzakere ederek bir bildiri vermekle yetindi. Bildiri Güvenlik Konseyi Başkanı adına yayınlandı. Bildiride Dağlık Karabağ’da durumun kötüleşmesinden duyulan rahatsızlık ifade olunurken mecburi göçmenlere derhal yardım yapılması gerektiği ifade edilmiştir. Belgede ilgili tarafların şiddetten uzak durmaları ve BM Tüzüğü’nün hükümlerine uyulması gerektiği vurgulanmıştır. BM Güvenlik Konseyinin tek olumlu adımı Azerbaycan’ın BM’deki Daimi Temsilciliğinin Güvenlik Konseyi Başkanına mektubunun GK’nin resmi belgesi olarak yayınlaması oldu. Bu mektupta Ermenistan’ın askeri operasyonları egemen devletin toprak bütünlüğünü ihlal etme çabası olarak değerlendirilmiştir.”

Büyük devletlerin ve uluslararası kurumların sorunun çözülmesi yolunda yaşadıkları başarısızlığın temelinde yatan en ciddi neden Ermenistan’a karşı sergilemiş oldukları taraflı tutumdur.

Türkiye tarafı o dönem ister yazılı basında, isterse de medyada Ermenistan'ın Dağlık Karabağ'a saldırısından her zaman rahatsız olduğunu belirtmiştir. O dönemden yayınlanan gazetelerde (“Zaman”, “Hürriyet”, “Milliyet”, “Cumhuriyet”, “Yeni Yüzyıl”, “Sabah”) Ermenistan- Azerbaycan Dağlık Karabağ sorunu ve bu sorunla ilgili Türkiye'nin bu tutumu konularında özel araştırmalar konusu olmuştur.

Başlangıçta Türkiye çatışmada tarafsız kalarak Ermenistan'la Azerbaycan arasında aracı olmak istedi. Fakat Ermenistan tarafının Hocalı Katliamını yapması, Türkiye tarafının da bu sorunda Azerbaycan'ın haklı olduğuna ve Azerbaycan tarafını savunacağına dair açıklama yapmıştır.

Artık Ateşkes 'in bir sonuca ulaşması gerekiyordu. Örneğin, “Milliyet” gazetesinde yayımlanan diğer bir haberde şöyle diyordu: “Azerbaycan Rusya'nın çağrısı üzerine, dün gecedен başlayarak tüm cephelerde ateşkes kararı aldı. Tek yanlı ateşkes kararına dönemin Rusya Savunma Bakanı Pavel Graçov'la Azerbaycan Parlamento Başkanı Resul Guliyev'in önceki gün Moskova'da yaptığı görüşmede varıldı. Graçov, Ermeni birliklerinin ateşkesi kesmesi için yakın bir gelecekte girişimde bulunacağını açıkladı, ancak tarih vermedi.”

Ancak “Hürriyet” gazetesinin haberine göre, “Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev tek taraflı ateşkesin ilan edilmesine rağmen, ermeni milisler saldırılarını sürdürdüler. Aliyev, önceki gün düzenlediği basın toplantısında, “Bizimkilere söyledim. Biz ateş açmayalım, Ermeniler açsa bile biz açmayalım. Çünkü biz barış istiyoruz, savaş istemiyoruz” şeklindeydi.

Ve 26 Nisan- 2 Mayıs 1994 tarihlerinde AGİT heyeti bölgeyi ziyaret etmiştir. 4-5 Mayıs 1994 tarihlerinde, Bişkek'te Haydar Aliyev'in çabaları neticesinde BDT Parlamentolar arası Kurulu çerçevesinde Kırgızistan Parlamentosu ve Rusya Dışişleri Bakanlığı temsilcileri, Ermenistan ve Azerbaycan Parlamento başkanlarını ve eski DKÖB'nin Türk ve Ermeni nüfusunun temsilcilerini bir araya getirmiştir. Bu görüşme sırasında barışa yönelik bir adım olarak 5 Mayıs 1994'te “Bişkek Protokolü” imzalanmıştır.

9 Mayıs 1994'te Azerbaycan ve Ermenistan Savunma Bakanları arasında ateşkesle ilgili anlaşma imzalanmıştır. 12 Mayıs 1994'ten itibaren ateşkes rejimi uygulanmaya başlamıştır. Bu gelişmeyle birlikte Ermenistan'ın Azerbaycan topraklarına yönelik

işgalci saldırılarına ve iki ülke arasında yaşanan savaşa resmen ara verilmiştir. 1994 ateşkesinden günümüze kadarki dönemde sık-sık ateşkes ihlali yaşanmasına ve bazen bu ihlallerin savaşa dönüşeceğine ilişkin beklentiler oluşmasına rağmen, ateşkes hali günümüze kadar süregelmiştir.

1994'ten günümüze kadar hemen hemen her gün ateşkesin ihlal edilmesi nedeniyle ateşkesin ne işe yaradığı devamlı sorgulanmıştır. Ateşkes ihlal edilmesi sonucu her iki taraftan da çok sayıda asker ve sivil ölmüş ve yaralanmıştır.

Tüm bunlara rağmen Azerbaycan Türkleri dünyaya, onun adaletine inanarak, güvenerek her gün biraz daha fazla acı çekerek beklediler. On beş yıldan fazla sağlıksız koşullar altında vagonlarda, dört bir tarafı çamurlarla kaplı çadırlarda doğdukları topraklara dönecekleri günü beklediler.

Sorunun diplomatik yolla barışçıl çözümlerle halledileceği günü beklediler. Azerbaycan Türkleri topraklarının Ermenistan tarafından işgale son verilmesi yönünde yapılan – veya yapılıyor gözükten faaliyetlerin yetersizliğinden emin olduklarından olsa gerek artık bu kurumlardan bir çözüm beklemiyorlar. En önemlisi ise Azerbaycan Türkleri her şeye rağmen hala da bekliyorlar. İşgale maruz kalmış vatan topraklarına dönmeyi bekliyorlar.

KAYNAKÇA

- Abdullazade C. (2014). Hukuki Yönleriyle Dağlık Karabağ Sorunu, Adalet Yay. Ankara,.
- Abdülhamit A. (2006). “Atlas” Dergisi, Sayı: 115, İstanbul, s.32 – 52.
- Aliyev İ. (1989). Dağlık Karabağ: Kararlar, Belgeler, Materyaller, Bakü, s.105.
- Aliyev İ. (1989). Nagorniy Karabax: İstoriya, Faktı, Sobitiya, Baku, s.3.
- Arman G. (1992). Armanskiy Genosid mifi i realnost, Baku, s.36.
- Arzumanlı V, & Mustafa N. (1998). Tarihın kara sayfaları. Sınırdışı. Soykırım. Göçgünlük. Bakü,.
- Aslanlı A. (2001). Tarihte ve Günümüzde Karabağ Sorunu, Avrasya Dosyası, C.7, Sayı:1, Ankara, s.405,.
- Aslanlı A. (2001). Tarihten Günümüze Karabağ Sorunu, Avrasya Dosyası, Azerbaycan Özel C.7, İlkbahar, s.404.
- Atmaca T. (1990). Yirminci Yüzyıl Sonunda Azerbaycan ve Türkiye Münasibetleri (1993 – 1998), Ankara, s.200.
- Attar A. (2005). Karabağ Sorunu Kapsamında Ermeniler ve Ermeni Siyaseti, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara,.
- Avrasya G. (1996). Raisa Qolbağımı Qaytar!, “Avrasiya” Qəzeti, Bakı, 10 Şubat, s.5.
- Aydınlıq G. (1992). Hocalı Katliamı 1992, “Aydınlıq” Gazetesi, Bakü, 6 Mart, N:10(78), s.7.
- Aydın T. (1992). “Aydın Tarihi” Gazetesi, İstanbul, 7 Mart, s.6.
- Ayna G. (1993). Qarabağ Ermənilərinin Liderləri Sülh İstəmir, “Ayna” Qəzeti, Bakı, 20 Mart, s.6.
- Azadlıq G. (1991). “Azadlıq” Qəzeti, Bakı, 25 Aralık, s. 6.
- Azadlıq G. (1992). Mario Raffaello Azərbaycana Gəlib, “Azadlıq” Qəzeti, Bakı, 25 Ağustos, s.3.
- Azadlıq G. (1992). Mario Raffaello Ermənistanına Nigaran Getdi, “Azadlıq” Qəzeti, Bakı, 27 Avqust, s.4.
- Azadlıq G. (1993). Ermənistan – Azərbaycan Mühəribəsi və Onun Diplomatik Aspektləri, “Azadlıq” Qəzeti, Bakı, 15 Nisan, s.6.

- Azadlıq G. (1993). Siyasi Partiyalar BMT Təhlükəsizlik Şurasının Qətnamələrini İcra Edilməsini Tələb Edir, "Azadlıq" Qəzeti, Bakı, 13 – 14 Aprel, s.2.
- Azadlıq G. (1999). Qarabağ Probleminin Həll Olunmamasında ATƏT-in Minsk Qrupu Günahkardır, "Azadlıq" Qəzeti, Bakı, 17-18 Noyabr, s.5.
- Azərbaycan G. (1992). Qanlı Gecə və Xocalı, "Azərbaycan" Qəzeti, Bakı, 5 Mart, N:10(125), s.3
- Azərbaycan G. (1993). Bişkek Protokolu və Onun Ətrafında Baş Verənlər, "Azərbaycan" Qəzeti, Bakı, 27 Mart, s.5.
- Azərbaycan G. (1993). Dağlıq Qarabağda Sülh Yoxsa Süper Güclərin Oyunu, "Azərbaycan" Qəzeti, 23 İyul, s.2.
- Azərbaycan G. (1993). İKT Narahatlıq İfadə Edir, "Azərbaycan" Qəzeti, Bakı, 30 Kasım, s.6.
- Azərbaycan G. (1993). İKT Nazirlərinin Görüşü, "Azərbaycan" Qəzeti, Bakı, 1 Dekabr, s.2.
- Azərbaycan G. (1993). Qarabağa Dair İlk Saziş, "Azərbaycan" Qəzeti, Bakı, 3 Mart, s.5.
- Azərbaycan G. (1993). Xeyirxahlığa Əsaslanan Əməkdaşlıq Möhkəmlənəcək, "Azərbaycan" Qəzeti, Bakı, 9 Aralık, s.6.
- Azərbaycan G. (1994). Heydər Əliyev Konkret Addımlar Atır, "Azərbaycan" Qəzeti, Bakı, 1 İyun, s.4.
- Azərbaycan G. (1994). Qarabağla ATƏT –in Daha Bir Qrupu Maraqlanır, "Azərbaycan" Qəzeti, Bakı, 1994, 6 May
- Bağirova S. (2002). Pozulmaz İzlər, Bakı: Elm və Həyat, s.20 – 21.
- Bakinskiy R. (1988). "Bakinskiy Raboçi" Gazetesi, Bakü, 4 – 5 Mayıs, s.9.
- Bakinskiy R. (1988). "Bakinskiy Raboçi" Gazetesi, Bakü, 17 Haziran, s.6.
- Bakinskiy R. (1988). "Bakinskiy Raboçi" Qəzeti, Bakı, 23 Şubat, s.2.
- Bal İ, & Cufalı M. (2003). Dündən Bugüne Türk – Ermeni İlişkileri, Ankara, Nobel Yay, s.135.
- Batur N. (1992). Karabağ'da Ermeni Stratejisi, "Milliyet" Gazetesi, İstanbul, 11 Mayıs, s.8.
- Bədəlov K. (1993). Minsk Qrupu Yeni Təklif Hazırlayır, "Xalq Qəzeti", Bakı, 25 Aralık, s.5.

- Bilge A. (1995). Bağımsız Devletler Topluluğu ve Türkiye, Avrasya Etüdləri, C.1, Sayı:4, Ankara, s. 79 – 101.
- Bolyayev İ. (1987). İslam Məqaləsi, “Literaturnaya Gazeta” Qəzeti, Bakı, s.8.
- Budagov B, & Aliyev H. (1995). Azərbaycan SSR’in Coğrafiyası, Bakı 1984; Taşkın C. Geçmişten Günümüze Karabağ Meselesi, Ankara, s. 9 – 13
- Budak M. (1996). Azərbaycan – Ermənistan İlişkilerinde Dağlık Karabağ Meselesi ve Türkiye’nin Politikası, Kafkas Araştırmaları Dergisi, İstanbul, s.107-139.
- Cafersoy N. (2001). Elçibey Döneminde Azərbaycan’ın Dış Politikası, Ankara, s.130.
- Cumhuriyet G. (1992). “Cumhuriyet” Gazetesi, İstanbul, 17 Ekim, s.4.
- Cumhuriyet G. (1992). “Cumhuriyet” Gazetesi, İstanbul, 21 Mayıs, s.16.
- Daxili İ. (2005). Azərbaycan Respublikası Daxili İşlər Nazirliyi, Dağlıq Qarabağ:Hadisələrin Xronikası (1988 – 1994), Bakı, s.55.
- Deportasiya E. (1998). Azərbaycanlıların Ermənistan Ərazisindəki Tarixi – Etnik Torpaqlarından Deportasiyası, Bakı: Azərbaycan Ensiklopediyası, s. 440.
- Əhmədov E. (1998). Ermənistanın Azərbaycana Təcavüzü və Beynəlxalq Təşkilatlar, Bakı: Tuna, s.137.
- Əliyev İ. (1989). Dağlıq Qarabağ: Tarix, Faktlar, Hadisələr, Bakı: Elm, s.117.
- Esedov F, & Kerimova S. (1994). Çarizmi Azərbaycana Gətirənlər, Bakı, s.8-11.
- Fərhadov T. (1991). Qarabağdan BMT-yə gedən yol, “Azadlıq” Qəzeti, Bakı, 20 Aralık, s.3.
- Feridunoğlu S. (2002). Bitmeyen Ermeni Sorunu, İstanbul, s.47.
- Gmelin S.G. (1785). Puteşestviye Po Rosii Dlya İsledovaniya Vseh Tsarstvo v Prirode, St Petersburg, c. III, s. 72.
- Goltz T. (1992). Khojaly, Eyewitness Account From the Following Day, .
- Gökçe M. (2011). Yukarı Karabağ Sorunu ve Türkiye – Ermənistan İlişkileri Üzerine Bir Değerlendirme, “Hürriyet” Gazetesi, İstanbul, s.6.
- Gömeç S. (1999). Türk Cumhuriyetleri ve Toplulukları Tarihi, Akçağ Yay. Ankara, s.50.
- Göyüşov R. (1993). Qarabağın Keçmişinə Səyahət, Bakı: Azər nəşr, s. 83.
- Hacıyev N. (2005). Dağlıq Qarabağ Tarixindən Sənədlər, Bakı, s.96 – 101,.
- Həyat G. (1992). Qarabağa Dair Bəyanat Qəbul Edilmişdir, “Həyat” Qəzeti, Bakı, 5 Mart, s.6.

- Həyat G. (1992). Qarabağa Dair Bir Bəyanat Qəbul Edilmişdir, “Həyat” Qəzeti, Bakı, 25 Oktyabr, s.5.
- Hurç Y. (2008). Türkiyə'nin Karabağ Politikası, Kahramanmaraş Üniversitesi, s.1-10,.
- Hürriyyət G. (1988). “Hürriyyət” Gazetesi, İstanbul, 3 Mart, s.4.
- Hürriyyət G. (1988). “Hürriyyət” Gazetesi, İstanbul, 16 Mart, s.6.
- Hürriyyət G. (1989). “Hürriyyət” Gazetesi, İstanbul, 29 Kasım, s.12.
- Hürriyyət G. (1992). Biz Barış İstiyoruz, “Hürriyyət” Gazetesi, İstanbul, 25 Mayıs, s.11.
- Hürriyyət G. (1992). “Hürriyyət” Gazetesi, İstanbul, 3 Mart, s.1.
- Hürriyyət G. (1992). “Hürriyyət” Gazetesi, İstanbul, 20 Mayıs, s.5.
- Hürriyyət G. (1992). “Hürriyyət” Gazetesi, İstanbul, 23 Mayıs, s.9.
- Hürriyyət G. (1992). “Hürriyyət” Gazetesi, İstanbul, 29 Ocak, s. 12.
- İbayev E. (1996). Kültür Varlıklarının Savaş Sırasında Korunması:Ermenistan İşgali Altındaki Azərbaycan Topraklarında Durum, 25 şubat ,.
- İbrahimova P. (2011). Beynəlxalq Təşkilatların Dağlıq Qarabağ Probleminə Dair Mövqeyi Azərbaycan Mətbuatında (1988 – 1994), Bakı, s.25.
- İrevanlı S. (1992). Hocalı Katliamı Dünyaya Nasıl Anlatılır? , 7 mart, İstanbul ,.
- İsmailov E. (2003). Vlast i Narod. Poslevoenniy Stalinizm v Azerbaydjane, Baku, s. 145.
- İvan S. (1988). Nagornıy Karabax İstoriçeskıy Sprava, Erevan, s.97.
- İvante C. (1999). Konflikt ve Nagorno Karabakhe: Dinamikai Perspektivi Reşenie,.
- İzvestiya G. (1987). “İzvestiya” Gazetesi, Bakü, 30 Kasım, s.7.
- İzvestiya G. (1988). “İzvestiya” Gazetesi, Bakü, 12 Temmuz, s.4.
- İzvestiya G. (1988). “İzvestiya” Gazetesi, Bakü, 24 Mart, S.4.
- İzvestiya G. (1988). “İzvestiya” Gazetesi, Bakü, 30 Mart, s.9.
- Komsomol G. (1988). “Komsomolskaya Pravda” Gazetesi, Bakü, 26 Şubat, s.4.
- Komsomol G. (1989). “Komsomolskaya Pravda” Gazetesi, Bakü, 15 Nisan, s.5.
- Komünist G. (1987). “Komünist” Gazetesi, Bakü, 3 Mart, s.2.
- Komünist G. (1987). “Komünist” Gazetesi, Bakü, 30 Haziran, s.7.
- Komünist G. (1988). “Komünist” Gazetesi, Bakü, 3 Mart, s.8.
- Komünist G. (1988). “Komünist” Gazetesi, Bakü, 9 Mart, s.2.
- Komünist G. (1988). “Komünist” Gazetesi, Bakü, 23 Kasım, s.7.

- Komünist G. (1988). “Komünist” Gazetesi, Bakü, 27 Şubat, s.2.
- Komünist G. (1988). “Komünist” Gazetesi, Bakü, 29 Mart, s.2.
- Komünist G. (1989). “Komünist” Gazetesi, Bakü, 18 Şubat, s.5.
- Köçərli T.K. (1988). Qarabağ: Yalan və Həqiqət, Bakı: İrşad,s. 243.
- Lütem Ö.E (2009). Ermeni Sorunu, Temel Bilgi ve Belgeler, Terazi Yay. Ankara, s. 256.
- Məhərrəmzadə A. (2007). Türkiyə - Ermənistan Dağlıq Qarabağ Münaqişəsi, Bakı, s.122-140.
- Məmmədov Q. (1992). Tarixə Xəyanət Salnaməsi, “Vətən Səsi” Qəzeti, Bakı,s.5 , 5 aralık.
- Məmmədov Q. (1994). Tarixə Xəyanət Salnaməsi, “525 – ci Qəzet” , Bakı, 21 May, s.4.
- Merkez G. (1992). Hocalı Katliamı Yabancı Basının Gözü İle, “Merkez” Gazetesi, Bakü, 30 Mart, N:07(2351) s.8.
- Milliyet G. (1992). Karabağ Hazılığы Yok, “Milliyet” Gazetesi, İstanbul, 5 Mart, s.9.
- Milliyet G. (1992). “Milliyet” Gazetesi, İstanbul, 6 Mart, s.8.
- Milliyet G. (1992). “Milliyet” Gazetesi, İstanbul, 11 Haziran, s.7.
- Milliyet G. (1992). “Milliyet” Gazetesi, İstanbul, 11 Mayıs, s.5.
- Milliyet G. (1993). Ermeniler BM’yi Ciddiye Almıyor, Milliyet Gazetesi, İstanbul, 10 Mayıs, s.15.
- Milliyet G. (1993). “Milliyet” Gazetesi, İstanbul, 6 -8 Nisan, s. 7-10.
- Milliyet G. (1993). “Milliyet” Gazetesi, İstanbul, 9 Mart, s.11.
- Milliyet G. (1993). “Milliyet” Gazetesi, İstanbul, 10 Nisan, s.11.
- Milliyet G. (1994). Ateşkes Kararı Bu Defa İşe Yarayacak mı ?, “Milliyet” Gazetesi, İstanbul, 1994, 28 Nisan, s.9.
- Mirqədirov R. (1993). Dağlıq Qarabağ Danışıqlarında Bir Dönüş Sezilir, “Ayna” Qəzeti, Bakı, 16 Mayıs, s.4.
- Mustafa N. (1988). “Xalq Qəzeti” , Bakü, 28 Şubat, s.6.
- Mustafa N. (2003). Sumqayıt Hadisələri Mixail Qorboçovun Razılığы Əsasında Tərədilmişdir, “Xalq Qəzeti” Bakı, 28 Şubat, s.4.
- Mustafazadə T. (1998). Ümumi Tarix, C. IV, Bakı, s.74.
- Müəllim G. (1992). “Azərbaycan Müəllimi” Qəzeti, Bakı, 28 Aprel, N:18(7354), s.4.

- Müsavat G. (1990). Demokratik Cumhuriyyət Uğrunda Mübarizə, “Yeni Müsavat” Qəzeti, Bakı, 10 Mayıs, s.3.
- Oğuz C. (1997). The Khojaly Massacre and the Armenian Genocide, “Hürriyet Daily News”, İstanbul, s.12.
- Oğuz Cem.C. (2010). Türkiye – Azərbaycan İlişkileri ve Ermenistan Faktörü, YT Yayınları, Ankara,
- Olaylar G. (1992). Hocalı Faciası Yüzyılın En Korkunç Trajesidir, “Olaylar” Gazetesi, Bakü, 28 Şubat, s.5.
- Paşayev A. (1997). Deportasiya, “Azərbaycan” Qəzeti, Bakı, 27 – 29 İyul, s. 5 -8
- Paşayev A. (2003). Ermenilerin Azərbaycan Halkına Karşı Toprak İddiaları, Soykırım ve Tehcirleri (XIX. – XX. Yüzyıl), Bakı, s. 93-117.
- Pompeyev Y. (1992). Krovaviy Omut Karabaha, Bakı, s.22.
- Pompeyev Y. (1996). Karabağ Kan İçinde, Bakü, s.50 – 51
- Pravda G. (1987). Kendini Beğenmişliğin Değeri, Yalnız Dostluktan İyilik Doğar, “Pravda” Gazetesi, Bakü, 11 Şubat, 19 Mayıs, s. 6.
- Pravda G. (1988). “Pravda” Gazetesi, Bakü, 21 Mart, s.8.
- Pravda G. (1988). “Pravda” Gazetesi, Bakü, 22 Şubat, s.5.
- Qaffarov T. (2003). Azərbaycan Tarixi, C.VII, Bakü, s.318.
- Qasımlı M. (1992). Ermənistanla Saziş İmzalayanda Ehtiyatlı Olmaq Lazımdır, “Azərbaycan” Qəzeti, Bakı,, s.4, 25 eylül,.
- Qasımlı M. (1993). Kimdir Günahkar ?, “Azərbaycan” Qəzeti, Bakı, 9 Yanvar, s.10.
- Qasımov M. (1996). Azərbaycan Beynəlxalq Münasibətlər Sistemində, Bakı: Gənclik, s.136.
- Qasımov M. (2002). Azərbaycan Cumhuriyeti, Türkler, C.19, “Yeni Türkiye” Dergisi, Ankara, s.2696.
- Qasımov T. (1993). Xəyanətin Üzü Açıldı, “Azadlıq” Qəzeti, Bakı, 5 May, s.3.
- Quliyev V. (1999). Azərbaycanında Erməni Zülmü, Bakı,Ozan, s.228.
- Rəhimoğlu H. (1993). Silinməz İzlər, Sağalmaz Yaralar, Bakı, s.74.
- Respublika G. (2014). Sumqayıt 1988: Cinayət və Cəza , “Respublika” Qəzeti, Bakı, 1 Mart, s.7.
- Rzaquliyev X. (1990). Qarabağ Gedişi, “Gənclik” Dərgisi, Bakı,1990, N:6, s.17.

- Sariahmetoğlu N.K. (1998). Dağlık Karabağ Olaylarının Perde Arkası, Caucasus: War and Peace: The New World Disorder and Caucasia, ed: Mehmet Tütüncü, SOTA, s. 203 – 213.
- Səfəroğlu Z. (1999). Qarabağın Qara Bəxti, “Yeni Müsavat” Qəzeti, Bakı, 15 aralık,.
- Sovetskiy K. (1987). “Sovetskiy Karabah” Gazetesi, Bakü, 2 Aralık, s.5.
- Sovetskiy K. (1989). “Sovetskiy Karabah” Gazetesi, Bakü, 23 Mart, s.4.
- Taran K. (1994). Ermeni İddiaları Tutarsızdır, İstanbul, s.68.
- Taşkıran C. (1997). Karabağ'da Son Durum, “Yeni Türkiye” Dergisi, C.3, Ankara, s.1194
- Taşkıran C. (2014). “Yeni Türkiye” Dergisi, Ermeni Meselesi, C. IV, İstanbul, Eylül – Aralık, N:63, s.2742.
- Taşkıran C. (2014). “Yeni Türkiye” Dergisi, Hocalı'da Yaşananlar, İstanbul, Eylül- Aralık, N:63, s.2750.
- Taşkıran C. (2014). “Yeni Türkiye” Dergisi, Soykırım Suçu Açısından Hocalı Katliamı, İstanbul, Eylül- Aralık, N:63, s.2737-2742.
- TBMM Başkanlığı (1992). İnsan Hakları İnceleme Komisyonu, 20.05.1992, Karar N:1992/3.
- Ülki İ. (2000). Bağımsızlıktan Sonra Azerbaycan, Doğan Kitapçılık, İstanbul, s.90.
- Volinski A. (1715). Poslennika Volinskogo 1715 – 1718 g, Delo Persidskie Kollegii İnostr,N:2.
- Xalq G. (1991). “Xalq Qəzeti”, Bakı, 24 Aralık, s.6.
- Xalq G. (1991). “Xalq Qəzeti”, Bakı, 26 Aralık, s.3.
- Xalq G. (1991). “Xalq Qəzeti”, Bakı, 27 Kasım, s.9.
- Xalq G. (1991). “Xalq Qəzeti”, Bakı, 29 Kasım, s.10.
- Xalq G. (1992). Bişkekə Gedən Yol Şuşadan Keçir, “Xalq Qəzeti” , Bakı, 12 May, s.2.
- Xalq G. (1992). Dağlıq Qarabağla Bağlı BMT-də Narahatlıq, “Xalq Qəzeti”, Bakı, 4 Mart, s.3.
- Xalq G. (1992). “Xalq Qəzeti”, Bakı, 25 Fevral, s.9.
- Xalq G. (1992). “Xalq Qəzeti”, Bakı, 27 Fevral, s.5.
- Xalq G. (1993). İKT Təcavüzü Pisləyir, “Xalq Qəzeti”, Bakı, 1 May, s.6.

- Xəlilov X. (2002). Qarabağ Problemi: Kökləri, Mərhələləri / Dağlıq Qarabağ: Dünən, Bugün, Sabah. I Ümumrespublika Elmi - Əməli Konfransın Tezisləri, Bakı:Azərneşr,.
- Yıldırım D, & Özönder C. (1991). Karabağ Dosyası, Ankara, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, s.33.
- Yılmaz R. (2013). KAFKASYA'DA ÇÖZÜLEMİYEN KÖRDÜĞÜM: DAĞLIK KARABAĞ SORUNU. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Uluslararası Avrasya Strateji Dergisi*, s71-90.
- Yunaç B. (1992). Karabağ Sorunu Uluslararası Platformda, "Milliyet" Gazetesi, İstanbul, 11 Mayıs, s.8.
- Zaman G. (1992). "Zaman" Gazetesi, İstanbul, 7 Aralık, s.10.
- Zaman G. (1993). Karabağda Sorun Çözülmezse Adım Atmayız, "Zaman" Gazetesi, İstanbul, 10 Nisan, s.8.
- Zaman G. (1993). "Zaman" Gazetesi, İstanbul, 5 Nisan, s.5.
- Zaman G. (1993). "Zaman" Gazetesi, İstanbul, 30 Mart, s.8.
- Zeynalov S. (2004). Dağlıq Qarabağ Problemi: Heydər Əliyevin Siyasi Kursu və Beynəlxalq Hüquq Normları, "Dirçəliş – XXI Əsr" Dərgisi , Azərbaycan Dövlət Quruculuğu və Beynəlxalq Münasibətlər İnstitutu, N: 74 , s.49.

WEB KAYNAKLAR

Collection of materials about Karabakh war and Armenian-Azerbaijani conflict published during 1987–1994, Erişim tarihi: 05. 02. 2016

www.presskarabah.info

Memorial İnsan Haklar Örgütü Raporu, Erişim tarihi: 22. 01. 2016

<http://www.memo.ru/hr/hotpoints/karabah/Hojaly/>

About Khojaly, Justice for Khojaly, , Erişim tarihi: 13. 12. 2015

http://justiceforkhojaly.org/site/?p=about_khojaly

Statute of the International Criminal Court (Uluslararası Ceza Mahkemesi Statüsü-Roma Statüsü), Erişim tarihi: 19. 01. 2016

[http://www.icc-cpi.int/library/basicdocument/rome-statute\(e\).html](http://www.icc-cpi.int/library/basicdocument/rome-statute(e).html)

Türkiye Büyük Millet Meclisi Genel Kurul Tutanağı,01.11.2007, Erişim tarihi: 17. 11. 2015

www.tbmm.gov.tr

Armenia Says Nagorny Karabakh, “Separate” from Turkey Relations, Erişim tarihi: 05. 02. 2016

www.en.rian.ru

BMT genel kurulu tarafından kabul edilmiş belgeler, Erişim tarihi: 25. 02. 2016

www.garabagh.net_content_186_tr.html

Resmi Arşiv Haber sitesi, Erişim tarihi: 15. 10. 2015

www.1905.az/tr/ates-kes-mi/

ÖZGEÇMİŞ

Susana Valiyeva, 29 Eylül 1990 tarihinde Azerbaycan'da doğdu. İlköğretimini S.C. Pişeveri adına Sosyal Bilimler Lisesi'nde tamamladı. Eylül 2009 yılında Bakü Kızlar Üniversitesi Gazetecilik bölümünde lisans eğitimine başladı, 2013 tarihinde bitirdi. Bitirdiği yıl Kocaeli Üniversitesi İletişim Fakültesi Yüksek Lisans Gazetecilik bölümünü kazandı. Yabancı dili Rusça ve İngilizce'dir.

